

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

пр. Перемоги, 10, м.Київ, 01135, тел. (044) 481-32-21, факс (044) 481-47-96
E - mail: mon@mon.gov.ua, код ЄДРПОУ 38621185

Департаменти (управління) освіти
і науки обласних, Київської міської
державних адміністрацій

Заклади післядипломної
педагогічної освіти

Щодо методичних рекомендацій
про викладання навчальних предметів
у закладах загальної середньої освіти
у 2021/2022 навчальному році

Міністерство освіти і науки надсилає для практичного використання методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році, підготовлених спільно з ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Просимо довести їх до відома керівників закладів загальної середньої освіти та вчителів.

Додаток на 149 арк.

Заступник Міністра

Віра РОГОВА

Фіцайло С. С. (044) 481 47 61
Бескова Н. В. (044) 481-32-01
Дубовик О. А. (044) 248-30-60
Пархоменко Н. Є. (044) 248-20-70

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
№1/9-482 від 22.09.2021

8902448383

ІНСТРУКТИВНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної
середньої освіти у 2021/2022 навчальному році

Викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році здійснюватиметься відповідно до вимог:

Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 № 688);

Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392.

Виконання вимог зазначених державних стандартів є обов'язковим для всіх закладів загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності.

Забезпечувати здійснення контролю за досягненням учнями результатів навчання, визначених відповідними Державними стандартами, згідно з частиною четвертою статті 38 Закону України «Про повну загальну середню освіту», зобов'язаний керівник закладу освіти.

Основним документом, що забезпечує досягнення учнями визначених відповідними Державними стандартами результатів навчання, є **освітня програма** закладу загальної середньої освіти, що містить навчальний план і перелік навчальних програм. **Навчальним планом** визначається загальний обсяг навчального навантаження, **навчальними програмами** предметів/інтегрованих курсів – очікувані результати навчання здобувачів освіти. **Підручник** – це один з педагогічних засобів (з-поміж багатьох інших), що допомагає розв'язувати освітні завдання, визначені освітньою програмою.

Відповідно до навчальної програми предмета/інтегрованого курсу вчитель складає календарно-тематичне планування з урахуванням навчальних можливостей учнів класу.

Календарно-тематичне та **поурочне планування** здійснюється вчителем у довільній формі, у тому числі з використанням друкованих чи електронних джерел тощо. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарно-тематичних планів та поурочних планів-конспектів є індивідуальною справою вчителя. Встановлення універсальних стандартів таких документів у межах закладу загальної середньої освіти, міста, району чи області є неприпустимим.

Під час розроблення календарно-тематичного та системи поурочного планування вчитель самостійно вибудовує послідовність формування очікуваних результатів навчання, враховуючи при цьому послідовність

розгортання змісту предмета в підручнику. Учитель може, відповідно до того, як учні засвоїли навчальний матеріал, визначати місце теми в системі уроків, кількість годин на вивчення окремих тем.

Контроль виконання педагогічними працівниками та учнями (учнем) освітньої програми (індивідуальної програми розвитку, індивідуального навчального плану), згідно з частиною четвертою статті 38 Закону України «Про повну загальну середню освіту», **здійснює керівник закладу освіти.**

У зв'язку із світовим викликом щодо епідеміологічної ситуації, що має місце і в Україні, та необхідністю введення карантинних заходів задля запобігання поширенню вірусних хвороб, у календарно-тематичному плануванні з предметів/інтегрованих курсів важливо врахувати можливість організації освітнього процесу в межах навчального року в умовах карантину.

Для організації **дистанційного навчання** в цей період пропонуємо скористатися методичними рекомендаціями, поданими у листах МОН від 23.03.2020 № 1/9-173; від 16.04.2020 № 1/9-213; методичними рекомендаціями «Організація дистанційного навчання в школі» (авт.: А. Лотоцька, О. Пасічник), розробленими за підтримки МОН (<https://cutt.ly/MynTa9c>).

Міністерство освіти і науки України спільно з Українським інститутом розвитку освіти та Міністерством цифрової трансформації України із метою забезпечення рівного доступу до якісної шкільної освіти учнів 5 – 11 класів запустили платформу для дистанційного та змішаного навчання **«Всеукраїнська школа онлайн»**. Актуальність створення національної освітньої платформи зумовлена не тільки викликами, пов'язаними з поширенням COVID-19, а й стратегічною необхідністю забезпечення сталості та якості навчального процесу і рівного доступу до знань для всіх учнів України незалежно від їх місця проживання та наявних ресурсів. Всеукраїнська школа онлайн – E-SCHOOL.net.ua – це сучасний онлайн-ресурс для змішаного та дистанційного навчання учнів середньої та старшої школи (5 – 11 класи) з уроками та методичними матеріалами, що відповідають державним стандартам. Навчальний контент платформи містить уроки з 18 основних предметів. «Всеукраїнська школа онлайн» забезпечує учнів відеопоясненнями, конспектом, тестами та можливістю відслідковувати свій навчальний прогрес, а вчителів – необхідними методичними рекомендаціями та прикладами застосування сучасних освітніх технологій.

Заклад освіти може організувати дистанційне навчання за допомогою: поєднання онлайн-занять через Zoom, Skype, Instagram, Google, Hangouts тощо; заздалегідь записаних відеоуроків, презентацій від вчителів чи із зовнішніх освітніх ресурсів; ретельно підібраних завдань для самостійної роботи із подальшою перевіркою; використання безкоштовних вебсерверів та платформ, наприклад Google, Classroom, Moodle, Microsoft Teams.

Надзвичайно важливим є чітка система організації дистанційного навчання в школі з самостійним опрацюванням матеріалу (розклад, критерії оцінювання, узгодження кількості контрольних робіт – не більше ніж три на тиждень,

урахування вікових особливостей щодо виконання домашніх завдань). Домашні завдання мають бути посилюючими для самостійного виконання дітьми та з чіткими порадами й інструкціями.

Актуальною формою дистанційного навчання є також розміщення на сайті закладу освіти записів відеоуроків з різних навчальних предметів, презентацій, відеоконференцій, інформування учнів та батьків про освітні ресурси. Важливо, щоб в учнів були чіткі інструкції до завдань, які необхідно виконати, та вільний доступ до навчальних матеріалів. Якщо вчитель чітко спланує роботу, визначиться, як буде проводити дистанційне навчання, які цифрові сервіси буде використовувати, підготує/використовуватиме якісні навчальні матеріали та організує зворотний зв'язок з учнями, то таке навчання забезпечить необхідну якість освітніх послуг.

Акцентуємо увагу на тому, що відповідно до *Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у закладах загальної середньої освіти* (додаток 2 до наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002 № 128, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 06.03.2002 р. за № 229/6517, із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти № 572 від 09.10.2002, наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту № 921 від 17.08.2012, наказом Міністерства освіти і науки № 401 від 08.04.2016) клас може ділитися на групи:

під час вивчення української та іноземної мов за умови наявності в класі понад 27 учнів;

під час проведення практичних занять з *інформатики* із використанням комп'ютерів за умови не менше ніж 8 учнів у групі.

Можливість поділу класів на групи під час вивчення окремих предметів має бути зафіксована в освітній програмі закладу освіти.

Оцінювання результатів навчання учнів у закладах загальної середньої освіти урегульовано такими документами:

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (стаття 17);

Порядок переведення учнів (вихованців) закладу загальної середньої освіти до наступного класу, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України 14.07.2015 № 762 (у редакції наказів Міністерства освіти і науки України № 621 від 08.05.2019, № 268 від 01.03.2021), зареєстрований в Міністерстві юстиції України 30.07.2015 за № 924/27369;

Методичні рекомендації щодо оцінювання результатів навчання учнів *1 – 4 класів* закладів загальної середньої освіти, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2021 № 813;

Орієнтовні вимоги оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 21.08.2013 № 1222 (чинні для *5 – 11 класів*);

Інструкція з ведення класного журналу *5 – 11(12) класів* загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 03.06.2008 № 496.

Ураховуючи численні звернення громадян, які надходять до Міністерства освіти і науки України, привертаємо увагу на питання оцінювання результатів навчання учнів/учениць, зокрема підсумкового (тематичного, семестрового, річного) оцінювання.

У 1 – 4 класах відповідно до Державного стандарту початкової освіти здійснюють **формувальне і підсумкове оцінювання**. Заклади загальної середньої освіти, відповідно до статті 54 Закону України «Про освіту» щодо академічної свободи педагогічних працівників, можуть розробити власну систему оцінювання результатів навчання учнів або скористатись чинними Методичними рекомендаціями щодо оцінювання результатів навчання учнів 1 – 4 класів закладів загальної середньої освіти (наказ МОН № 813 від 13.07.2021).

Підсумкове оцінювання у 5 – 11 класах.

Під час виставлення **тематичної оцінки** враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми. При цьому проведення окремої тематичної атестації при здійсненні відповідного оцінювання не передбачається.

Семестрове оцінювання здійснюється на підставі тематичних оцінок. При цьому мають враховуватися динаміка особистих навчальних досягнень учня (учениці) з предмета протягом семестру, важливість теми, тривалість її вивчення, складність змісту тощо.

Річне оцінювання здійснюється на підставі семестрових або скоригованих семестрових оцінок. Річна оцінка не обов'язково є середнім арифметичним від оцінок за I та II семестри. Під час виставлення річної оцінки мають враховуватися: динаміка особистих навчальних досягнень учня (учениці) з предмета протягом року; важливість тем, які вивчались у I та II семестрах, тривалість їх вивчення та складність змісту; рівень узагальнення й уміння застосовувати набуті протягом навчального року знання тощо.

Наголошуємо, що відповідно до чинних нормативних актів і семестрова, і річна оцінки можуть підлягати коригуванню.

Коригування семестрової оцінки проводиться згідно з пунктом 3.2 Інструкції з ведення класного журналу 5 – 11(12) класів загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 03.06.2008 № 496.

Коригування річної оцінки проводиться згідно з пунктами 9 – 10 Порядку переведення учнів (вихованців) закладу загальної середньої освіти до наступного класу, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України 14.07. 2015 № 762 (із змінами), зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 липня 2015 р. за № 924/27369.

Зауважуємо, що для запобігання перевантаженню учнів **час проведення контрольних робіт визначається загальношкільним графіком**, складеним заступником директора навчального закладу за погодженням із вчителями. Впродовж одного робочого дня учні можуть виконувати письмову (тематичну/контрольну) роботу тільки з однієї дисципліни, а протягом тижня –

не більше ніж з трьох. Під час планування письмових контрольних робіт у кожному класі необхідно передбачити їх рівномірний розподіл протягом усього семестру, не допускаючи накопичення письмових контрольних робіт наприкінці семестру, навчального року.

Години варіативного складника навчальних планів можуть бути використані як на збільшення годин на вивчення окремих предметів інваріантного складника, так і на упровадження курсів за вибором/факультативів, проведення індивідуальних консультацій та групових занять. Вибір між упровадженням курсів за вибором/факультативів і проведенням індивідуальних консультацій та групових занять заклад освіти здійснює з урахуванням індивідуальних навчальних можливостей і пізнавальних інтересів здобувачів освіти і спрямовує на забезпечення умов диференціації та індивідуалізації освітнього процесу. Умовою для їх упровадження має бути запит батьків, наявність груп дітей з певними пізнавальними інтересами, готовність педагогів до проведення курсів за вибором/факультативів.

У разі **використання варіативного складника на вивчення окремих предметів** інваріантного складника розподіл годин на вивчення тієї чи іншої теми навчальної програми здійснюється вчителем самостійно і фіксується у календарно-тематичному плані, який погоджується керівником навчального закладу чи його заступником; учитель записує проведені уроки на сторінках класного журналу, відведених для навчального предмета, на підсилення якого використано зазначені години.

У разі **використання варіативного складника на вивчення курсу за вибором/факультативу** до переліку навчальних програм в освітній програмі закладу освіти додається програма цього курсу. Під час розподілу варіативного складника навчального плану слід враховувати гранично допустиме навчальне навантаження на учня.

Викладання навчальних предметів у 2021/2022 навчальному році має здійснюватись із урахуванням результатів міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018, у якому Україна брала участь (режим доступу: <https://testportal.gov.ua/zvity-dani-4/>). Документ містить рекомендації щодо подальшого розвитку освіти в Україні в коротко- та довгостроковій перспективах.

Привертаємо увагу, що дослідження PISA не перевіряє, чи засвоїли учні зміст освітньої програми, а оцінює, наскільки учні здатні використовувати здобуті знання, уміння та навички в реальному житті. Кожне дослідження PISA має провідну компетентність (грамотність): у дослідженні PISA-2018 провідною була читацька грамотність; у двох наступних дослідженнях PISA провідною стане математична а потім природничо-наукова грамотність.

Доводимо до відома, що Організація економічного співробітництва і розвитку, яка відповідає за проведення дослідження PISA, зважаючи на ситуацію, ухвалила рішення продовжити поточний цикл дослідження та змістити всі наступні цикли PISA на один рік. Основний етап Міжнародного

дослідження якості освіти PISA, який було заплановано на 2021 рік, через пандемію COVID-19 перенесено на 2022 рік.

Нагадуємо, що 05 серпня 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 960-р було ухвалено Концепцію розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) (далі – Концепція), реалізація якої передбачена до 2027 року (<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-a960r>). Концепція спрямована на модернізацію STEM-освіти, її широкомасштабне впровадження на всіх рівнях освіти, встановлення партнерства з роботодавцями і науковими установами та їхнє залучення до розвитку природничо-математичної освіти, тому пропонуємо вчителям природничих дисциплін скоригувати свої навчальні плани із змістом зазначеного документа, оскільки розвиток STEM-освіти може бути забезпечений на початковому, базовому та профільному рівнях.

Згідно з Концепцією, навчальні методики та навчальні програми STEM-освіти будуть спрямовані на формування компетентностей, актуальних на сучасному ринку праці. Зокрема, це критичне, інженерне і алгоритмічне мислення, навички оброблення інформації й аналізу даних, цифрова грамотність, креативні якості та інноваційність, навички комунікації.

STEM-освіта упроваджується з урахуванням принципів особистісного підходу, постійного оновлення змісту освіти відповідно до нових досягнень науки та вимог ринку праці, формування необхідних компетентностей на всіх рівнях освіти, розвитку закладів спеціалізованої освіти наукового спрямування. STEM-освіта може реалізовуватися через усі види освіти – формальну, неформальну, інформальну (на онлайн-платформах, у STEM-центрах/лабораторіях, за допомогою екскурсій, турнірів, конкурсів, фестивалів, практикумів тощо).

Безперечною вимогою часу є **формування у здобувачів освіти медіаграмотності**. Інфомедійна грамотність розглядається як комплекс знань, умінь та навичок, які можна і треба розвивати не окремим предметом, а в межах фактично кожного предмета і будь-якої теми. Це розвиток вміння працювати з джерелами і першоджерелами інформації, розуміння, якому джерелу можна довіряти, вміння ефективно шукати і перевіряти інформацію. Академією української преси та ГО «Інтерньюз-Україна» у партнерстві з Міністерством освіти і науки України розроблений посібник «Освітні практики із запобігання інфодемії, або Як не ізолюватися від правди» (режим доступу: <https://www.aup.com.ua/osvitni-praktiki-iz-zapobigannya-info/>) та відповідний відеокурс (режим доступу: <https://medialiteracy.org.ua/videokurs-osvitni-praktyku/>). Посібник розроблений як освітня відповідь на *інфодемію* – поширення недостовірної та неточної інформації щодо COVID-19.

Посібник «Освітні практики із запобігання інфодемії, або Як не ізолюватися від правди» містить серію моделей занять із біології, громадянської освіти / історії, української мови та сценарій позакласного заходу, в які інтегрована медіаграмотність. Контент формує навички критичної оцінки медіаповідомлень, розуміння власної ролі у запобіганні інфодемії та

відповідальне ставлення щодо поширення «вірусної» інформації. Посібник може бути використаний під час навчального процесу в закладах загальної середньої освіти і закладах післядипломної педагогічної освіти.

Привертаємо увагу керівників закладів освіти, їх заступників та педагогічних працівників, що в змісті науково-методичної роботи в закладах освіти мають відображатися питання теорії та практики впровадження концептуальних засад реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа». Пропонуємо у цій роботі використовувати видані за кошти державного бюджету навчально-методичні посібники для педагогічних працівників, що висвітлюють загальнодидактичні питання та питання методик навчання у Новій українській школі. З електронним варіантом навчально-методичних посібників можна ознайомитися на сайті Інституту модернізації змісту освіти на сторінці електронної бібліотеки (<https://cutt.ly/lyP5Ay2>).

Також повідомляємо, що на сторінці електронної бібліотеки, крім електронних версій підручників, розміщені художні та науково-популярні видання серії «Шкільна бібліотека» для 5 – 7 класів закладів загальної середньої освіти.

Перелік навчальної літератури та навчальних програм, що мають грифи «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», «Схвалено для використання в освітньому процесі» або висновок «Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах» (далі – Перелік), постійно оновлюється і доступний на офіційному вебсайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (режим доступу: <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>).

До Переліку у цьому році не увійшли ті навчальні **програми факультативних курсів, курсів за вибором**, строк дії грифа яких сплинув у 2021 році і дія грифа не продовжена відповідно до Порядку надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам (далі – Порядок), затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України 20.07.2020 № 931, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 11.10.2020 за № 1119/35402, (підпункт 1 пункту 5; пункт 15).

Відповідно до Порядку гриф у сфері повної загальної середньої освіти надається модельним навчальним програмам. Навчальна програма, згідно із Законом України «Про повну загальну середню освіту», затверджується педагогічною радою закладу освіти (пункт 8 частини першої статті 1).

З огляду на зазначене, заклад освіти **для реалізації варіативної складової навчальних планів на підставі рішення педагогічної ради закладу може використовувати в освітньому процесі навчальні програми факультативів та курсів за вибором, які раніше мали відповідний гриф МОН і були включені до Переліків навчальної літератури та навчальних програм у попередні роки.**

Інформуємо, що **Державний стандарт базової середньої освіти**, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898, буде застосовуватися у закладах загальної середньої освіти з **01 вересня 2022 року для учнів 5 класу.**

Міністерством з метою забезпечення впровадження нового державного стандарту базової середньої освіти:

затверджено Типову освітню програму для 5 – 9 класів закладів загальної середньої освіти (наказ МОН від 19.02.2021 № 235), яка буде впроваджуватися поетапно з 2022/2023 навчального року (режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/602/fd3/0bc/602fd30bccb01131290234.pdf>);

надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ МОН від 12.07.2021 № 795 із змінами) модельним навчальним програмам для базової середньої освіти, у змісті яких реалізуються концептуальні засади нового Державного стандарту базової середньої освіти.

З текстами модельних навчальних програм можна ознайомитись за покликанням: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuysya-poetapno-z-2022-roku>.

На сайті Інституту модернізації змісту освіти розміщено авторські презентації модельних навчальних програм для 5 – 6 класів закладів загальної середньої освіти (режим доступу: <https://imzo.gov.ua/prezentatsii-model-nykh-navchal-nykh-prohram-dlia-5-6-klasiv-zakladiv-zahal-noi-seredn-oi-osvity/>).

Для успішної реалізації основних положень Державного стандарту, що впроваджуватиметься в масовій школі з 2022 р., відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 02.04.2021 № 406, у 2021 році стартував інноваційний освітній проєкт всеукраїнського рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти». Цей проєкт реалізуватиметься на базі 136 закладів освіти, що виявили ініціативу впроваджувати ідеї, принципи, ціннісні орієнтири нового Державного стандарту, шукати оптимальні рішення, апробувати нові навчальні матеріали, педагогічні техніки і прийоми тощо.

Також інформуємо, що у цьому році починає діяти загальнонаціональна програма Президента України «Здорова Україна», покликана зробити здоровий спосіб життя частиною українського менталітету. Складовою цієї програми є «Модель здорової школи».

З метою обґрунтування та перевірки ефективності, а також результативності методичного інструментарію впровадження й моніторингу «Моделі здорової школи» Міністерством розпочата реалізація інноваційного освітнього проєкту, який буде здійснюватись на базі закладів загальної середньої освіти Дніпропетровської, Львівської, Полтавської, Рівненської та Херсонської областей (наказ МОН від 04.08.2021 № 626).

Модель здорової школи окреслює вісім компонентів, які необхідні закладу освіти для формування безпечного та здорового освітнього середовища: освітній простір; освіта в галузі здоров'я та безпеки; фізична культура та рухова активність; здорове харчування; медична служба;

психологічна служба; підготовка і здоров'я вчителів; залучення сім'ї та громади.

Реалізація інноваційного проєкту «Модель здорової школи» та його результати – це внесок у реалізацію Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку (затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 530-р), а також Національної стратегії створення безпечного та здорового середовища в Новій українській школі (схвалена Указом Президента України від 25 травня 2020 року № 195/2020).

Важливе питання для розбудови Нової української школи, перетворення закладів загальної середньої освіти на простір здоров'я, де діти не втрачають здоров'я, сидячи за партами і ведучи малорухливий спосіб життя, а навпаки – зміцнюють імунітет, гармонійно розвиваються, демонструють високий рівень рухової активності, фізично готуються до захисту своєї країни. Для досягнення цієї мети розроблено нову модель фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи закладів загальної середньої освіти «Від “ДжуніорЗ” до здорового способу життя».

ПОЧАТКОВА ОСВІТА

Відповідно до п.1 статті 54 Закону України «Про освіту» щодо прав і обов'язків педагогічних працівників в організації освітнього процесу педагогічні працівники, які здійснюють освітню діяльність у початковій школі, реалізують право на академічну свободу, у тому числі свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну діяльність, право на вільний вибір форм, методів і засобів навчання, освітніх методик і технологій, насамперед методик компетентнісного навчання відповідно до освітньої програми закладу освіти.

Крім того, педагогічні працівники, які працюють у початковій школі, мають право на педагогічну ініціативу під час розроблення закладом освіти освітньої програми.

Освітній процес педагогічний працівник зорієнтовує на реалізацію освітньої програми закладу загальної середньої освіти. Відповідно до неї добирає змістове наповнення, дидактичні засоби навчання, облаштовує освітнє середовище. Обсяг обраних учителем для реалізації освітньої програми навчальних матеріалів має відповідати віковим та індивідуальним можливостям учнів їх опрацьовувати протягом відведеного для кожного класу навчального часу. Добираючи змістове забезпечення вивчення предметів, рекомендуємо передбачити можливості використання цифрових засобів в умовах очного навчання, що за потреби може стати основою для організації дистанційного навчання. Вибір цифрової платформи для використання в освітньому процесі заклад загальної середньої освіти здійснює самостійно з урахуванням технічних можливостей учителів та учнів.

Під час розроблення календарно-тематичного, поурочного планування вчитель/вчителька самостійно вибудовує послідовність формування очікуваних результатів навчання, враховуючи при цьому послідовність розгортання змісту в обраному ним/нею підручнику та можливості учнів класу. Учитель/вчителька може самостійно переносити теми уроків, відповідно до засвоєння учнями навчального матеріалу, визначати кількість годин на вивчення окремих тем.

Звертаємо увагу педагогічних працівників на те, що відповідно до вимог Державного стандарту початкової освіти у навчальних програмах з усіх предметів і курсів передбачено 20 % резервного часу. Під час складання календарно-тематичного планування учитель/вчителька може використовувати його на власний розсуд, наприклад для вдосконалення вмінь, дослідження навколишнього середовища, у якому мешкають діти, краєзнавчих розвідок, дослідницько-пізнавальних проєктів та екскурсій, зокрема з ініціативи дітей. Крім того, пропонується наприкінці кожної чверті планувати корекційно-рефлексивний тиждень для подолання виявлених у процесі формування оцінювання утруднень у навчальній діяльності школярів. З метою створення умов для проєктної діяльності учнів, здійснення спостережень, досліджень, виконання практико-орієнтованих завдань протягом навчального року пропонується виділити час на проведення навчально-пізнавальної практики, екскурсій. Вибір змісту і форм організації такої навчально-пізнавальної практики заклад освіти визначає самостійно.

Пропонуємо навчальний день у 1 – 4 класах Нової української школи розпочинати ранковими зустрічами, метою яких є створення психологічно комфортної атмосфери в класному колективі та формування в учнів мотивації до навчальної діяльності. На ранкову зустріч бажано відводити перші 15 – 20 хвилин навчального дня, що регламентують під час розроблення розкладу дзвінків для 1 – 4 класів. Решту часу навчального дня необхідно розподілити між уроками та перервами відповідно до кількості годин навчального плану, що є академічними годинами, та тривалості уроків, визначеної у Законі України «Про загальну середню освіту». Для кожного класу розклад дзвінків є гнучким і коригується вчителем з урахуванням особливостей учнів класу та дидактичної доцільності запланованої на день навчальної діяльності.

Тривалість уроків у закладах освіти становить: у перших класах – 35 хвилин, у других – четвертих класах – 40 хвилин. Заклад освіти може обрати інші, крім уроку, форми організації освітнього процесу. Вибір має зумовлюватися дидактичною доцільністю, матеріально-технічною базою закладу, підготовкою вчителя та враховувати індивідуальні особливості учнів. З метою розширення можливостей закладу освіти щодо впровадження інноваційних, науково обґрунтованих організаційних форм навчання рекомендуємо скористатися пропозиціями науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо дидактичних моделей організаційних форм компетентісно орієнтованого навчання (<https://cutt.ly/eynEePM>).

Фактичне виконання навчальної програми фіксується у класному журналі відповідно до Методичних рекомендацій щодо заповнення Класного журналу

учнів початкових класів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 07.12.2018 № 1362 (із змінами, внесеними згідно з наказом МОН України від 09.01.2020 № 21).

Новий Державний стандарт початкової освіти, регламентуючи свободу педагогічних спільнот у виборі шляхів навчання, виховання і розвитку школярів, відкриває можливість вибору та створення власного навчального забезпечення освітнього процесу. Чинні вимоги до його якості доповнюються показниками, що відповідають пріоритетам нового Державного стандарту і передбачають: реалізацію ідеї інтеграції; дослідницький підхід до формування умінь; конструювання знань, а не їх відтворення; організацію пошуку інформації з різних джерел; розвиток критичного мислення, творчості тощо.

У 1 – 4 класах закладів загальної середньої освіти пропонується працювати за підручниками, що за результатами конкурсного відбору отримали гриф «Рекомендовано для використання в закладах загальної середньої освіти» і надруковані за кошти державного бюджету. Використання навчальних посібників, зошитів з друкованою основою, що доповнюють зміст підручників, утворюють разом з ними навчальні комплекти, є необов'язковим і може мати місце в освітньому процесі лише за умови дидактичної доцільності навчальних видань для реалізації нових підходів у роботі з учнями, дотримання вимог щодо уникнення перевантаження учнів та добровільної згоди усіх батьків учнів класу на фінансове забезпечення.

В умовах компетентісно орієнтованого навчання посилюється увага до роботи з формування навичок самоорганізації і самонавчання, уміння виокремлювати серед потоку інформації тієї, яка цікавить найбільше, яка потрібна для виконання певного навчального завдання тощо. У зв'язку з цим зростає актуальність самоосвітньої діяльності учнів у позаурочний час. Її зміст, характер, форми роботи скеровує вчитель через пропозицію дидактично доцільних домашніх завдань. Їх метою є самовдосконалення учнів з урахуванням результатів формувального оцінювання. Домашні завдання мають забезпечувати диференціацію освітнього процесу з урахуванням вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей здобувачів освіти, їх пізнавальних інтересів та готовності самостійно виконувати те чи інше завдання.

Під час вибору домашнього завдання, визначення його обсягу необхідно враховувати часові затрати дитини на виконання, сумарний час виконання домашніх завдань із різних предметів у співвіднесенні з вимогами Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти (затверджений наказом МОЗ 25.09.2020 № 2205, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10.11.2020 р. за № 1111/35394), якими визначено, що «тривалість виконання завдань для самопідготовки учнів у позанавчальний час не рекомендується більше ніж 1 година у 3 – 5 класах. Учням 1 – 2 класів не рекомендуються обов'язкові завдання для самопідготовки у позанавчальний час» (пункт 6 розділу V).

Поряд з дидактичною доцільністю домашні завдання мають бути цікавими і посильними для учнів, формувати в них впевненість і відповідальність за

власні дії, розвивати творчість та ініціативність. З метою підготовки матеріалів для навчальних проєктів варіантами домашніх завдань може бути ознайомлення з довідковими матеріалами в бібліотеці, спостереження і замальовки/фотографування результатів, інтерв'ю батьків/друзів тощо.

Рекомендовано визначати дітям термін виконання завдання (до наступного уроку; через тиждень/два тижні). Ураховуючи вікові особливості учнів, максимальним терміном виконання домашнього завдання може бути два тижні. Як правило, такий термін надається для підготовки до позакласного читання, представлення групового навчального проєкту тощо. Привертаємо увагу, що домашні завдання можуть передбачати роботу з електронними освітніми ресурсами, які є в арсеналі закладу освіти, учителя, учнів. Такі завдання мають відповідати програмовій темі, що опрацьовується. Також має бути відпрацьована техніка роботи з подібними навчальними матеріалами в умовах класного навчання.

Особливості організації освітнього процесу у 4 класі

У 2021/2022 навчальному році заклади загальної середньої освіти продовжують впровадження концептуальних засад реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа». Пріоритетними залишаються завдання створення освітнього середовища для реалізації інтегративного підходу до компетентісно орієнтованого навчання, забезпечення умов для взаємодії учасників освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства та в умовах психологічної комфортності. Водночас необхідно враховувати, що учні 4 класу завершують другий цикл початкової освіти. Він передбачає інтегративно-предметну основу організації освітнього процесу з пріоритетним використанням проблемно-пошукових, дослідницьких методів навчання тощо. Ця особливість зумовлює вибір таких методик, які створюють для учня ситуацію самостійного вибору, вияву відповідальності й ініціативності, критичної оцінки й сміливості у прийнятті рішень, здатності в команді розв'язувати проблеми. Відповідно основними видами діяльності учнів мають бути дослідницька, пошукова, творча тощо. Ігрову діяльність пропонується організовувати для проведення дидактичних, ділових ігор, ігор-стратегій тощо.

Задля збереження наступності між класами початкової школи навчальний день учнів 4 класу пропонуємо розпочинати ранковою зустріччю з дотриманням методики її проведення. Окрім психологічного налаштування учнів на роботу протягом дня доцільно ранкові зустрічі присвячувати введенню теми дня, тижня, окресленню певної навчальної проблеми, компетентісно орієнтованого завдання, які необхідно виконати у процесі подальшої навчальної діяльності.

Варіативність організації освітнього процесу в 4 класі забезпечується двома типовими освітніми програмами, що відрізняються моделями інтеграції змісту освітніх галузей та його визначеністю/невизначеністю за роками

навчання. Спільним для обох освітніх програм є підходи до організації освітнього процесу та оцінювання результатів навчання здобувачів освіти.

Наголошуємо на необхідності дотримуватись вимог Закону України «Про повну загальну середню освіту» (стаття 17) щодо права учнів на справедливе, неупереджене, об'єктивне, незалежне, недискримінаційне та добросовісне оцінювання результатів його навчання. У початковій школі перевірка підлягає кожна виконана учнем робота.

В освітньому процесі 4 класу застосовують формувальне та підсумкове оцінювання. Для його здійснення радимо керуватись чинними Методичними рекомендаціями щодо оцінювання результатів навчання учнів 1 – 4 класів. Водночас наголошуємо, що у 4 класі, як і в 1 – 3 класах, формувальне оцінювання здійснюють з метою отримання інформації про досягнення учнів задля прийняття рішень про наступні кроки в навчанні як учителем, так і учнем. Однак, ураховуючи певний рівень сформованості умінь вчитися, навичок самооцінювання і взаємооцінювання, умінь визначати для себе певні завдання, робити вибір, пропонуємо більше залучати четвертокласників до складання/коментування інструкцій завдань, опису способу його виконання, очікуваного результату (продукту) та характеристик, яким він має відповідати, що в цілому формує в учнів умінь визначати критерії оцінювання завдання. Окрім того, учитель має спонукати учнів до аргументованого самооцінювання і взаємооцінювання з визначенням того, що дає змогу досягти успіху, чи призвести до утруднень.

Орієнтирами для визначення критеріїв оцінювання є:

вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей учнів початкової школи, визначені Державним стандартом початкової освіти до другого циклу навчання (3 – 4 класи);

очікувані результати, зазначені в освітній програмі закладу освіти;

орієнтовна рамка оцінювання результатів навчання учнів 1 – 4 класів закладів загальної середньої освіти (додаток 1 до методичних рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів 1 – 4 класів закладів загальної середньої освіти, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2021 № 813).

З метою відстеження навчального поступу учнів та коригування освітнього процесу з урахуванням результатів навчання учитель проводить тематичні діагностувальні роботи. Тематичні діагностувальні роботи можуть бути усними чи письмовими, у формі тестових завдань чи комбіновані, можуть передбачати практичну роботу тощо. Форму роботи, зміст завдань, спосіб зворотного зв'язку вчитель обирає самостійно з урахуванням особливостей учнів класу. Обсяг діагностувальних робіт визначають з розрахунку прогнозованого часу на виконання окремих завдань учнями, із урахуванням їхньої готовності до виконання того чи іншого завдання. У 4 класі тривалість виконання діагностувальної роботи не повинна перевищувати 35 хв (із 40 хв уроку 5 хв інструктаж, 35 хв – виконання роботи).

Протягом навчального дня рекомендовано проводити не більше однієї діагностувальної роботи. З метою уникнення збігів часу проведення діагностувальних робіт терміни необхідно враховувати і узгоджувати під час календарно-тематичного планування. Ураховуючи можливість коригування термінів виконання календарно-тематичного плану і 20 % резервного часу програми, дата проведення діагностувальної роботи може бути змінена на підставі аналізу результатів спостережень у процесі формувального оцінювання.

Підсумковому оцінюванню підлягають результати навчання учня за рік з урахуванням динаміки досягнення певного результату. Результати підсумкового оцінювання за рік фіксують у свідоцтві досягнень учня/учениці та у класному журналі. Рішення педагогічної ради про переведення до наступного класу записують у класному журналі на сторінках «Зведений облік навчальних досягнень учнів».

Особливості реалізації типової освітньої програми, розробленої під керівництвом О. Я. Савченко, у 4 класі

Мовно-літературна освітня галузь

Українська мова

За типовою освітньою програмою, створеною колективом під керівництвом О. Я. Савченко, мовно-літературна освітня галузь у 4 класі реалізується через окремі предмети «Українська мова» і «Літературне читання». Відведені у типовому навчальному плані на цю галузь 7 навчальних годин рекомендуємо розподілити порівну на кожний предмет, по 3,5 години. Під час складання розкладу радимо впродовж тижня планувати три уроки української мови і три уроки читання. Сьомий урок на одному тижні присвячувати розвитку мовлення, а на іншому – позакласному читанню.

Уроки української мови у 4 класі необхідно спрямовувати на реалізацію таких завдань: виховання в учнів позитивного емоційно-ціннісного ставлення до української мови, формування пізнавального інтересу до рідного слова, прагнення вдосконалювати своє мовлення; розвиток зв'язного мовлення, уяви, пізнавальних здібностей, логічного, критичного та образного мислення школярів; формування повноцінної навички письма, уміння брати участь у діалозі, створювати короткі усні й письмові монологічні висловлення; дослідження мовних одиниць і явищ з метою опанування початкових лінгвістичних знань і норм української мови; залучення молодших школярів до практичного застосування умінь з різних видів мовленнєвої діяльності в навчальних і життєвих ситуаціях.

Зміст та очікувані результати початкового курсу української мови визначено за такими **змістовими лініями**: «Взаємодіємо усно», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища».

Змістова лінія **«Взаємодіємо усно»** спрямована на формування в молодших школярів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати

усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях; спілкуватися усно з іншими людьми в діалогічній і монологічній формах заради досягнення певних життєвих цілей.

Розвиток у червертоклаників умінь сприймати й аналізувати усну інформацію здійснюється на матеріалі елементів мовного потоку (звуків, складів, слів, словосполучень, речень), текстів та інструкцій щодо виконання навчальних дій. Для формування умінь аналізувати та інтерпретувати сприйняті на слух тексти радимо використовувати різні жанри художніх текстів (казки, оповідання, вірші), а також науково-популярні, навчальні та медіатексти. Під час їх опрацювання доцільно пропонувати четвертокланикам запитання і завдання, що передбачають відтворення основного змісту усного повідомлення, запам'ятовування елементів фактичного змісту (Хто? Що? Де? Коли?), встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо. Система завдань за змістом прослуханого має спонукати учнів відповідати на запитання, ставити запитання до усного повідомлення, вибирати необхідну або цікаву інформацію з почутого та пояснювати свій вибір, розповідати про почуття, які викликав прослуханий текст, пояснювати, що і чому сподобалось у почутому повідомленні/зумовило позитивну оцінку, а що і чому не сподобалось/зумовило негативну оцінку.

Розвиток умінь спілкуватися з іншими людьми необхідно здійснювати в процесі складання діалогів і побудови усних зв'язних висловлень. Ефективними для розвитку діалогічного мовлення і, водночас, цікавими для учнів є інсценізація прочитаних творів, розігрування сценки, описаних у фрагментах текстів, читання розмови персонажів у ролях, проведення інтерв'ю тощо. Крім того, доцільно використовувати завдання, що передбачають доповнення діалогу репліками-відповідями на подані запитання, побудову запитань до запропонованих реплік-відповідей, розігрування діалогу за ситуативним малюнком, складання діалогу за словесно описаною вчителем ситуацією, продовження діалогу за поданим початком.

У процесі складання і розігрування діалогів необхідно вчити дітей доречно вживати ввічливі слова, українські форми звертання до дітей та дорослих, дотримуватися правил етикету у спілкуванні з людьми різного віку й статусу.

Уміння будувати монологічні усні зв'язні висловлення формуються в процесі переказування текстів та складання власних розповідей, описів, міркувань. Під час переказування слід націлювати учнів на те, що той самий епізод із тексту можна передати різними словами, і спонукати їх не прагнути дослівно відтворювати оригінал тексту або фрази і речення однокласників, а переказувати текст своїми словами. Водночас, заохочувати вживати виражальні засоби мови, використані автором тексту.

Формуючи в четвертокласників уміння будувати самостійні усні зв'язні тексти, варто використовувати різноманітні допоміжні матеріали: малюнки і серії малюнків, опорні слова, початок або початок і кінцівку тексту тощо. Цінним і цікавим для учнів буде складання розповідей про прочитані книжки і

журнали, переглянуті мультфільми чи телепередачі, про побачені, почуті, пережиті ситуації з особистого життя.

Змістова лінія **«Взаємодіємо письмово»** спрямована на формування в молодших школярів повноцінної навички письма, умінь висловлювати свої думки, почуття, ставлення та взаємодіяти з іншими людьми в письмовій формі, виявляти себе в різних видах мовленнєво-творчої діяльності.

Робота над формуванням писемного мовлення у 4 класі передбачає такі види завдань: написання розповідей, есе і міркувань на задану тему, за поданими запитаннями, про враження, вподобання, мрії, бажання тощо; написання художніх і науково-популярних описів; написання переказів за поданими запитаннями. Актуальними для четвертокласників залишаються вправи на відновлення деформованих речень і текстів; добір і запис заголовків до тексту; удосконалення текстів з невиправданими повторами тих самих слів; складання і запис письмових повідомлень (записок, смс-повідомлень, листів, вітальних листівок та ін.). Важливим складником системи завдань змістової лінії **«Взаємодіємо письмово»** є завдання на самоперевірку і взаємоперевірку письмових робіт, що забезпечує формування орфографічної пильності в учнів 4 класу.

Формування культури писемного мовлення (окрім роботи з розвитку орфографічної грамотності) передбачає і роботу над розвитком уміння оформлювати письмову роботу. Вимоги до оформлення письмових робіт мають бути гнучкими, водночас у дитини має бути сформованим розуміння того, що записи мають бути грамотними, чіткими, читабельними, охайними тощо.

Змістова лінія **«Досліджуємо медіа»** спрямована на формування в учнів умінь аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в медіатекстах та використовувати її для збагачення власного досвіду, створювати прості медіапродукти.

У процесі реалізації цієї лінії слід учити четвертокласників сприймати прості медіа-продукти, колективно обговорювати їх зміст і форму, розповідати, про що в них ідеться, визначати кому і для чого призначений медіа-продукт (записка, смс-повідомлення, етикетка, рекламний щит, афіша, квиток до музею тощо), пояснювати зміст вербальної і невербальної інформації в медіа-продуктах, висловлювати свої думки з приводу прослуханих чи переглянутих медіа-продуктів (коміксів, дитячих журналів, реклами), створювати прості медіа-продукти (листівки, смс-повідомлення, фотоколаж, афішу дитячого ранку, інструкцію тощо) з допомогою інших осіб і самостійно.

Змістова лінія **«Досліджуємо мовні явища»** спрямована на дослідження учнями мовних одиниць і явищ з метою опанування початкових лінгвістичних знань, норм літературної вимови та правил українського правопису, формування в молодших школярів умінь послуговуватися українською мовою в усіх сферах життя.

Щоб забезпечити усвідомлене засвоєння учнями мовного матеріалу, необхідно в процесі його вивчення залучати дітей до активної розумової діяльності, яка передбачає виконання певних розумових операцій:

спостереження за мовними одиницями і явищами, їх аналіз, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними, узагальнення своїх спостережень, формулювання самостійно/під керівництвом учителя висновків, правил. Дидактично доцільним у початковій школі є організація дослідження мовних одиниць різних рівнів у їх взаємозв'язках, що забезпечує усвідомлене сприйняття функціональності кожної мовної одиниці. Навчальний досвід роботи з мовними одиницями є основою формування мовної, мовленнєвої, мовленнєво-творчої, зрештою – комунікативної компетентностей.

Реалізація змістових ліній початкового курсу мовно-літературної освіти має здійснюватися комплексно. Дібрані на кожний урок завдання повинні утворювати цілісну систему, спрямовану на формування умінь вільно володіти українською мовою і вміло використовувати її для вирішення життєво важливих завдань.

Літературне читання

Уроки «Літературного читання» забезпечують розвиток особистості молодшого школяра засобами різних видів читацької діяльності; формування читацької, комунікативної та інших ключових компетентностей; збагачення емоційно-ціннісного, естетичного, соціального та пізнавального досвіду; розвиток образного, критичного і логічного мислення та літературно-творчих здібностей; формування готовності до вивчення української та зарубіжної літератури на рівні базової середньої освіти.

Завданнями вивчення навчального предмета «Літературне читання» у 4 класі є ознайомлення учнів з дитячою літературою різної тематики і жанрів; формування в учнів повноцінної навички читання як універсального інструменту функціональної грамотності; розвиток інтересу і здатності до самостійної читацької діяльності для задоволення різних потреб читача; формування умінь опрацьовувати художні, науково-художні тексти; оволодіння прийомами структурно-сміслового і образного аналізу текстів різних видів; розвиток образного, критичного, логічного мислення та мовлення; формування умінь самостійної роботи з різними видами і джерелами інформації; формування прийомів роботи з дитячою книжкою, періодичною, довідковою літературою; формування вмій безпечного і критичного використання медіапродукції, здатності створювати медіапродукти і спілкуватися за допомогою медіазасобів; розвиток уяви і здатності виявляти себе у різних видах літературно-творчої діяльності.

Мовно-літературна освітня галузь через літературне читання покликана розвинути в дітей бажання ширше, повноцінніше, емоційніше, творчо пізнавати світ і себе в ньому засобами ознайомлення з народною та літературною творчістю, пробуджувати в дітях бажання бути не вторинними споживачами, а творцями і співтворцями. Художнє слово здатне розвивати світогляд дітей, їхню уяву і фантазію, мотивувати до пізнання таємниць світу. Ураховуючи вікові особливості четвертокласників, на уроках літературного читання поряд з формуванням

навичок різних видів читання (аналітичного/поглибленого, переглядового, вибіркового/пошукового) відповідно до мети читання слід сприяти вихованню в дітей здатності обирати життєві цінності та моральні орієнтири шляхом вдумливого заглиблення у світ народної мудрості; збагачувати емоційно-ціннісний, естетичний, соціальний та пізнавальний досвід шляхом аналітичного сприймання художньої реальності; створювати передумови для розвитку літературно-творчих здібностей.

У програмі навчального предмета «Літературне читання» визначено такі **змістові лінії**: «Пізнаємо простір дитячого читання»; «Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»; «Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»; «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»; «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»; «Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»; «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане; створюємо власні тексти».

Реалізація змістових ліній програми з літературного читання здійснюється у процесі особистісно зорієнтованої розвивальної читацької і комунікативної діяльності учнів. Ураховуючи потреби та інтереси молодших школярів у пізнанні світу людей, природи, самопізнанні, залучаючи їх до вдумливого читання найкращих дитячих книжок, текстів різних видів, учитель виховує україномовну особистість, компетентного, критично мислячого читача, який розуміє цінність книги, відчуває красу рідного слова, збагачує свій читацький, мовленнєвий і пізнавальний досвід.

Реалізація змістової лінії **«Пізнаємо простір дитячого читання»** передбачає ознайомлення учнів 4 класу з різноманітною за темами і жанрами дитячою літературою, з різними видами довідкових, навчальних і медіатекстів, способами здобуття інформації у сучасному медіапросторі. З цією метою рекомендовано організовувати самостійну читацьку діяльність учнів. Її необхідно спрямовувати на формування належного читацького кругозору, розуміння цінності читання. Дитині-читачу необхідно запропонувати такі форми роботи, види завдань, за яких вона могла б виявити свій інтерес до читання і набути достатній читацький досвід, зрозуміти його значущість для подальшого навчання, розвитку, вирішення життєвих проблемних ситуацій.

Реалізація змістової лінії **«Розвиваємо навичку читання, оволодіваємо прийомами розуміння прочитаного»** передбачає роботу з удосконалення й розвитку якісних характеристик технічного і смислового аспектів навички під час читання вголос і мовчки; формування умінь самостійно застосовувати мовленнєві та позамовні засоби художньої виразності; оволодіння, з поступовим нарощуванням ступеня складності, прийомами смислового читання; прийоми самостійного розуміння лексичного значення слів, словосполучень; повноцінного усвідомлення в тексті фактичної, концептуальної, підтекстової (з допомогою вчителя) інформації; формування навичок аналітичного, переглядового, вибіркового читання та їх застосування відповідно до мети читання.

З метою формування і розвитку якісних характеристик навички читання вголос і мовчки рекомендовано пропонувати учням виконувати вправи на регулювання дихання, розвиток уваги, пам'яті, темпу, фонематичного слуху, зорового сприймання, оперативного поля читання. Спеціально організованої роботи потребує формування уміння влучно застосовувати під час читання вголос, декламування напам'ять відповідно до змісту художнього твору інтонаційні мовленнєві засоби виразності (тон, сила голосу, логічний наголос, темп мовлення). Під час підготовки уроків літературного читання необхідно враховувати важливість словникової роботи для розвитку навички читання. З цією метою у системі вправ уроку вчитель передбачає роботу з виносками на сторінках з текстом, який опрацьовується, пошук тлумачень незнайомих слів у словниках, пояснення значень слів з опорою на контекст тощо. Для розвитку розуміння прочитаного учитель планує вправи на знаходження в тексті конкретних відомостей, фактів, понять, пояснення їх змісту (суті); виділення та пояснення важливих думок, які висловив автор, тощо. Наповнення системи роботи з розвитку навички читання й оволодіння прийомами розуміння прочитаного вправами на застосування різних видів читання має бути дидактично доцільним і обґрунтованим жанровою специфікою твору та метою читання. Необхідно враховувати, що метою аналітичного читання є детальне й поглиблене самостійне ознайомлення із змістом тексту; метою вибіркового читання є знаходження потрібної інформації, фактів; метою переглядового читання є загальне ознайомлення із змістом тексту (за завданням учителя).

Формування у школярів повноцінної навички читання вголос (усвідомлення, спосіб читання, правильність, виразність, темп) має постійно перебувати в полі зору вчителя. Продовження практико-зорієнтованого напрямку такої роботи в 4 класі забезпечує неперервність процесу удосконалення й розвитку навички читання. У цьому процесі особливу увагу слід приділяти учням, які мають труднощі з навчання читання, пов'язані зі станом розвитку в них різних характеристик усного мовлення (обмежені можливості індивідуального словникового запасу, смислового сприймання і створення зв'язного висловлення, порушення артикуляції, фонематичного та інтонаційного розвитку), а також з функціональною незрілістю пізнавальних процесів невербального характеру (недостатній розвиток властивостей уваги, зорового сприймання, просторових відношень тощо). З метою подолання та корекції зазначених труднощів читання радимо застосовувати індивідуалізовані вправи і завдання, залучаючи батьків до цієї роботи з дітьми в позаурочний час.

Реалізація змістової лінії **«Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»** передбачає формування в учнів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях, спілкуватися з іншими людьми в діалогічній формі заради досягнення певних життєвих цілей.

Ці завдання забезпечуються вправами на розвиток умінь запитувати і відповідати на запитання за змістом прослуханих текстів; визначати послідовність подій, головного героя; виокремлювати цікаву для себе

інформацію; визначати тему твору; брати участь в обговоренні інформації, яка зацікавила; розвиток умінь розпізнавати ключові слова і фрази в усному повідомленні.

Значущим компонентом системи вправ, що реалізує зазначену змістову лінію, є вправи на формування умінь висловлювати оцінювальні судження, а саме: висловлення своїх перших вражень щодо прослуханого – що сподобалось, здивувало, який настрій викликав твір і т. ін.; висловлення власної думки про факти, події у сприйнятому на слух тексті, причини подій та їх наслідки. Окрім формування навичок критичного сприймання тексту, виконання таких вправ забезпечує практичне оволодіння діалогічною формою мовлення, етикетними нормами культури спілкування.

Реалізація змістової лінії **«Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів»** передбачає роботу з цілісного сприймання учнями художніх, науково-художніх текстів, їх аналізу, інтерпретацію з використанням літературознавчих понять (практично); формування умінь висловлювати рефлексивні судження у зв'язку з прочитаним, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів та використовувати її для збагачення особистого читацького досвіду. Для досягнення очікуваних результатів навчання за цією змістовою лінією учитель організовує смисловий і структурний аналіз тексту, дослідження засобів художньої виразності, дослідження жанрових особливостей твору. Активну читацьку позицію учнів під час дослідження текстів різних видів формують завдання на розвиток умінь самостійно ставити запитання за змістом тексту про факт, подію, час, місце події, героїв твору; розвиток умінь висловлювати смислові здогадки щодо орієнтовного змісту твору, можливого розвитку подій з опорою на заголовок, ілюстрації, ключові слова; формулювати запитання, які виникають у читача по ходу вдумливого читання твору, та готувати відповіді на них; визначати ставлення письменника до зображуваних подій і вчинків персонажів; висловлювати оцінні судження, почуття щодо подій, вчинків персонажів, описів у художньому творі. Для дослідження учням пропонуються художні, науково-художні твори. У ході дослідження текстів учні можуть створювати нескладні схеми, таблиці, складати малюнковий, словесний план тощо, і використовувати потім у власних висловлюваннях за змістом прочитаного.

Реалізація змістової лінії **«Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою»** передбачає формування і розвиток в учнів прийомів розрізнення дитячих книжок за жанрово-тематичними ознаками, типом видання (книжка-твір, книжка-збірка, довідник, словник і т. ін.); прогнозування орієнтовного змісту книжки (твору) з опорою на її ілюстративний та довідково-інформаційний апарат; прийомів самостійного вибору книжок з використанням інформаційних ресурсів дитячої бібліотеки; умінь зв'язно висловлювати власні емоційно-оцінні враження щодо змісту прочитаного, складати короткий відгук на прочитану книжку та ін. З цією метою організовують уроки позакласного читання.

Реалізація змістової лінії **«Досліджуємо і взаємодіємо з медіапродукцією»** передбачає формування і розвиток в учнів понять про різні види медіа та використані в них вербальні і невербальні засоби впливу на читача; формування умінь і навичок сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати і безпечно користуватися медіазасобами; виражати себе і спілкуватися з іншими за допомогою власних медіапродуктів.

Оволодіння медіаграмотністю є поліпредметним процесом, який передбачає зв'язок із щоденним життям дітей не лише в школі, а й поза нею, створення можливостей набувати досвід критичного осмислення різної медіапродукції, що має позитивно вплинути на розширення їхнього читачького і соціального досвіду, вироблення умінь відрізнити корисну інформацію від шкідливої, уникати імовірних для цього віку ризиків взаємодії з медіапродуктами.

Реалізація змістової лінії **«Перетворюємо та інсценізуємо прочитане; створюємо власні тексти»** передбачає розвиток уяви, художньо-образного мислення і мовлення дітей, оволодіння вербальними і невербальними засобами створення творчих продуктів з різним ступенем самостійності (зміни, доповнення, продовження тексту, ілюстрування; участь в інсценізаціях, дослідницьких проєктах; складання есе, казок, віршів, закличок, загадок, оповідань та ін.). Для виконання зазначених завдань рекомендуємо організовувати групову роботу і пропонувати учням вправи на складання нових кінцівок прочитаних казок, оповідань; знаходження рим у віршах, придумування ланцюжків римованих слів; створення творчих переказів і творів за аналогією; складання розповідей від імені одного з персонажів; складання (у співпраці з учителем) казок, загадок, лічилок; розігрування ігрових ситуацій за прочитаним; інсценізацію текстів. Такі вправи можуть бути запропоновані і для індивідуальної роботи.

Математична освітня галузь

Зміст та очікувані результати навчання математики визначено за такими **змістовими лініями**: «Числа, дії з числами. Величини», «Вирази, рівності, нерівності», «Геометричні фігури», «Робота з даними», «Математичні задачі і дослідження».

Змістова лінія **«Числа, дії з числами. Величини»** охоплює вивчення у 4 класі питань утворення чисел у межах мільйона, їх послідовності, читання та запису; формування умінь визначати багатоцифрові числа; формування навичок порівняння чисел у межах мільйона, виконання арифметичних дій додавання, віднімання, множення і ділення у межах мільйона, в тому числі з випадками усного множення і ділення; ознайомлення на практичній основі зі звичайними дробами; вимірювання величин; оперування величинами, вироблення досвіду застосування набутих умінь і навичок у різних життєвих ситуаціях.

Розглядаючи нові прийоми обчислень, варто використовувати всі ті способи обчислень і властивості дій, з якими четвертокласники вже ознайомлені. Спеціальними вправами необхідно формувати в учнів уміння переносити відомі їм прийоми додавання та віднімання (укрупненням розрядних одиниць, частинами, порозрядно, округленням тощо) у нову ситуацію – на числа в межах мільйона. Зауважимо, що контролю підлягає лише правильність обчислень, а не застосування учнями всіх обчислювальних прийомів.

У 4 класі учнів ознайомлюють з письмовим прийомом додавання та віднімання у межах мільйона. Привертаємо увагу на важливість процесу формування вмінь письмово виконувати додавання і віднімання багатоцифрових чисел, адже він сприяє закріпленню знань табличних випадків додавання і віднімання одноцифрових чисел, знань нумерації чисел, засвоєнню особливостей десяткової системи числення та буде міцною основою для успішного оволодіння умінням виконувати ці дії на множині будь-яких багатоцифрових чисел.

До ключових програмових умінь з математики, якими діти мають оволодіти у 4 класі, належать уміння ділити з остачею та виконувати перевірку ділення з остачею. Зазначимо, що ділення з остачею є підґрунтям до оволодіння учнями прийомом письмового ділення. Тому діти мають вправлятися в діленні з остачею упродовж вивчення всієї теми «Позатабличне множення та ділення: усні прийоми». Особливістю формування прийомів позатабличного множення та ділення в учнів 3 класу є те, що спочатку вводяться правила, які є теоретичною основою цих прийомів обчислення, а потім – діти ознайомлюються з відповідним прийомом. Вимогами програми передбачено, що учні 4 класу мають оволодіти обчислювальною навичкою позатабличного множення та ділення багатоцифрових чисел на дво-, трицифрові числа; множення і ділення іменованих чисел, поданих в одиницях вимірювання довжини й маси, на двоцифрове число.

Роботу із формування обчислювальних навичок доцільно наповнювати дослідженнями залежності результату арифметичної дії від зміни одного з її компонентів. Цим забезпечується усвідомлене застосування прийомів обчислення, розвивається швидкість обчислень, уміння здійснювати прикидку результату тощо.

У ході формування обчислювальних навичок учителю необхідно стежити за мовленням дітей, зокрема за правильністю вживання назви виразу та відмінювання числівників. Це запобігатиме помилкам під час читання виразів із багатоцифровими числами та написання числівників у текстах.

Розширення змісту поняття числа відбувається за рахунок уведення звичайних дробів з чисельником 1 – частинами. Ця тема має вивчатися на наочній основі з використанням великої кількості практичних вправ із поділу геометричних фігур на рівні частини та виділення однієї з цих частин. Порівняння частин за величиною також відбувається на наочній основі. Діти мають знати і застосувати у обчисленнях правила знаходження частини від

числа та числа за величиною його частини. Ця тема є підґрунтям для вивчення звичайних дробів у 5 класі.

Реалізація змістової лінії **«Вирази, рівності, нерівності»** у 4 класі: основним змістом програми передбачено розв'язування рівнянь, в яких один із компонентів дії є виразом зі змінною; розв'язування нерівностей зі змінною. З метою більш усвідомленого розуміння сутності рівняння доречно у класі колективно складати рівняння за текстом простої задачі для розв'язування складених задач алгебраїчним методом. Проте зауважимо, оскільки це вміння не є програмовою вимогою, то воно не підлягає контролю.

Відповідно до змістової лінії **«Геометричні фігури»** розвиток математичної компетентності учнів у геометричному її складнику відбувається за рахунок розширення уявлення про геометричні фігури на площині та у просторі. Особливої уваги потребує формування умінь будувати прямокутник (квадрат); коло, круг за заданими значеннями радіуса, діаметра; прямі кути за допомогою косинця; моделювати геометричні фігури.

Актуальним залишається у 4 класі завдання формування вміння, рухатися за визначеним маршрутом; планувати маршрут пересування; формування умінь розв'язувати задачі геометричного змісту, пов'язані з периметром і площею багатокутників.

Змістова лінія **«Робота з даними»** передбачає ознайомлення учнів на практичному рівні з найпростішими способами виділення і впорядкування даних за певною ознакою; формування умінь користуватися даними, вміщеними в таблицях, графах, на схемах, лінійних діаграмах, під час розв'язування практично зорієнтованих задач, в інших життєвих ситуаціях.

Змістова лінія **«Математичні задачі і дослідження»** спрямована на формування в учнів здатності розпізнавати практичні проблеми, що розв'язуються із застосуванням математичних методів, на матеріалі сюжетних, геометричних і практичних задач, а також у процесі виконання найпростіших навчальних досліджень. Актуальним залишається спрямованість роботи над задачею на оволодіння загальним умінням розв'язувати задачі різних математичних структур, у тому числі прості задачі, що містять трійки взаємопов'язаних величин (загальна маса, маса одного предмета та кількість предметів; вартість, ціна, кількість; відстань, час, швидкість тощо). Сформованість умінь розв'язувати прості задачі з трійками взаємопов'язаних величин, є підґрунтям до навчання розв'язування складних задач з трійками взаємопов'язаних величин – задач на знаходження суми, різниці чи кратне порівняння двох добутків або часток та обернених до них; задач на знаходження четвертого пропорційного різними способами, на подвійне зведення до одиниці, на пропорційне ділення, на знаходження невідомого за двома різницями, на спільну роботу, на прямолінійний рівномірний рух двох тіл.

Робота із задачами у 4 класі передбачає застосування опрацьованого програмового матеріалу інших змістових ліній. Так після ознайомлення з правилами знаходження частини від числа та числа за величиною його частини

рекомендовано відпрацьовувати уміння під час розв'язування відповідних простих, а пізніше і складених задач, що потребують застосування цих правил. Під час вивчення додавання і віднімання в межах мільйона учні ознайомлюються із задачами на знаходження дробу від числа та числа за значенням дробу; простими задачами на обчислення тривалості події, дати початку події, дати закінчення події; із задачами геометричного змісту та задачами з буквеними даними, розв'язання яких записується виразом.

Досвід математичної діяльності застосовується у вивченні інших предметів (освітніх галузей) шляхом використання учнями математичних методів чи інших засобів для пізнання дійсності; організації та виконання міжпредметних навчальних проєктів, мінідосліджень тощо.

Учителю слід використовувати можливості математики щодо впливу на розвиток критичного мислення, уміння логічно доводити свою думку, обґрунтовувати свою позицію, вести полеміку. Цілеспрямованою і системною має бути робота щодо розвитку умінь і навичок в усній та писемній формі відповідати на запитання, усно обґрунтовувати правильність розв'язку, будувати логічні конструкції з використанням відповідних словосполучень. Все це важливо для становлення молодшого школяра як особистості, свободи його самовизначення, досягнення ситуації успіху, формування громадянської позиції, що базується на системі гуманістичних цінностей.

Під час проєктування уроків математики рекомендуємо враховувати відповідність навчального матеріалу меті навчання, віковим особливостям і навчальним можливостям учнів, а також потенціал системи навчальних завдань для досягнення очікуваних результатів.

Звертаємо увагу, що у програмі подано *орієнтовний перелік додаткових тем* для розширеного вивчення курсу. Додаткові теми не є обов'язковими для вивчення. Учитель може обрати окремі теми із пропонованих або дібрати інші теми самостійно з огляду на методичну доцільність та пізнавальні потреби учнів. Результати вивчення додаткових тем не є об'єктом контролю й оцінювання.

Природнича, громадянська та історична, соціальна і здоров'язбережувальна освітні галузі

Інтегрований курс «Я досліджую світ»

Зміст природничої, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, технологічної освітніх галузей у 4 класі об'єднано, утворюючи інтегрований курс «Я досліджую світ», для якого типовим навчальним планом встановлено тижневе навантаження 4 години. Змістове забезпечення цього курсу представлено у підручниках «Я досліджую світ», що створені для реалізації типової освітньої програми, розробленої під керівництвом О. Я. Савченко.

Тематичну основу курсу складають змістові лінії природничої, громадянської та історичної, соціальної і здоров'язбережувальної освітніх галузей, визначені Державним стандартом початкової освіти.

Типовою освітньою програмою інтегрованого курсу для 4 класу визначено особистісний поступ молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, світоглядних орієнтацій, формування ключових компетентностей, необхідних для життя і продовження навчання, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні завдання.

У другому циклі (3 – 4 класи) початкової освіти ширше застосовується діяльнісний підхід на інтегровано-предметній основі. Опрацювання програмового змісту ґрунтується на частково-пошуковому методі навчання, що спрямований на розв'язання стрижневого завдання предмета, пов'язаного із формуванням способів навчально-пізнавальної діяльності учнів; мисленнєвих дій та операцій; вироблення вміння розкривати причинно-наслідкові зв'язки в природі та суспільстві.

Навчання четвертокласників курсу «Я досліджую світ» буде ефективним за умови постійного мотивування до пізнання навколишнього світу і себе, здорового способу життя і безпечної поведінки. Використання на уроках різноманітних інтерактивних методів забезпечуватимуть індивідуалізацію сприйняття навколишнього світу і активну участь кожного учня у груповій взаємодії, спонукатимуть четвертокласників до співпраці, висловлення своєї думки, спільного прийняття рішення тощо. Поєднання на уроках індивідуальної роботи з парною та груповою, колективною формами роботи, що ґрунтуються на партнерській взаємодії, сприятимуть формуванню критичного мислення, ініціативи, творчості, розвиватимуть вміння міркувати, аналізувати, порівнювати, ставити запитання й шукати відповіді на них, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки, вирішувати життєві ситуації.

Чільне місце в реалізації інтегрованого курсу належить творчим завданням, що передбачають застосування знань у незнайомій ситуації (включають вправи з елементами пошукової і дослідницької діяльності, з елементами творчості).

Широко мають застосовуватися завдання, спрямовані на формування навичок самостійної роботи учнів з інформацією, засвоєння норм етичного, естетичного, морального ставлення до людей і природи.

В основу навчання має бути покладено діяльнісний підхід, що покликаний змістити акценти в освіті на активну діяльність. Діяльнісний підхід є цілеспрямованою системою, націленою на результат, який може бути досягнутий тільки в тому випадку, коли буде зворотний зв'язок. Тому в навчанні цього курсу перевага надається практичним роботам, демонстраційним і лабораторним дослідженням, спостереженням у природі,

екологічному моделюванню і прогнозуванню, вирішенню ситуативних завдань, а також практичній діяльності з охорони природи.

Важливе значення у формуванні особистісного ставлення до об'єктів вивчення мають практико-орієнтовані проекти, які передбачають дослідження культурної спадщини українського народу, вивчення природи рідного краю, екологічних проблем, формують в учнів емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Реалізуючи інформаційні проекти-розповіді у найрізноманітніших формах (усній, письмовій, у формі вокальної пісні, підготовці презентаційних матеріалів тощо) у школярів формують способи самоорганізації навчальної діяльності, вміння роботи з інформацією (пошук необхідної інформації в довідкових виданнях, зокрема на електронних носіях, у мережі інтернет), комунікативні та комунікаційні уміння й навички.

Рекомендовано залучати учнів 4 класу до участі в різноманітних творчих проєктах, що створює умови для їхнього особистісного розвитку. Кінцевим продуктом творчого проєкту можуть бути малюнок, журнал, газета, екологічний плакат, постер, збірка, колективний колаж, відеофільм, вечір, свято, вистава, сценка, годівниця тощо.

Проєктну діяльність необхідно спрямовувати не стільки на поглиблення знань учнів з певного питання, скільки на набуття досвіду самостійного виконання завдань, уміння формулювати завдання і ставити запитання, працювати в команді, знаходити нестандартні й оригінальні розв'язання проблеми, розкрити свій індивідуальний потенціал, проявити творчість.

Тематика проєктів і їхні назви, запропоновані в програмі, можуть змінюватися на розсуд учителя, але відповідати освітнім завданням відповідного розділу програми. Рекомендована кількість проєктів у 4 класі – не менше ніж чотири.

У 4 класі значну увагу приділяють дослідницькому методу навчання, який передбачає організацію процесу опанування нових знань та умінь. Принципова відмінність дослідження від проєктування полягає в тому, що дослідження не передбачає створення будь-якого заздалегідь планованого об'єкта.

Дослідження – це процес пошуку невідомого, нових знань, а проєктування – вирішення певного, чітко усвідомленого завдання. Уміння проводити самостійні дослідження, осягнення істини легко прищеплюються і переносяться в подальшому на всі види діяльності, якщо вчитель створює для цього певні умови.

Важливе значення для емоційно-естетичного сприйняття природи молодшими школярами відіграють спостереження і власні дослідження; творчі завдання, екологічні акції, дидактичні ігри; уроки, проведені у формі подорожі, усного журналу, репортажу з місця подій, святкування дня Землі. Такі форми проведення навчальних занять позитивно впливають на емоційну сферу дитини, сприяють розвитку її уяви, фантазії, мислення, концентрують увагу.

Однією із запропонованих форм роботи у 4 класі є екскурсія. Вона дає змогу проводити спостереження, вивчати тіла і явища природи в природних або

штучно створених умовах. Зміст екскурсій повинен мати безпосередній зв'язок із пройденим на попередніх уроках матеріалом або випереджувальний характер. Водночас отримані на екскурсіях результати спостережень і зібрані матеріали доцільно використовувати на наступних уроках. Екскурсія в природу є однією з доступних та обов'язкових форм роботи з молодшими школярами, у ході якої учні досліджують взаємозв'язки, що склалися в різних екологічних системах (на луках, у лісі, степах, водоймі тощо).

Організуючи урок-екскурсію, потрібно пам'ятати, що такі уроки мають іншу структуру й потребують певних завдань для кожного етапу уроку. Перед проведенням екскурсії потрібно скласти список і підготувати необхідне обладнання (блокнот, олівці, ручки, пакетики для збору природного матеріалу, біноклі, лупи, гномон, компас, термометр, мірну стрічку, снігомірну лінійку (рейку), визначники тощо); продумати місце, час проведення екскурсії, розробити маршрут, підібрати загадки, вікторини, вірші, провести інструктаж учнів з безпеки життєдіяльності. Під час вступної бесіди окреслюють тему, мету екскурсії, актуалізують набутий досвід з теми. Самостійна робота учнів під час екскурсії супроводжується коментарями вчителя. Важливим етапом уроку-екскурсії є звітування дітей про виконану роботу, фотозвіт і демонстрація зібраного матеріалу. За необхідності вчитель (або учень) може виступити з додатковими повідомленнями. Завершується екскурсія заключною бесідою, підбиттям підсумків, фото- або відеозвітом.

Формування громадянської компетентності в молодших школярів має здійснюватися в поетапному засвоєнні ними єдності компонентів «Я – сім'я – школа – рідний край – Україна – світ»; що передбачає розкриття взаємодії людей у сім'ї, колективі, суспільстві, активні контакти дітей із соціальним оточенням, накопичення досвіду особистісного ставлення до системи цінностей демократичного суспільства.

Особливо важливе значення надається зв'язку змісту освіти із життям, оскільки відсутність або недостатність відповідного досвіду школярів потребує постійного залучення їх до аналізу життєвих ситуацій, формування навичок критичного мислення. Необхідно сприяти тому, щоб дитина використовувала набуті нею знання про способи громадянської активності як у знайомих, так і змінених, нових ситуаціях, що впливатиме на розвиток досвіду індивідуальної творчої діяльності.

Пріоритетну роль в організації освітньої діяльності молодших школярів необхідно надавати активним методам і формам, що ґрунтуються на демократичному стилі, сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи, творчості, розвивають уміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, робити висновки. Ефективними є колективні, групові й індивідуальні творчі справи, використання проєктних, інтерактивних, інформаційно-комунікаційних технологій. Важливим є включення молодших школярів в активну пізнавальну, дослідницьку діяльність (оскільки об'єкти вивчення важливо сприймати безпосередньо), створення умов для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в

освітньому процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості, її громадянської позиції, формування в учнів цілісної картини світу.

Важливо наголосити на необхідності формування в молодших школярів медіаграмотності засобами медіаосвіти в інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Цьому сприятиме системна та послідовна робота учнів з різними видами медіатекстів із метою формування в них практичних умінь, а саме: пошук необхідної та відсторонення від непотрібної медіаінформації, створення власних медіатекстів; стимулювання творчого потенціалу молодших школярів як у напрямі створення власних медіатекстів, так і в напрямі творчого сприймання медіатекстів.

Кількість годин на вивчення кожного розділу інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 4 класі можуть змінюватися відповідно до авторського викладу, підготовленості класу, регіональних особливостей, робочого плану школи, необхідності своєчасного реагування на конкретні умови, у яких відбувається освітній процес (наближення епідемій, стихійне лихо, інфекційні хвороби тощо).

Технологічна освітня галузь

Інтегрований курс «Дизайн і технології»

Зміст технологічної освітньої галузі реалізують через інтегрований курс «Дизайн і технології».

Змістове забезпечення інтегрованого курсу «Дизайн і технології» представлено в підручниках «Я досліджую світ», що реалізують типову освітню програму, розроблену під керівництвом О. Я. Савченко.

Технологічна освітня галузь має забезпечувати цілісний розвиток особистості дитини засобами предметно-перетворювальної діяльності, формування ключових та проєктно-технологічної компетентностей, необхідних для розв'язання життєвих проблем, культурного й національного самовираження.

Завдання освітньої галузі спрямовані на формування допитливості, цілісного уявлення про матеріальне і нематеріальне виробництво; сприяння розвитку естетично-ціннісного ставлення до традицій українського народу в праці, декоративно-ужитковому мистецтві; набуття досвіду поетапного створення корисних і естетичних виробів у партнерській взаємодії: від задуму до його втілення в різних матеріалах; вироблення навичок раціонального використання матеріалів, безпечного застосування традиційних та сучасних технологій; формування культури праці, прагнення удосконалювати процес і результати проєктно-технологічної діяльності, свій життєвий простір.

Змістові лінії, за якими структурована програма інтегрованого курсу «Дизайн і технології», відображають завершений цикл проєктно-технологічної діяльності: «Інформаційно-комунікаційне середовище», «Середовище проєктування», «Середовище техніки і технологій», «Середовище соціалізації».

Реалізація змістової лінії **«Інформаційно-комунікаційне середовище»** спрямовує партнерську взаємодію учасників освітнього процесу на розвиток асоціативно-образного та критичного мислення, оволодіння базовими знаннями, формування цілісного уявлення про виробничу сферу людської діяльності та створює підґрунтя для ознайомлення зі способами інтегрованої проєктно-технологічної діяльності.

Реалізація змістової лінії **«Середовище проєктування»** забезпечує розвиток аналітичного, просторового та творчого мислення, уміння працювати в команді, створення умов для оволодіння елементами дизайну: виявлення проблем, продукування ідей, вибору соціально і особистісно значущих об'єктів проєктування; виконання елементарних графічних зображень; добір матеріалів для виготовлення виробу за їх властивостями; експериментування з матеріалами і технологіями для реалізації власних ідей; планування технології послідовності виготовлення виробу.

Реалізація змістової лінії **«Середовище техніки і технологій»** передбачає розвиток логічного та алгоритмічного мислення, психомоторних здібностей, здатності до координування дій і взаємодопомоги; навичок організації робочого місця, безпечної праці з ручними, механічними інструментами й пристосуваннями; умінь поетапного виготовлення виробів з використанням традиційних та сучасних технологій, раціональної обробки різних матеріалів.

Реалізація змістової лінії **«Середовище соціалізації»** спрямована на розвиток емоційного інтелекту; оцінювання і самооцінювання процесу та результатів власної або спільної проєктно-технологічної діяльності; розвиток здатності презентувати освітні результати, обговорювати їх з іншими, ефективно використовувати створені вироби; формування досвіду добродійної діяльності, підприємливості, гостинності; виконання трудових дій у побуті, розвиток прагнення якісно і безпечно облаштовувати свій життєвий простір.

Водночас для реалізації усіх зазначених завдань актуальним у 4 класі залишається удосконалення навичок безпечних прийомів виконання операцій з ручних технік обробки матеріалів та економного використання матеріалів. Задля цього необхідно акцентувати увагу на організації робочого місця, правилах внутрішнього розпорядку, безпеці праці та санітарних нормах. Предметно-перетворювальна діяльність має забезпечувати розвиток умінь працювати в команді, виховання ціннісного ставлення до себе як суб'єкта діяльності, шанобливого ставлення до людей праці та їхньої професії, трудових традицій українського народу.

Привертаємо увагу, що розподіл навчальних годин за темами, добір об'єктів проєктно-технологічної діяльності вчитель визначає самостійно, враховуючи умови навчання та педагогічну доцільність. Рекомендуємо навчальний матеріал вибудовувати навколо актуальних освітніх тем. Критеріями вибору тем мають бути корисність, практична значущість виробу, його естетична цінність.

Привертаємо увагу, якщо зміст технологічної освітньої галузі наскрізно вміщено в підручнику інтегрованого курсу **«Я досліджую світ»**, то навчальний

матеріал цієї галузі вибудовується навколо актуальних освітніх тем інтегрованого курсу.

Доступність і простота в технологічному виконанні мають стати основними критеріями відбору та розробки навчального матеріалу, а використання різноманітних форм, методів і прийомів дає можливість створити атмосферу творчого пошуку. Наприклад, організація виставок, сімейних конкурсів, аукціонів стимулювати процес творчого розвитку учнів. Такого роду діяльність допоможе зміцнити позитивну самооцінку, впевненість у собі, принесе почуття задоволення від досягнутих успіхів, надасть можливість виховати учня/ученицю з власною точкою зору, зі своїм типом висловлювання і способом діяльності.

Процес пошуку і «відкриття» знань не менш важливий для виготовлення іграшок і більш значущий для розвитку учнів. Показником ефективності навчання буде самостійний вибір учнями техніки виконання виробу на задану тему.

Увага акцентується на організації робочого місця, правилах внутрішнього розпорядку, безпеці праці та санітарних нормах.

Головними вимогами до уроку є: мобілізація учасників освітнього процесу на всіх його етапах; цілепокладання і мотиваційне забезпечення; позитивний психологічний клімат; динамічність і варіативність форм організації процесу навчання; профілактичні заходи. Психологічний клімат на уроці створюється на позитивному емоційному тлі, із залученням ситуації успіху, творчої продуктивної комунікації, забезпеченням психологічного комфорту учнів.

Тобто повною мірою слід реалізувати мету навчальної програми, що полягає в особистісному розвитку молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу й суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі.

Обов'язковою умовою проведення занять є виготовлення корисного й естетичного виробу – індивідуально, в парі або в групі, оцінювання і презентація освітніх результатів.

Інформатична освітня галузь

Інформатика

Навчальний предмет «Інформатика» має реалізувати завдання інформатичної освітньої галузі Державного стандарту початкової освіти через такі змістові лінії програми: «Інформація. Дії з інформацією», «Комп'ютерні пристрої для здійснення дій із інформацією», «Об'єкт. Властивості об'єкта», «Комп'ютерні програми. Меню та інструменти», «Створення інформаційних моделей. Змінення готових. Використання», «Лінійні алгоритми».

Основною метою вивчення навчального предмета «Інформатика» є формування в учнів та учениць 4 класу інформаційно-комунікаційної та інших ключових компетентностей, здатності до розв'язування завдань з використанням цифрових пристроїв та цифрових технологій, розвиток обчислювального, критичного, аналітичного, синтетичного, логічного мислення, реалізацію творчого потенціалу учнів, формування їх активної, відповідальної, безпечної та етичної діяльності в цифровому суспільстві.

У процесі засвоєння матеріалу з інформатики має забезпечуватись різнобічний розвиток особистості дитини та її світоглядних орієнтацій, Формування інформатичної компетентності передбачає набуття початкових практичних навичок використання інформаційно-комунікаційних технологій, що є необхідним продовженням навчання. Також уроки інформатики мають спрямовуватися на розвиток критичного, аналітичного, логічного мислення, творчого потенціалу.

У 4 класі учні продовжують вивчати програмовий матеріал за тими самими змістовими лініями, що у 2 – 3 класах, але навчальний матеріал поглиблено та розширено. Школярі оволодівають новими практичними навичками, у них формуються наскрізні вміння. Так під час вивчення змістової лінії **«Інформація. Дії з інформацією»** учні навчаються знаходити в інтернеті потрібну інформацію, створивши відповідний запит, працювати з віртуальними довідниками й енциклопедіями, здійснюють віртуальні подорожі, ознайомлюються з електронною поштою тощо. Важливо, щоб школярі навчилися критично оцінювати отриману інформацію, розпізнавати фейки, розрізняти факти й судження та поводити себе безпечно в інтернеті. Із цією метою в підручниках для активного обговорення наведено значну кількість різноманітних життєвих ситуацій, адже саме таке подання матеріалу сприяє виробленню в учнів стійких життєвих позицій та переконань.

Під час вивчення змістової лінії **«Комп'ютерні пристрої для здійснення дій із інформацією»** учні дізнаються, що, крім пристроїв введення та виведення інформації, є ще пристрої оброблення та зберігання інформації, зокрема внутрішня та зовнішня пам'ять і процесор. Тож учні навчаються зберігати інформацію на спеціальних носіях, зокрема на флешці. Відбувається перше ознайомлення з робототехнікою. Оскільки не кожна школа забезпечена конструкторами з робототехніки, ми пропонуємо здійснювати віртуальний огляд можливостей таких конструкторів.

Важливо, щоб під час вивчення цього розділу було систематизовано знання учнів про види комп'ютерів, учні розуміли завдання та ситуації, за яких використовують різні комп'ютери, та удосконалили свої уміння щодо безпечної роботи з доступними цифровими пристроями, навчилися планувати час роботи за комп'ютером.

Задля реалізації змістової лінії **«Об'єкт. Властивості об'єкта»** у 4 класі учні продовжуватимуть вивчати поняття «об'єкт», властивості об'єктів і значення цих властивостей. Дітям необхідно пропонувати завдання із власного життя з прикладами різних об'єктів, їхніх властивостей і значень цих

властивостей. Важливо навчити учнів впорядковувати та групувати об'єкти на основі значень властивостей за допомогою завдань на класифікацію. При цьому в якості інструмента для побудови схем класифікації об'єктів та виокремлення частин об'єкта варто обрати комп'ютерну програму для створення карт знань. Важливо подавати цю інформацію різними способами. Зокрема, пропонувати до розгляду онлайн інструмент для побудови кругових та стовпчастих діаграм.

У 4 класі учні продовжуватимуть ознайомлення із поняттям моделі, розширюючи її знаннями про математичні та комп'ютерні моделі. Якщо у 3 класі основним програмним засобом для створення моделей були середовища текстового редактора та редактора презентацій, то на завершення курсу інформатики у початковій школі учні навчаються створювати моделі в онлайн інструментах, розробляти динамічні комп'ютерні моделі (анімації) в середовищі редактора презентацій, подавати дані у вигляді таблиць, виконувати прості обчислення з табличними даними та досліджувати об'єкти за допомогою побудованих моделей.

У 4 класі учні узагальнюють знання, вміння та навички під час роботи з відомими комп'ютерними програмами (змістова лінія **«Комп'ютерні програми. Меню та інструменти»**): редактором презентацій, графічним редактором «Скретч» та ознайомлюються із середовищем програмування «Скретч». Загалом ця змістова лінія тісно переплітається зі змістовою лінією **«Лінійні алгоритми»**. Спочатку учні пригадують основні поняття, які вивчали в 2 – 3 класах: команда, виконавець, система команд виконавця, середовище виконавця тощо. Далі відбувається ознайомлення із середовищем програмування «Скретч», учні опановують елементарні навички програмування. У 4 класі необхідно звернути особливу увагу на формування алгоритмічного мислення молодших школярів. Спочатку учні пригадують поняття «лінійний алгоритм», а згодом ознайомлюються із циклічними й алгоритмами з розгалуженням (повним і неповним). Загалом ще задовго до введення поняття «алгоритм із розгалуженням» проводиться ретельно продумана пропедевтична робота. Так, ще на початку року учням пропонують ігрові завдання, у яких трапляються алгоритми з розгалуженням, проте сам термін ще не вживається.

У разі введення понять «алгоритм із розгалуженням» і «циклічні алгоритми» рекомендуємо звертатися до життєвого досвіду учнів. Це сприятиме кращому засвоєнню матеріалу. Розкриття перед учнями змістової лінії **«Лінійні алгоритми»** також спрямоване на подальший розвиток розуміння поняття виконавця, його середовища, команди, системи команд виконавця алгоритму, основних алгоритмічних структур, зокрема, слідування, розгалуження та повторення; умінь виконувати готові алгоритми, а також складати прості алгоритми для виконавців, зокрема засобами доступних та цікавих для учнів онлайн-ових та офлайн-ових середовищ (<http://learn.code.org>, <http://studio.code.org>, Розумні блоки, TuxBot), використовуючи просту систему відповідних команд; навичок шукати помилки в послідовності команд, аналізувати зміст завдань на складання алгоритму для виконавців; уміння

розв'язувати задачі з повсякденного життя, застосовуючи алгоритмічний підхід: уміння планувати послідовність дій для досягнення мети, передбачати можливі наслідки.

Інформатика – це практико-орієнтований навчальний предмет. Саме тому завдання із застосування вмінь учнів опрацьовувати інформаційні об'єкти мають виконуватися під час вивчення кожної теми, що забезпечує не тільки закріплення навчальних задач з певної теми. Завдання мають утворювати певну систему формування навичок роботи у найпоширеніших прикладних програмах. Особлива увага під час формування інформатичної компетентності має приділятися розвитку алгоритмічного мислення учня. У 4 класі учні мають продовжувати ознайомлення з основними алгоритмічними структурами, створювати свої перші проєкти. Рівень складності завдань поступово зростатиме – на кінець навчального року передбачається, що учні зможуть створювати власні анімаційні історії, розробляти сценарії до найпростіших комп'ютерних ігор і реалізовувати їх у програмному онлайн середовищі «Скретч» та Makecode.

Основною формою роботи має бути навчання через діяльність та дослідження, обговорення та ознайомлення, керовані вчителем з використанням інтерактивних, ігрових методик, технології перевернутого навчання, опори на практичний досвід учнів.

Учитель має запланувати різноманітні види діяльності для учнів 4 класу, які допомагають формувати уміння висловлювати власну думку, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими учасниками освітнього процесу. Мають бути передбаченої такі форми діяльності, як робота в парах та групах, практичні роботи, онлайн-тестування, проєктна та дослідницька робота тощо.

Під час формувального оцінювання оцінні судження учасників освітнього процесу можуть стосуватися таких аспектів: 1) рівня володіння теоретичними знаннями; 2) здатності до застосування вивченого матеріалу в практичній діяльності; 3) свідомого та відповідального ставлення до етичних, міжкультурних та правових норм інформаційної взаємодії; 4) вміння співпрацювати; 5) використання матеріалу з повсякденного життя, навчальних предметів; 6) свідомого знання правил безпечної праці.

Мистецька освітня галузь

Зміст мистецької освітньої галузі може реалізовуватися як через *інтегрований курс «Мистецтво»*, так і через *окремі предмети* за видами мистецтва: *образотворче мистецтво* і *музичне мистецтво*. Вибір здійснюється з урахуванням фахової підготовки кадрового складу педагогічних працівників школи та погоджується педагогічною радою. За умови обрання закладом загальної середньої освіти викладання через окремі предмети, у

робочому навчальному плані зазначаються окремі навчальні предмети: «Мистецтво: образотворче мистецтво», «Мистецтво: музичне мистецтво», на які відводиться по 1 годині на тиждень.

Засадничим нормативним документом у закладах загальної середньої освіти є Типові освітні програми, які через очікувані результати навчання конкретизують, чого саме мають навчитися здобувачі освіти на певному циклі навчання.

Для досягнення визначених програмою результатів навчання вчитель самостійно може обирати тематику навчання, мистецький контент (художній матеріал), обсяг годин на вивчення окремої теми, поурочний розподіл опанування кожної теми, технології навчання тощо.

Кожен урок інтегрованого курсу може містити систему різних видів діяльності: прослуховування музичних творів, ознайомлення з кращими зразками українських і світових мистецьких творів, аналіз-інтерпретацію, оцінювання творів мистецтва, пізнання особливостей художньої мови різних видів мистецтва, самостійну художньо-творчу діяльність.

Зазначимо, що мистецькі твори для сприймання та виконання учнями мають відповідати критеріям їх високої художньої якості, цікавості для учнів і відповідності їх віку. Вищезначене педагог відображає у календарно-тематичному плані на навчальний рік, відповідно до якого він здійснює навчання здобувачів освіти.

Матеріали уроку мають бути доповнені і збагачені візуальним рядом (репродукції картин, світлини, малюнки) і з практичними завданнями: спостерігати, поміркувати, пояснити ті чи інші мистецькі явища, інсценувати пісню чи сюжет картини, дібрати музичні інструменти чи матеріали та кольорову гаму для виконання практичної роботи, виконати пісню під власний акомпанемент, спів канонам тощо.

Необхідною умовою реалізації завдань мистецької освітньої галузі є дотримання інтегративного підходу у навчанні, що може розглядатися у декількох значеннях:

у вузькому – через узгодження програмового змісту в межах галузі між різними навчальними предметами (за умови автономного викладання «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво»);

у широкому – через узгодження предметів мистецької освітньої галузі зі змістом інших освітніх галузей (наприклад, сприймання музичного твору, мультфільму тощо на заняттях з вивчення мови), за умови дидактичної доцільності і коректності використання того чи іншого матеріалу.

Методика викладання мистецтва в початковій школі будується як на засадах інтеграції, так і на компетентнісному підході, що являє собою окрему теорію навчання і розуміється як спосіб організації практичної та теоретичної діяльності учасників навчання, зумовлений закономірностями та особливостями змісту навчального предмета інтегрованого курсу «Мистецтво». На основі поглядів авторів типових програм, які визначають, що формування ключових компетентностей у процесі вивчення інтегрованого курсу

«Мистецтво» має відбуватися системно та природно упродовж усього періоду навчання на уроках (чи у певних навчальних ситуаціях), де це педагогічно доцільно, учитель має застосовувати свій методичний інструментарій у контексті реалізації завдань мистецької освітньої галузі, через відповідні мистецькі трактування і приклади.

У процесі вивчення мистецтва великого значення набуває діяльнісний підхід. Такий підхід у мистецькій освіті спрямовано на розвиток ключових компетентностей і наскрізних мистецьких умінь особистості, які дають змогу застосувати мистецькі навички на практиці, розвивати здібності до роботи в команді, творчої групової роботи на уроках. Цей підхід доводить важливість мистецької художньо-творчої діяльності школярів, дає можливість школярам обирати, оцінювати власні мистецькі результати та результати творчої мистецької діяльності однолітків, набувати навички сприймання мистецьких творів та здійснювати комунікацію засобами мистецтва. Діяльнісний підхід надає змогу досягти освітніх цілей, що втілюють потреби школярів у пізнанні мистецтва.

Мистецьку освітню діяльність на інтегрованому уроці необхідно планувати як особистісно-орієнтовану. Особистісно-орієнтований підхід передбачає співпрацю та співтворчість учня й учителя. Завдання учителя мистецтва – простежити динаміку творчого розвитку школяра, визначити особисті переваги в роботі з мистецьким матеріалом, розкрити та розвинути його індивідуальні здібності. Вчитель урахує особливості розвитку кожного учня в мистецькій діяльності, здійснюючи планування освітнього процесу.

У процесі вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво» рекомендуємо забезпечувати диференційований та індивідуальний підходи. Диференційований та індивідуальний підходи в мистецькій освіті дають можливість учителю організовувати освітній процес пізнання мистецтва з урахуванням індивідуальних особливостей школярів, рівнів їхнього індивідуального розвитку, здібностей, можливостей, запобігати неуспішності учнів, максимально розвивати дітей із різним рівнем розвитку. На засадах диференційованого та індивідуального підходів учитель мистецтва планує і здійснює підбір творчих завдань, готує творчі практичні завдання різного ступеня складності з урахуванням індивідуальних особливостей школярів.

Вчителю мистецтва радимо звернути особливу увагу на те, що формування мистецької культури учнів – це основа уроку мистецтва, його суть, яка може мати різне художньо-педагогічне втілення. Цілісність уроку досягається завдяки єдності всіх складових, оскільки в основу його побудови мають бути покладені не різні види діяльності, а різні грані мистецтва як цілісного явища. Це дає можливість вносити в урок будь-які контрасти, задля підтримування уваги учнів, створювати атмосферу творчої зацікавленості, узгоджувати матеріал програми з рівнем розвитку учнів.

Для якісної реалізації інтегрованого підходу у навчанні мистецтву вчителю доцільно долучити й підручники. У 2021/2022 навчальному році здобувачі освіти 4 класу будуть опановувати зміст мистецької освітньої галузі по одному

з підручників, які пройшли конкурсне випробовування і рекомендовані до впровадження в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. З переліком підручників та їх електронними версіями можна ознайомитися на сайті Інституту модернізації змісту освіти на сторінці електронної бібліотеки за посиланням: <https://cutt.ly/DyAqLI9>.

Кожен з підручників, відповідаючи типовим освітнім програмам, представляє авторську модель інтегрованої мистецької освіти (тематизм, твори для сприймання і творення, система завдань тощо). Втім, підручник – це навчальне видання для учня, інструмент для оптимізації його навчання. Педагогу він може слугувати орієнтиром для конструювання уроків у частині визначення тематизму, добору мистецького матеріалу та методичного інструментарію. Водночас для досягнення цілей і завдань кожного конкретного уроку, зокрема формування тих чи тих очікуваних результатів навчання, визначених типовою освітньою програмою, педагогу необхідно залучати дітей до різних видів художньо-творчої діяльності. Для реалізації педагогічних завдань учитель може використовувати різний мистецький контент та методичний інструментарій, зокрема не охоплений змістом підручника. Тому наголошуємо, *основним нормативним документом, що визначає зміст та вимоги освіти в закладі освіти, є типова освітня програма, а підручник – один з педагогічних засобів (з-поміж багатьох інших), що допомагає розв'язувати освітні завдання, визначені програмою.*

Види діяльності учнів на уроках мистецтва репрезентують дві взаємопов'язані складові – **сприймання** (аналіз-інтерпретація) і **творення** мистецтва. Поступове і системне набуття учнями художнього досвіду здійснюється у тісному їх взаємозв'язку. Тільки за умови, коли учні активно сприйматимуть художні образи, творити їх самостійно (або у взаємодії з іншими), виявляти власну позицію, здійснювати творчий відбір художніх засобів – діяльність на уроках мистецтва ефективно впливатиме на розвиток емоційної сфери дитини (у тому числі емоційного інтелекту), формування художньо-образного, критичного, інших видів мислення, виховання художніх потреб, інтересів, смаків тощо.

Другий цикл навчання у цьому контексті є важливим, адже діти вже мають певний мистецький досвід, здобутий на першому циклі навчання, у них активно розвиваються мислення, пам'ять, увага, уява. Тому важливим є завдання педагога – підтримати і активно розвивати уміння та навички в галузі мистецтва.

У художньо-творчій діяльності з музичного мистецтва необхідно приділяти увагу формуванню вокальних навичок дітей (зокрема, співу в унісон). При цьому зазначимо, що використання електронного супроводу («мінус»-фонограм) доцільно лише на заключному етапі вивчення вокального твору. Важливим акцентом у діяльності педагога залишається розвиток ритмічного чуття, який здійснюється через створення ритмічного супроводу до власного співу, гра на елементарних музичних інструментах (у тому числі, в ансамблі), хореографічних рухах під музику тощо. На уроках мистецтва учням

необхідно давати можливість у виявленні власної музичної творчості через імпровізації, створення ритмічних послідовностей, мелодій тощо. Звертаємо увагу, що ознайомлення учнів з музичною (у тому числі нотною) грамотою має відбуватися природно, у безпосередній музичній діяльності – співі, грі на елементарних музичних інструментах тощо.

В образотворчій діяльності учні на основі вже набутого художнього досвіду, мають системно і послідовно опановувати секрети мови візуальних мистецтв, зокрема різні живописні і графічні техніки, способи ліплення, деякі техніки декоративно-ужиткового мистецтва, ознайомитися з елементарними законами композиції, перспективи, основами кольорознавства, способами стилізації тощо. Для досягнення поставлених завдань педагогу необхідно не тільки запропонувати відтворити той чи той зразок, а й сприяти розвитку творчості дитини: показати варіативність виконання завдання в межах поставленої навчальної цілі; запропонувати можливість додавання елементів (відмінних від запропонованого зразка) у власну композицію тощо.

Набуття елементарних умінь з театрального та хореографічного мистецтва має відбуватися природно у тісному зв'язку з іншими видами діяльності: рухи під музику, інсценізація творів мистецтва тощо.

Водночас, в контексті інтегрованого навчання відбувається формування поліхудожніх умінь та якостей (здатність до порівняння мови різних видів мистецтва, відтворення різних явищ через музичні інтонації, малюнок, рух, жест, «оживлення» творів образотворчого мистецтва, візуалізація музики тощо).

У процесі аналізу – інтерпретації творів мистецтва слід привчати уважно слухати і споглядати твори мистецтва, висловлювати власні враження, розширювати словниковий запас учнів для характеристики мистецьких творів, шукати зміст, розуміти, яким чином він розкривається (через характеристику художньої мови). Водночас, у процесі обговорення не слід вдаватися до суто мистецтвознавчого аналізу, а застосовувати різні методичні прийоми та методи для зацікавлення учнів та їх занурення у зміст твору. Системно і послідовно потрібно привчати дітей визначати, описувати емоційні стани, викликані почутим, побаченим, формувати культуру емоційного сприймання й реагування на твір мистецтва.

Окрім того, важливо привчати дітей не тільки творити і самовиражатися, але й презентувати результати власної творчості, брати участь у шкільних мистецьких заходах (концертах, виставках, інсценізаціях тощо), а з часом виявляти ініціативу щодо їх створення, спілкуватися з друзями та знайомими про мистецтво. Пізнання мистецтва відбувається, як через художньо-творчу діяльність, так і активне сприймання творів різних видів мистецтва та ознайомлення з особливостями їхньої художньо-образної мови.

Система оцінювання результатів навчання в мистецькій освітній галузі ґрунтується на позитивному ставленні до кожного учня (учениці). Оцінюється не рівень недоліків і прорахунків, а рівень прогресу особистісних досягнень, тому критерієм перевірки та оцінювання результатів мистецької освіти є

динаміка особистісного розвитку дитини. Безперечно, певну роль у мистецькій сфері відіграють спеціальні художні здібності (музичний слух, вокальні дані, відчуття ритму, кольору, пропорцій, симультанне образне сприймання тощо), які можуть впливати на освітні результати учнів. Втім для створення об'єктивності системи оцінювання, перевірка має інтегрувати такі показники:

формувальне оцінювання – це ставлення дитини до мистецької діяльності, її активність та ініціативність, особистісне зростання у порівнянні з її попередніми досягненнями;

підсумкове оцінювання – це досягнення дитини у різних видах діяльності відповідно до показників успішності, визначених освітньою програмою.

Навчальна та методична література з предметів художньо-естетичного циклу зазначена у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, що розміщені на офіційному сайті МОН. Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання, зокрема науково-методичний журнал «Мистецтво та освіта».

Фізкультурна освітня галузь

Фізична культура

Завдання предмета фізична культура реалізують за такими змістовими лініями: «Рухова діяльність», «Ігрова та змагальна діяльність».

Змістова лінія «Рухова діяльність» передбачає формування в дітей уявлення про фізичну культуру як сукупність різноманітних фізичних вправ, способів рухової та ігрової діяльності, спрямованих на фізичний розвиток, зміцнення здоров'я та формування умінь і навичок володіння різними способами рухової діяльності, здатності виконання вправ основної гімнастики, організуючих вправ, елементів акробатики, вправ корегувальної спрямованості та тих, що пов'язані з незвичним положенням тіла у просторі, ходьбою, бігом, танцювальними кроками, способами лазіння та перелізання, навичками володіння м'ячем та стрибками, розвиток фізичних якостей, формування постави й профілактики плоскостопості.

Змістова лінія «Ігрова та змагальна діяльність» передбачає виховання в учнів ініціативності, активності та відповідальності у процесі рухливих і спортивних ігор за спрощеними правилами; усвідомлення важливості співпраці під час ігрових ситуацій; формування уміння боротися, здобувати чесну перемогу та з гідністю приймати поразку, контролювати свої емоції, організувати свій час і мобілізувати ресурси, оцінювати власні можливості в процесі ігрової та змагальної діяльності, реалізовувати різні ролі в ігрових ситуаціях, відповідати за власні рішення, користуватися власними перевагами і визнавати недоліки у тактичних діях у різних видах спорту, планувати та реалізовувати спортивні проекти (турніри, змагання тощо); формування в молодших школярів умінь і навичок виконання естафет.

Частина навчального навантаження з фізичної культури (до 1 години на тиждень) може використовуватися на вивчення окремих навчальних предметів, що забезпечують рухову активність учнів (хореографія, ритміка, плавання тощо), за наявності відповідних умов педагогічних кадрів та навчальних програм, що мають гриф Міністерства освіти і науки України.

Організація освітнього процесу в 4 класах за типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Р. Б. Шияна

Особливості типової освітньої програми, розробленої під керівництвом Р. Б. Шияна, полягають у структуруванні змісту початкової освіти за освітніми галузями та представленні його інтегровано в предметах вивчення, що визначені навчальним планом. Запропонована у програмі інтеграція забезпечує умови для формування в молодших школярів цілісної картини світу, здатності сприймати предмети/об'єкти і явища різнобічно, системно та визначати практичне застосування вивченого.

Інтеграція змісту та видів діяльності різних освітніх галузей відбувається навколо тем та проблемних питань природничого та соціокультурного змісту. Математичні та мовні уміння при цьому відіграють інструментальну роль та виступають засобами вирішення проблемних питань/ситуацій, пізнання світу, фіксації результатів досліджень. У навчальних програмах з української та іноземної мов, математики, мистецтва, фізичної культури окреслюється поступовий розвиток умінь (шлях досягнення очікуваних результатів навчання) у межах кожної змістової лінії.

Мовно-літературна освітня галузь реалізується у навчальних предметах «Українська мова», «Іноземна мова» та інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Вивчення української мови у 4 класі передбачає часовий розподіл програмового матеріалу між предметом «Українська мова» та інтегрованим курсом «Я досліджую світ» (мовно-літературна галузь), відповідно до якого 5 годин на тиждень використовується на вивчення української мови як окремого предмета, 2 години української мови на тиждень включені до інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (мовно-літературна галузь). В інтегрованому курсі «Я досліджую світ» зміст мовно-літературної галузі розгортається лінійно разом із змістом решти освітніх галузей, що інтегруються.

Математика вивчається як окремий предмет (4 години на тиждень) та у складі інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (1 година на тиждень). Як і зміст мовно-літературної галузі в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» зміст математичної освітньої галузі розгортається лінійно разом із змістом решти освітніх галузей, що інтегруються.

Досягнення очікуваних результатів природничої, громадянської та історичної, соціальної та здоров'язбережувальної, технологічної та частково мовно-літературної та математичної освітніх галузей забезпечує інтегрований

курс «Я досліджую світ» (7 год на тиждень). Інтеграцію змісту цих освітніх галузей учитель представляє в календарно-тематичному плані.

Реалізація інформатичної освітньої галузі у 4 класі забезпечується предметом «Інформатика» (1 год на тиждень). Реалізація мистецької освітньої галузі може здійснюватись як через інтегрований курс «Мистецтво», так і через окремі предмети за видами мистецтва: образотворче мистецтво і музичне мистецтво.

Мовно-літературна галузь

Українська мова

Інтегрований мовно-літературний курс «Українська мова» забезпечує **інтеграцію різних рівнів – міжгалузеву, предметну** (немає поділу на уроки мови та читання, а подані мовно-мовленнєві завдання виконуються на основі літературних творів та медіатекстів). Наявність мовно-мовленнєвих вправ дає змогу на одному уроці розв'язувати завдання як мовної, так і літературної освіти, які традиційно реалізувалися на окремих уроках. Також змістове забезпечення інтегрованого курсу «Українська мова» ґрунтується на інтеграції змісту природничої, громадянської та історичної, соціальної та здоров'язбережувальної, математичної та мистецької освітніх галузей. Інтегрований курс «Українська мова» має забезпечувати **формування нового українця**, що діє на основі національних та європейських цінностей, зокрема виховання в учнів початкових класів високої патріотичної свідомості, почуття вірності та любові до Батьківщини; утвердження в свідомості й почуттях особистості молодшого школяра патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України; усвідомлення досягнень українського народу, його інтелектуальних і духовних надбань; формування толерантного ставлення до інших народів, їхніх мов, культур; культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи тощо; виховання почуття любові до української мови як мови державної, потреби її вивчати та спілкуватися нею.

Систему завдань на уроках інтегрованого курсу «Українська мова» пропонуємо спрямовувати на формування спільних для всіх ключових компетентностей умінь і якостей особистості, зокрема читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно й письмово, критичне та системне мислення, творчість, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, уміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими учасниками освітнього процесу.

В умовах інтегрованого мовно-літературного курсу на уроках з'являється можливість зреалізувати текстоцентричний (не словоцентричний, як було раніше) підхід до вивчення мовних явищ. З метою розвитку здатності спостерігати за мовними явищами, експериментувати зі звуками, словами, фразами, зокрема і в мовних іграх, для опанування початкових лінгвістичних

знань і норм української мови, формування базових правописних умінь четвертокласники досліджують їх, а потім самостійно роблять висновки, тобто складають правила. Для цього широко пропонуються мовні казки. Таким чином забезпечується дослідницький характер вивчення мовних явищ.

Пропонований програмою для дослідження теоретичний матеріал є непростим в опануванні, водночас необхідним для формування мовленнєвих умінь. Задля попередження появи утруднень та створення передумов більш усвідомленого сприйняття матеріалу рекомендуємо під час опанування теоретичної інформації використовувати емоційно забарвлені, цікаві для дітей образи, залучати прийоми мнемотехніки.

Для зацікавлення учнів і залучення у процес дослідження пропонуємо залучати їх до дискусії, формувати уміння ставити проблемні запитання на основі прочитаних текстів та аналізу ілюстрацій до них. З цією метою дидактично доцільними будуть вправи на моделювання життєвих ситуацій, у тому числі конструювання ситуацій вибору та власної відповідальності, авансування успіху (наприклад, *Напиши текст. Відредагуй і розкажи однокласникам. Опублікуй його в журналі класу, у блозі на сайті* тощо). Такі вправи сприяють формуванню в учнів ціннісного ставлення до світу, розвитку власних здібностей, нахилів, творчості в діяльності; залучають до співпраці учнів із дорослими (працівниками школи, батьками або членами родини: *Знайди інформацію в різних джерелах, запитай у рідних і друзів, знайомих, порівняй власні думки з думками інших людей – що в них спільного? Чим вони відрізняються?*) тощо.

Формування орфоепічних, правописних, лексичних, граматичних, стилістичних, словотвірних умінь, що в цілому сприяє індивідуальному стилю мовлення, необхідно забезпечувати системою тренувальних, дослідницьких, пізнавальних й цікавих завдань, що подані у підручниках «Українська мова та читання». Ефективним засобом узагальнення та систематизації знань є мовний аналіз, який допомагає свідомому засвоєнню здобувачами освіти програмового матеріалу, формуванню в них мовних та мовленнєвих умінь і навичок.

Значну увагу варто приділити становленню компетентних читачів – особистостей, здатних здійснювати когнітивні читацькі операції, працюючи з текстами різної функціональної спрямованості.

Для удосконалення навичок читання, розвитку пізнавальних інтересів, збагачення духовного світу учнів через естетичне сприймання творів художньої літератури та медіапродуктів пропонуються завдання на читання з позначками, читання з передбаченням та ін.

Розвитку мовлення, уяви та творчого мислення в процесі роботи над текстом сприятиме переказування, творення текстів на основі коміксів, інфографіки, за поданим початком, серією малюнків, картиною, на основі власних спостережень та ін.

На уроках української мови рекомендовано застосовувати інноваційні технології, зокрема і технології розвитку критичного мислення: мапа думок,

сенкан, РАФТ, асоціативний куш, діаграма Венна тощо; роботу з медіа (інфографіка, комікси, колаж, створення класної газети, реклама, лист, афіша). Вони сприятимуть вихованню в здобувачів освіти позитивного емоційно-ціннісного ставлення до української мови, читання, дитячої книжки, прагнення вдосконалювати своє мовлення, а також розвитку літературно-творчих здібностей, умінь критично мислити та розв'язувати проблемні завдання.

Інноваційним інструментом для розвитку комунікативних умінь учнів є навчальні активності учнів, що передбачені змістовою лінією «Театралізуємо». Для досягнення визначених в ній очікуваних результатів рекомендуємо залучати учнів до сценічної творчості, в умовах якої школярі набувають акторського досвіду, зокрема імпровізації, що забезпечує розвиток у дитини емоційного інтелекту, творчого мислення, ініціативності, самосвідомості й самоефективності, уміння мобілізувати інших, долати бар'єри, пов'язані з неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, співпрацювати з іншими особами.

Насамкінець, наголосимо, що відповідно до Державного стандарту початкової освіти уроки/заняття інтегрованого курсу «Українська мова» мають спрямовуватися на «розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому і суспільному житті, у міжкультурному діалозі, бачити її передумовою життєвого успіху; плекання здатності спілкуватися рідною мовою; формування шанобливого ставлення до культурної спадщини; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду».

Математична освітня галузь

Початковий курс математики спрямований на формування та розвиток в учнів математичної компетентності. У 4 класі, як і в 3-му, навчання математики спрямовується на розкриття ролі математики для пізнання об'єктів, явищ, їх закономірностей та перспектив навколишнього світу; формування в учнів основ математичних знань, фактів, способів дій/операцій для розв'язання навчальних і практично-життєвих завдань, проблем, задач.

Програма з математики реалізується за такими змістовими лініями: «Лічба», «Числа. Дії з числами», «Вимірювання величин», «Просторові відношення. Геометричні фігури», «Робота з даними».

Привертаємо увагу, що завдання освітньої математичної галузі реалізуються через вивчення окремого навчального предмета «Математика» (4 год на тиждень протягом навчального року) та включення програмового змісту з математики в інтегрований курс «Я досліджую світ» (1 год на тиждень), в інші освітні галузі як інструмент дослідження, порівняння, передбачення, обчислення, пізнання об'єктів за певними величинами, обґрунтування, опис подій в історичному ракурсі, залежностей між предметами/об'єктами природи тощо. При розподілі програмового змісту навчального матеріалу між окремим предметом та інтегрованим курсом

пропонуємо для інтегрованого курсу обирати теми, що передбачають виконання практико-орієнтованих завдань на застосування вивченого матеріалу різних змістових ліній. Водночас, привертаємо увагу, що матеріал змістових ліній «Вимірювання величин», «Просторові відношення», «Геометричні фігури» може бути використаний на уроках інтегрованого курсу і як новий з метою ознайомлення з ним учнів, в подальшому використовуватися на уроках математики.

Навчання в 4 класі є підсумковим, завершальним у початковій школі, і стартовим для навчання в 5 класі основної школи. Тому методи і прийоми роботи з ознайомленням із новими поняттями, їх опрацювання та формування предметних компетентностей мають бути пропедевтичними, адаптаційними, підготовчими до тих, що використовуються на наступному етапі навчання. Зокрема, радимо спільно з учнями визначати тему уроку, основні завдання та мету уроку, щоб потім виконати рефлексію, самооцінювання та взаємооцінювання. Також доцільно практикувати самостійне опрацювання учнями/ученицями окремих теоретичних відомостей та ознайомлення зі способами обчислень тощо відповідно до завдань у підручниках.

З урахуванням того, що зміст математичної освіти є цілісним, системним, послідовним у розкритті та опануванні основними поняттями, які є взаємопов'язаними, взаємозалежними, кожне попередньо здобуте знання є базою для наступного, тому на початку навчального року слід ґрунтовно повторити та систематизувати навчальний матеріал, який вивчався в попередніх класах, зокрема в третьому.

У сучасних умовах підвищеної уваги до вивчення систематичного шкільного курсу математики істотного значення набуває формування мотиваційної складової/мотивації до навчально-освітньої діяльності; розвитку та вдосконалення форм організації освітнього процесу щодо пізнання математичних фактів, залежностей, закономірностей, підвищення інтересу учнів до практичного використання математичних висновків, їх теоретичного, функціонального спрямування тощо.

Рекомендуємо під час ознайомлення з новими поняттями, новими фактами і залежностями в математиці проводити актуалізацію здобутих знань, інформації, навичок учнів, та використовувати проблемні запитання, які стимулюватимуть дітей до роздумів, до пошуку власних ідей, до бажання аргументувати, відстоювати свої позиції, думки, дії.

Наскрізною лінією типової освітньої програми (математична освітня галузь) відповідно до мети і завдань сучасної початкової освіти є формування у дітей умінь бачити, аналізувати, порівнювати, робити висновки, узагальнення, у цілому проводити дослідження. Шляхом досліджень учні пізнають закономірності (закони, властивості) математичних дій, їх зв'язок, залежності, застосування, іншими словами, здобувають самостійно інформацію про математичні факти, які надовго залишаються в пам'яті. І найголовніше: ці факти дитина зможе у будь-який час продовжувати досліджувати самостійно, а

значить практично користуватися здобутими знаннями, навичками, компетентностями за потреби.

Зазначимо, що розв'язування проблем математичного змісту, в тому числі сюжетних задач, реалізується наскрізно у всіх змістових лініях. Дослідження та опис математичних фактів, відношень і закономірностей, що закладені в них, реалізують потенціал математичної галузі для формування в учнів здатності логічно мислити, узагальнювати, робити висновки, застосовувати набуті знання, навички для розв'язання навчальних і практичних завдань, задач, формувати, розвивати та вдосконалювати/збагачувати свідоме математичне мовлення.

Формування та розвиток умінь і навичок розв'язування задач навчального та життєвого контенту має здійснюватися системно, систематично, на основі дослідження вихідних даних задачі, зв'язків між ними та невідомими величинами, про які запитується в задачі, добору відповідного математичного моделювання сюжетної дії задачі та її розв'язання. Вимагати від учнів знання назв виду задач та завчання способів розв'язання певних видів задач недоцільно, оскільки видів складених задач, що є поєднанням простих, чимало, і вивчення конкретних прийомів розв'язування задач стримуватиме власне дослідження, власний вибір способу, власне міркування учнів. А це, в свою чергу, обмежуватиме можливості учнів розв'язувати нестандартні задачі, задачі, подані в іншій формі, формулюванні, у самостійному доборі, застосуванні вивчених прийомів та їх комбінацій. Основне, учні мають зрозуміти і міцно засвоїти конкретний зміст кожної дії, і, відповідно, якою дією моделюється певна залежність. Досить ефективним буде навчання учнів досліджувати зв'язки величин і їх залежності за допомогою різних форм моделювання: (схеми, схематичні рисунки та малюнки, зарисовки, таблиці, короткі записи), тобто формалізоване зображення об'єктів, їх кількісних співвідношень і зв'язків.

Для реалізації вимог математичної галузі типової освітньої програми, досягнення учнями очікуваних результатів навчання рекомендуємо систематично використовувати внутрішньопредметні і міжпредметні зв'язки, практично-діяльнісну інтеграцію з темами, розділами інших освітніх галузей, та пропонованими темами навчальних тижнів. Математика забезпечує реалізацію інтегративного підходу під час ознайомлення з певними математичними поняттям на реальних прикладах з життя, об'єктах, що нас оточують. Інтеграція має бути природньою, логічною, дидактично і практично виправданою.

Враховуючи вікові особливості четвертокласників та з метою усвідомленого, зацікавленого сприйняття змісту навчального матеріалу доцільно на уроках практикувати дії з реальними об'єктами (у тому числі геометричними фігурами), предметними та схематичними ілюстраціями тощо. З цією метою вчитель/вчителька може використовувати готові дидактичні засоби навчання для логіко-математичних видів діяльності, та виготовлені самостійно учнями (для створення яких варто проводити вимірювання,

співставлення та порівняння їх за певними ознаками (кількістю, розмірами, розміщенням, кольором, формою, призначенням, матеріалом тощо).

Під час вивчення початкового курсу математики особливу увагу доцільно приділяти збагаченню та розвитку мовлення дітей. Правильне використання математичних термінів є важливим для свідомого засвоєння, розуміння суті математичного поняття. Зазначимо, що у підручниках формулювання завдання на обчислення дається по-різному (обчисли, виконай обчислення, знайти значення виразу, обчисли вираз, виконай дію (дії) тощо). Радимо використовувати цю особливість для розширення діапазону мовлення учнів, усвідомлення ними процесу дії для досягнення результату.

Для формування вмінь аналізувати, виділяти істотне, головне, тобто те, що вказує на зв'язок і взаємозалежність між даними величинами, оцінювати інформацію та використовувати її в практичних ситуаціях, математичних формулюваннях, критично мислити пропонуємо у ході розв'язання будь-якої математичної, навчальної чи життєвої проблеми використовувати графічну інтерпретацію: малюнки, світлини, схеми, схематичні рисунки, графи, діаграми, предметну демонстрацію тощо.

Природнича, громадянська та історична, соціальна і здоров'язбережувальна освітні галузі

Інтегрований курс «Я досліджую світ»

Навчальний предмет «Я досліджую світ» у 4 класі спрямований на формування в учнів системи знань про природне і соціальне оточення людини, уявлень про взаємозв'язки і взаємозалежність природи і суспільства як загальнолюдські цінності. Під вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» четвертокласники ознайомлюються з елементарними поняттями з біології, хімії, екології, географії, основ здоров'я, фінансової грамотності, історії, безпеки життєдіяльності тощо.

Важлива роль належить технологічній галузі, яка не тільки формує життєві компетенції, а й допомагає учням більше пізнати навколишній світ та поглибити знання з інших освітніх галузей. Її зміст спрямований на оволодіння основами технологічних знань, вміннями і навичками працювати, способами планування та організації праці; на розвиток сенсорики, дрібної моторики рук, просторової уяви, здібностей орієнтуватися в інформації різного виду; освоєння знань про роль діяльності людини в перетворенні навколишнього світу; виховання працьовитості, шанобливого ставлення до людей різних професій та результатів їх праці.

Технологічна галузь сприяє розвитку знаково символічного і просторового мислення, репродуктивної та творчої уяви на основі розвитку здатності учнів до моделювання і відображення об'єкта і процесу перетворення в формі моделей (малюнків, схем); регулятивних дій, планування (вміння складати план дій і застосовувати його для вирішення завдань); прогнозування (передбачення майбутнього результату при різних умовах виконання дії),

контроль, корекцію та оцінку; формування внутрішнього плану на основі поетапного відпрацювання предметно-перетворювальних дій; розвитку планувальної і регулюючої функцій мови; комунікативної компетентності молодших школярів на основі організації спільної продуктивної діяльності; розвитку естетичних уявлень і критеріїв на основі образотворчої і художньої конструктивної діяльності; формування мотивації успіху і досягнень молодших школярів, творчої самореалізації на основі ефективної організації предметно-перетворювальної символіко-моделюючої діяльності; ознайомлення молодших школярів зі світом професій і їх соціальним значенням, історією їх виникнення і розвитку як першої сходинки формування готовності до попереднього професійного самовизначення.

У 4 класі рекомендуємо ширше використовувати інформаційно-комунікаційні технології, пропонувати учням завдання на пошук інформації, створення власних проєктів. Виконання таких завдань має передбачати співпрацю й обмін інформацією та ідеями. Навчальні дії мають формувати в учнів уміння аналізувати, систематизувати та узагальнювати знайдену інформацію, оцінювати один одного, презентувати власні проєкти.

Організуюючи вивчення курсу «Я досліджую світ», учитель має враховувати, що його програма має спірально-концентричну будову, тому у різні роки навчання в межах циклу та з першого циклу у другий повторюється вивчення окремих тем з розширенням та поглибленням їх змісту.

У 4 класі важливою темою курсу є тема «Організм людини», зміст якої спрямований на ознайомлення учнів з внутрішньою будовою тіла людини. Під час вивчення цієї теми учні набудуть життєво важливих знань про свій організм, що є злагодженою високоорганізованою системою, яка регулюється і управляється нервовою системою. Основними методичними прийомами вивчення цієї теми є супроводження вивчення органів людини питаннями їх охорони, збереження здоров'я в цілому. У поєднанні з формуванням елементарних знань про людину, її організм необхідно працювати над прищепленням дітям гігієнічних навичок і правил, вихованням культури здоров'я, культури харчування тощо. Опрацювання теми «Організм людини» закладає основи для формування здоров'язбережувальної компетентності, складниками якої є: турбота про особисте здоров'я і безпеку, реагування на діяльність, яка становить загрозу для власного життя, здоров'я, добробуту та інших осіб; визначення альтернатив, прогнозування наслідків, ухвалення рішень з користю для здоров'я, добробуту, власної безпеки та безпеки інших осіб; аргументований вибір на користь здорового способу життя, аналіз і оцінка наслідків та ризиків; підприємливість та етична поведінка для поліпшення здоров'я, безпеки та добробуту.

Привертаємо увагу на те, що у 4 класі, основними методами вивчення навколишнього світу залишаються *спостереження* й *експеримент*. Під час організації спостережень у 4 класі з учнями необхідно чітко визначати мету даного виду діяльності та об'єкт спостереження, створити необхідні умови і скласти план роботи. Під час спостереження доцільно фіксувати отримані

результати. У кінці спостереження обов'язково робити висновки і розглянути можливість подальшої роботи. Експеримент дає можливість учням перевірити гіпотезу. Експерименти проводить учитель або учні разом із учителем. Використання дослідницького підходу в організації вивчення навколишнього світу сприяє зміні характеру взаємовідносин «учитель – учень» у бік співпраці, а також вихованню пізнавального інтересу, створення позитивної мотивації навчання, формування глибоких, міцних і дієвих знань та навичок. Дослідницька навчальна діяльність сприяє розвитку інтелектуальної сфери особистості, формуванню способів активної пізнавальної діяльності.

Наповнюючи освітній процес у 4 класі новими видами навчальних активностей, пропонуємо повністю не вилучати ігрове навчання, яке було домінуючим у першому циклі. Ігрова діяльність у формі дидактичних і сюжетно-рольових ігор сприяє активізації пізнавальних інтересів учнів, більш ефективному засвоєнню або закріпленню навчального матеріалу. Застосовуючи цю форму навчання на другому циклі, потрібно пам'ятати головні елементи ігрової технології навчання: перед початком гри ставиться конкретна мета навчання; через ігрову діяльність досягається конкретний педагогічний результат; навчальна діяльність підкоряється правилам гри; навчальні матеріали є засобами гри. Ігрові прийоми, спрямовані на організацію колективних форм діяльності, сприяють тому, що учні вчаться поважати думку інших членів малої групи, прогнозувати кінцеві результати, самостійно планувати діяльність, визначати методи досягнення цілей.

Забезпечуючи наступність між першим і другим циклами початкової освіти, організація вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» має ґрунтуватися на ціннісно-орієнтованому, особистісно-орієнтованому, компетентнісному, діяльнісному підходах.

З метою формування в учнів норм, звичок, способу життя, стилю поведінки, необхідних для успішного функціонування у суспільстві, змістове наповнення курсу спрямовується на стимулювання прояву патріотизму і громадянської відповідальності; поваги; партнерської взаємодії; працелюбності і творчої ініціативи тощо.

Діяльнісний підхід на другому циклі навчання передбачає самостійний пошук, інтерпретацію, аналіз, узагальнення і оцінку різних джерел інформації, графічних даних та інших навчальних ресурсів. Це сприятиме реалізації таких очікуваних результатів навчання, як: опрацювання та систематизація інформації природничого змісту, отриманої з доступних джерел, та представлення її у різних формах; критичне оцінювання фактів, поєднання нового досвіду з набутим раніше і його творче використання для розв'язання проблем природничого характеру; робота з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналіз змісту джерел, їх критична оцінка; узагальнення інформації з різних джерел, розповідь про минуле і сучасне та інші.

Рекомендуємо в організації вивчення інтегрованого курсу застосовувати інструменти *інтегративного підходу*, який дає змогу формувати в уяві учнів цілісну картину світу і будується за принципом об'єднання декількох видів

діяльності і різних засобів розвитку учнів, що забезпечує можливість формування і розвитку у них системи навчальних дій, а також передбачає вивчення розділів курсу не ізольовано, а у взаємозв'язку. Реалізація інтегративного підходу зумовлює застосування різних видів навчальних активностей, у тому числі різних видів рухової активності (фізкультхвилинки, рухливі паузи, театралізовані ігри тощо), на уроках з різних предметів. Також доцільно у процесі вивчення змісту навчального матеріалу враховувати міжпредметні зв'язки з мовно-літературної, математичної, мистецької та інших освітніх галузей.

Актуальним для освітнього процесу у 4 класі залишається використання словесних методів навчання, що передбачає проведення бесід, дискусій, пояснень, роботу з підручником, яка включає різноманітні стратегії читання. Використання підручників, наочних посібників рекомендується на кожному уроці, оскільки це сприяє успішній актуалізації вже вивченого матеріалу, допомагає у процесі усвідомлення нової інформації, розкриває вміння критично мислити та аналізувати прочитане, дає можливість учням отримати більш достовірні знання і реальну картину про навколишній світ, підвищує можливості рефлексії отриманої інформації та вміння працювати самостійно. У курсі «Я досліджую світ» доцільно розвивати комунікативні вміння, навички критичного оцінювання інформації, а також збагачувати духовний світ учнів через естетичне сприймання творів художньої літератури.

Актуальним засобом формування світогляду учнів є *проблемне навчання*, ефективність якого полягає у тому, що під час розв'язання навчальних проблем в учнів формується критичне, творче, діалектичне мислення. Проблемне навчання сприяє формуванню умінь застосування системи логічних прийомів або окремих способів творчої діяльності, умінь творчого застосування знань, тобто застосування знань у новій ситуації. Воно сприяє накопиченню досвіду творчої діяльності, оволодінню дослідницькими методами, набуттю досвіду розв'язання практичних проблем та зміцнює мотиваційний складник освітнього процесу.

Організовуючи навчальну діяльність четвертокласників, варто застосовувати *діяльнісний метод*, коли учень *не отримує вже готові знання, а здобуває їх самостійно* у процесі власної навчально-пізнавальної діяльності.

Навчально-пізнавальна діяльність на другому циклі навчання неможлива без *проектної діяльності*, яка спрямована на розв'язання учнем або групою школярів дослідницької, творчої або практичної проблеми. В організації проектної діяльності рекомендується враховувати вікові особливості учнів, їх інтереси та надавати переваги реалізації колективних або групових проєктів. Оскільки проєктні роботи не обмежуються лише урочними годинами, то пропонується використовувати резервний час та інтеграцію з позаурочною діяльністю.

Наголошуємо, що лише комплексне використання всіх підходів до організації навчального процесу створить можливості для організації

навчальної діяльності на високому рівні, успішного досягнення очікуваних результатів та підвищення якості освіти.

БАЗОВА ТА ПОВНА ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА

Освітня галузь «Мови і літератури»

Українська мова

У 2021/2022 навчальному році вивчення української мови здійснюватиметься за такими програмами:

у **5 – 9 класах** за навчальною програмою зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07.06.2017 № 804;

у **10 – 11 класах** – за навчальними програмами (рівень стандарту та профільний рівень), затвердженими наказом МОН від 23.10.2017 № 1407.

Навчальні програми розміщені на офіційному сайті МОН за посиланням: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>.

Звертаємо увагу, що в мовленнєвій лінії навчальної програми для **10 – 11 класів** подано перелік рекомендованих видів роботи, які дають змогу учням реалізувати здобуті знання на практиці. Ці види роботи забезпечують повноцінний мовленнєвий розвиток старшокласників, адже комплексно охоплюють формування всіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння і письма). Системний підхід до розвитку мовлення учнів не передбачає виділення окремих годин на традиційні для 5 – 9 класів аудіювання, читання мовчки та вголос, перекази, твори тощо, оскільки ці види роботи передбачено на кожному уроці. Учитель може на власний розсуд змінювати запропоновані теми й види роботи, але водночас прагнути протягом року рівною мірою приділяти увагу розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності.

Сучасні соціокультурні умови, інтеграція української освіти в європейський контекст зумовлює введення до навчальних програм такого виду письмових робіт, як есе, спрямованого на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, підвищення в них інтересу до навчання предмета, розвитку особистості, критичного мислення, лінгвокреативності.

Есе – самостійна творча письмова робота, ознакою якої є особистісний характер сприймання проблеми та її осмислення, невеликий обсяг, вільна композиція, невимушеність та емоційність викладу.

Види есе: вільне і формальне

Вільне	Формальне
<i>Ознаки:</i>	<i>Ознаки:</i>
Невеликий обсяг (7 – 10 речень) Довільна форма і стиль викладу зі збереженням структурованості тексту	Обсяг 120 – 200 слів Логічна організація структури: наявність відповідних компонентів

(вступ, основна частина, висновок) Наявність позиції автора	(теза, аргументи, приклади, оцінювальні судження, висновок) Виклад ґрунтовний Наявність позиції автора
--	---

Вільне есе обмежене в часі (5 – 10 і 10 – 15 хв). До нього доцільно вдаватися на кожному уроці й на різних його етапах: цілевизначення, закріплення, рефлексії тощо.

Для написання формального есе виділяють більше часу: від 20 до 45 хв.

Види формального есе:

інформаційне (есе-розповідь, есе-визначення, есе-опис);

критичне;

есе-дослідження (порівняльне есе, есе-протиставлення, есе причини-наслідку, есе-аналіз).

Розподіл годин між розділами

Зазначений у навчальних програмах розподіл годин між розділами є орієнтовним. У разі потреби вчитель має право самостійно змінювати кількість годин у межах розділу та послідовність вивчення розділів.

Кількість фронтальних та індивідуальних видів контрольних робіт з української мови

Звертаємо увагу на *кількість фронтальних та індивідуальних видів контрольних робіт з української мови* в закладах загальної середньої освіти з українською мовою навчання.

Фронтально оцінюють диктант, письмовий переказ і письмовий твір (навчальні чи контрольні види робіт), *мовні знання й уміння*, запис яких здійснюють на сторінці класного журналу «Зміст уроку».

Індивідуально оцінюють говоріння (діалог, усний переказ, усний твір) і *читання вголос*. Для цих видів діяльності не відводять окремого уроку, а визначають окрему колонку без дати на сторінці класного журналу «Облік навчальних досягнень».

У *I семестрі* проводять оцінювання двох видів мовленнєвої діяльності (усний переказ, діалог). У *II семестрі* – оцінювання таких видів мовленнєвої діяльності, як усний твір і читання вголос, що здійснюється в 5 – 9 класах.

Результати оцінювання *говоріння* (діалог, усний переказ, усний твір) і *читання вголос* протягом семестру виставляють у колонку без дати й ураховують у семестрову оцінку.

Повторне оцінювання із зазначених видів мовленнєвої діяльності не проводять.

Перевірка мовних знань і вмінь здійснюється за допомогою завдань, визначених учителем (тести, диктант тощо) залежно від змісту матеріалу, що вивчається.

Тематичні і семестрові оцінки

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок з урахуванням контрольних робіт.

Семестрову оцінку виставляють на основі тематичного оцінювання та результатів оцінювання певного виду діяльності: *говоріння* (діалог, усний переказ, усний твір) або *читання вголос*.

Якщо дитина хворіла частину семестру, пропустила, наприклад, одну тематичну, не має оцінки за певний вид мовленнєвої діяльності, то оцінка за семестр виводиться на розсуд учителя залежно від динаміки особистих навчальних досягнень учня (учениці), важливості пропущеної теми чи теми, за яку учня (ученицю) атестовано, (тривалість вивчення, складність змісту, ступінь узагальнення матеріалу). За таких умов оцінка за семестр може бути такою, як тематична (якщо вона одна), або знижена на кілька балів (на розсуд учителя).

Фронтальні та індивідуальні види контрольних робіт у 5 – 9 класах

	5 кл.		6 кл.		7 кл.		8 кл.		9 кл.	
Усього годин	122		122		88		70		70	
Години з РМ	24		23		22		16		19	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Перевірка мовної теми	4	4	4	4	3	3	2	2	2	2
Письмо: <i>переказ</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>твір</i>	–	–	–	1	–	1	1	1	1	1
Правопис: <i>диктант</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Говоріння: <i>діалог</i>	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–
<i>усний переказ</i>	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–
<i>усний твір</i>	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Читання вголос	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1

Фронтальні та індивідуальні види контрольних робіт у 10 – 11 класах

Рівень	Рівень стандарту		Філологічний рівень	
Фронтальні види контрольних робіт				
Форми контролю	I	II	I	II
Перевірка мовної теми	2	2	3	3
Письмо: <i>есе</i>	2	3	1	1
<i>переказ</i>	–	–	1	1
<i>твір</i>	–	–	1	1
Індивідуальні види контрольних робіт				
Говоріння: <i>діалог</i>	1	–	1	–

<i>усний переказ</i>	1	–	1	
<i>уний твір</i>	–	1	-	1

У таблицях зазначено мінімальну кількість фронтальних видів контрольних робіт. Учитель на власний розсуд може збільшувати цю кількість залежно від рівня підготовленості класу, здібностей конкретних учнів, умов роботи тощо.

Оцінка за контрольний твір з української мови та переказ є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють у колонці з датою написання роботи (надпис у колонці «Твір», «Переказ» не роблять).

Акцентуємо увагу, що в разі відсутності учня на одному зі спарених уроків під час написання контрольного твору, переказу рекомендуємо давати йому індивідуальне завдання, визначене вчителем. Зазначене завдання виконується учнем під час уроку.

Кількість робочих зошитів з української мови за класами:

5 – 9 класи – по два зошити;

10 – 11 класи – по одному зошиту.

Для контрольних робіт з української мови в усіх класах використовують по одному зошиту.

Ведення зошитів оцінюють від 1 до 12 балів щомісяця протягом семестру, що вважається поточною оцінкою, яку зараховують до найближчої тематичної. Під час перевірки зошитів ураховують наявність різних видів робіт, грамотність, охайність, уміння правильно оформити роботи.

У разі відсутності учня на уроках протягом місяця рекомендуємо в колонці за ведення зошита зазначати «н/о» (немає оцінки).

В умовах нового формату освітньої діяльності в Україні – дистанційної форми навчання в період карантинних заходів у режимі онлайн і офлайн учителям рекомендуємо використовувати сучасні електронні ресурси: ZOOM, Viber, Skype, безкоштовні платформи Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams, записи уроків у межах проєкту «Всеукраїнська школа онлайн» тощо.

Фронтальні та індивідуальні види контролю в умовах карантину проводяться з урахуванням матеріально-технічних можливостей закладу освіти, учителя-філолога. Педагог на свій розсуд може визначати вид та зміст завдань. Необхідні рішення щодо організації освітнього процесу, зокрема з української мови, можуть прийматися рішенням методичних об'єднань учителів-філологів.

Завдання оцінюються відповідно до орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти (наказ МОН від 21.08.2013 № 1222), що чинні для **5 – 11 класів**.

Українська література

У 2021/2022 навчальному році вивчення української літератури:

у 5 – 9 класах здійснюватиметься за навчальною програмою зі змінами, затвердженими наказом МОН від 07.06.2017 № 804;

у 10 – 11 класах – за навчальними програмами (рівень стандарту та профільний рівень), затвердженими наказом МОН від 23.10.2017 № 1407.

Навчальні програми розміщені на офіційному сайті МОН за посиланням: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>.

Зміст навчального матеріалу передбачає текстове вивчення творів, що виділені *напівжирним шрифтом*, інші лише називаються для допомоги вчителю під час вивчення певної теми. Крім того, для осучаснення змістового компонента, актуалізації компетентнісного підходу, надання вчителю методичної допомоги під час вивчення програмових тем запропоновано *рекомендаційну рубрику «Мистецький контекст» (МК)*.

Вивчення української літератури також відбувається із залученням *міжпредметних зв'язків – МЗ* (українська мова, історія, зарубіжна література, образотворче мистецтво, музика та ін.).

Звертаємо особливу увагу на те, що запропонована кількість годин на вивчення кожного розділу чи підрозділу є *орієнтовною*. Вчитель може її перерозподіляти на власний розсуд. *Резервний час* учитель може використовувати також довільно, зокрема для збільшення кількості годин на вивчення окремого твору, для уроків розвитку мовлення, контрольного оцінювання, творчих та інших робіт (екскурсій, диспутів, семінарів тощо).

Запроваджено (*) – для творів, які не є обов'язковими, їх можна розглядати додатково за вибором учителя, наявністю часу або самостійно.

Наприкінці програми для кожного класу подано *орієнтовні списки літератури* для додаткового (самостійного) читання.

У навчальній програмі профільного рівня передбачено вивчення творів літератури народів України, передовсім кримських татар. Також важливим компонентом програми є «Читацький практикум», спрямований на формування практичних навичок усних і письмових роздумів над прочитаним у різних стильових формах.

З метою рівномірного розподілу навантаження учнів протягом навчального року подаємо рекомендовану кількість видів контролю з української літератури (за класами). Розподіл годин у таблиці є мінімальним і обов'язковим для проведення в кожному семестрі. Учитель-словесник на власний розсуд може збільшити кількість видів контролю відповідно до рівня підготовленості учнів, особливостей класу тощо.

**Обов'язкова кількість видів контролю з української літератури
в 5 – 9 класах**

Класи	5		6		7		8		9	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Контрольні роботи у формі:	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3
контрольного класного твору	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1
виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Уроки розвитку мовлення* (у+п)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Уроки позакласного читання	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

**Обов'язкова кількість видів контролю з української літератури
в 10 – 11 класах**

Семестри	I	II	I	II
Рівні	<i>стандарту</i>		<i>профільний</i>	
Контрольні роботи у формі:	3	3	4	4
контрольного класного твору*	1	1	1	1
виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання)	2	2	3	3
Уроки розвитку мовлення**	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)
Уроки позакласного читання	1	1	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5

*Контрольні класні твори пропонуємо давати у формі есе, міні-творів щодо розкриття певної проблеми чи образу програмового тексту тощо. Це розвиватиме самостійне творче мислення учнів і дасть їм можливість виконати роботу протягом уроку.

**У кожному семестрі обов'язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – письмового. Умовне позначення в таблиці (у + п).

Рекомендуємо оцінку за письмовий вид роботи виставляти всім учням, за усний – кількості учнів, які відповідали протягом уроку.

Оцінку за ведення зошита з української літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної. Під час оцінювання зошита з української літератури слід ураховувати наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт); охайність; уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог орфографічного режиму). У разі відсутності учня на уроці протягом місяця рекомендуємо в колонці за ведення зошита зазначати «н/о» (немає оцінки).

Оцінка за контрольний твір з української літератури є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють у колонці з датою написання роботи. Надпис у журнальній колонці «Твір» не робиться.

Оцінку за читання напам'ять творів з української літератури виставляють у колонку без дати з надписом «Напам'ять».

З метою формування читацької компетенції доцільним є використання в освітньому процесі інтерактивних форм (відповідні інтернет-ресурси, мультимедіа, електронні книжки й бібліотеки, аудіозаписи) і методів викладання предметів мовно-літературного спрямування, що мотивують інтерес учнів до читання, засвоєння літературних творів, уміння вступати в діалоги, аргументувати свою думку. Необхідно також включати матеріали

щодо різних методик активного читання. Вчитель має акцентувати увагу на підвищення рівня читацької грамотності учнів, зокрема формування здатності учня сприймати, аналізувати, використовувати й оцінювати письмовий текст задля досягнення певних цілей, розширювати свої знання й читацький потенціал.

Навчальна та методична література з української літератури, рекомендована МОН, зазначена в Переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки, що розміщений на офіційному сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (<https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>).

Українська мова в класах з навчанням мовами національних меншин закладів загальної середньої освіти

Вивчення української мови в 5 – 9, 10 – 11 класах з навчанням мовами національних меншин закладів загальної середньої освіти здійснюється за програмами, затвердженими наказами Міністерства освіти і науки України: у 5 – 9 класах (наказ МОН України від 07.06.2017 № 804); у 10 – 11 класах (рівень стандарту) (наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407).

Навчальні програми розміщені на офіційному вебсайті МОН України (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>).

Вивчення української мови в 5 – 9, 10 – 11 класах з навчанням мовами національних меншин здійснюється на засадах компетентнісного підходу. Окрім обов'язкових видів творчих робіт до навчальної програми включено рекомендовані, право вибору яких надано вчителю відповідно до інтересів і потреб кожного класу. Вчитель може обирати послідовність розкриття навчального матеріалу в межах окремої теми, але без порушення логіки його викладу.

Зауважимо, що кількість годин, зазначених у програмі на вивчення української мови в основній школі, розподілено таким чином:

5 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас
3,5 (122 год, 10 год – резерв для використання на розсуд учителя)	3,5 (122 год, 6 год – резерв для використання на розсуд учителя)	2,5 (88 год, 3 год – резерв для використання на розсуд учителя)	2 (70 год, 4 год – резерв для використання на розсуд учителя)	2 (70 год, 4 год – резерв для використання на розсуд учителя)

Фронтальні види контрольних робіт

Форми контролю	5		6		7		8		9	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Перевірка мовної теми*	4	4	4	4	3	3	2	2	2	2
Письмо:										
<i>переказ</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>твір</i>	–	1	–	1	–	1	1	1	1	1

Правопис: диктант**	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Аудіювання*	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Читання мовчки*	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–
Контрольне списування	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–

**Фронтальні види контрольних робіт (10 – 11 класи)
(рівень стандарту)**

Форми контролю	10		11	
	I	II	I	II
Перевірка мовної теми*	2	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1	–	1	–
Правопис: диктант**	1	1	1	1
Аудіювання*	–	1	–	1
Читання мовчки*	1	–	1	–

* Основною формою перевірки мовної теми, аудіювання і читання мовчки є тестові завдання.

** Основною формою перевірки орфографічної й пунктуаційної грамотності є контрольний текстовий диктант.

У таблиці зазначено мінімальну кількість фронтальних видів контрольних робіт, учитель на власний розсуд має право збільшувати цю кількість залежно від рівня підготовленості класу, здібностей конкретних учнів, умов роботи тощо.

Ведення зошитів оцінюється від 1 до 12 балів щомісяця протягом семестру і вважається поточною оцінкою. Під час перевірки зошитів ураховується наявність різних видів робіт, грамотність, охайність, вміння правильно оформити роботу. У разі відсутності учня на уроках протягом місяця рекомендуємо в колонці за ведення зошита зазначати «н/о» (немає оцінки).

Для контрольної перевірки мовних знань і вмінь використовуються завдання в тестовій формі.

Фронтально оцінюються аудіювання, читання мовчки, диктант, письмовий переказ і письмовий твір (навчальні чи контрольні види робіт), мовні знання й вміння, запис яких здійснюється на сторінці класного журналу «Зміст уроку».

Індивідуально оцінюються *говоріння* (діалог, усний переказ, усний твір) і *читання вголос*. Для цих видів діяльності не відводять окремого уроку, а відводять окрему колонку без дати на сторінці класного журналу «Облік навчальних досягнень». У I семестрі проводять оцінювання двох видів мовленнєвої діяльності (усний переказ, діалог), результати оцінювання виставляють у колонку без дати й ураховують у найближчу тематичну. У II семестрі проводять оцінювання таких видів мовленнєвої діяльності, як усний

твір і читання вголос, яке здійснюється у 5 – 9 класах. Повторне оцінювання чотирьох видів мовленнєвої діяльності не проводять.

На розсуд учителя перевірка мовних знань і вмінь також може поєднуватися з виконанням завдань двох видів мовленнєвої діяльності (*аудіювання, читання мовчки*).

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок з урахуванням контрольних робіт.

Якщо дитина хворіла протягом вивчення теми, то в журнал за тему виставляється «н/а».

Оцінку за семестр виставляється на основі тематичного оцінювання.

Кількість робочих зошитів з української мови визначається за класами:

5 – 9 класи – по два зошити;

10 – 11 класи – по одному зошиту.

Перелік навчальної літератури доступний на офіційному вебсайтах МОН України (<https://mon.gov.ua/ua>) та вебсайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (<https://imzo.gov.ua/>).

Мови і літератури корінних народів, національних меншин

Освітнім законодавством України, *гарантується і забезпечується право вивчати мову відповідного корінного народу або національної меншини в державних, комунальних і корпоративних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства* (абзац п'ятий частини першої статті 7 Закону України «Про освіту», частина третя статті 5 Закону України «Про повну загальну середню освіту»)

Водночас, Законом України «Про повну загальну середню освіту» надано більшу самостійність закладам загальної середньої освіти у формуванні власної освітньої програми (стаття 11), у тому числі з певним мовним компонентом (без вивчення/із вивченням мови корінного народу, національної меншини).

Отже, питання вивчення, літератури корінного народу, національної меншини залежить від освітньої програми закладу загальної середньої освіти.

У 2021/2022 навчальному році мови і літератури корінних народів, національних меншин вивчаються за навчальними програмами, які є складовою Типових освітніх програм, затверджених наказами МОН від 20.04.2018 № 405 та від 20.04.2018 № 408 (в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 28.11.2019 № 1493). Зокрема у:

5 – 9 класах за навчальними програмами, затвердженими наказом МОН від 07.06.2017 № 804;

10 – 11 класах за навчальними програмами, затвердженими наказом МОН від 23.10.2017 № 1407.

Ці навчальні програми застосовують в частині, що не суперечить чинному законодавству.

Навчальні програми розроблено на основі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету

Міністрів України від 23.11.2011 № 1392, з урахуванням положень концепції «Нова українська школа».

У 5 – 9 класах вивчаються навчальні предмети: «Мова корінного народу, національної меншини» та інтегрований курс «Література» (корінного народу, національної меншини та зарубіжна).

У 10 – 11 класах з 2018/2019 навчального року впроваджено *навчальний предмет* «Мова та література корінного народу, національної меншини». Навчальний предмет «Зарубіжна література» виокремлено в окремий курс, який вивчається за навчальною програмою та підручником для закладів загальної середньої освіти.

Водночас на профільному рівні в 10 – 11 класах «Мова корінного народу, національної меншини» та «Література корінного народу, національної меншини» вивчаються як окремі предмети.

Оцінювання учнів у 5 – 9 класах здійснюється відповідно до Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з мов національних меншин (лист МОН від 30.08.2013 № 1/9–592); в 10 – 11 класах – відповідно до рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання учнів з інтегрованого курсу «Мова та література корінного народу, національної меншини» (лист МОН України від 22.08.2018 № 2.2-2189).

Звертаємо увагу, на можливість використання в освітньому процесі закладу освіти навчальних програм факультативних курсів:

навчальна програма факультативного курсу для 5 – 11 класів закладів загальної середньої освіти. Мови етносів України. Румунська мова. /А. Бику, С. Боднарюк, Ф. Вринчану, С. Криган. – «Букрек», 2020.- 36 с.;

навчальна програма факультативного курсу для 5 – 11 класів закладів загальної середньої освіти з мови, літератури, історії та географії румунської національної меншини в Україні./Вринчану Ф.Д., Дутчак І.Г., Заремба Л.В. – Київ-Чернівці: «Букрек», 2020. – 36 с.;

навчальна програма факультативного курсу «Польська література» для 7 – 11 класів закладів загальної середньої освіти;

навчальна програма факультативного курсу «Польська мова» для 5 – 11 класів закладів загальної середньої освіти.

Перелік навчальної літератури для класів з навчання мовами корінних народів, національних меншин закладів загальної середньої освіти чи вивчення мов національних меншин надається в Переліку навчальних програм, підручників та навчальних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, який щорічно оновлюється та доступний на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти».

Комплексну інформаційну підтримку учасникам освітнього процесу закладів загальної середньої освіти забезпечують офіційні вебсайти МОН (mon.gov.ua/ua) і ІМЗО (<https://imzo.gov.ua/>).

На зазначених вебсайтах розміщується інформація про нормативно-правове забезпечення сфери загальної середньої освіти, типові освітні/навчальні програми для відповідного класу, програми факультативних

програм/курсів, методичні рекомендації з різних напрямів освітньої діяльності, інструктивно-методичні листи, а також сучасний онлайн-ресурс для змішаного та дистанційного навчання учнів 5 – 11 класів «Всеукраїнська школа онлайн» (E-SCHOOL.net.ua).

Упродовж 2021/2022 навчального року в Україні традиційно відзначатимуться такі знаменні та пам'ятні дати як: Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту, Міжнародний день рідної мови, Всесвітній день поезії, Міжнародний день пам'яток і визначних місць, Міжнародний день музеїв, День слов'янської писемності і культури, День української писемності та мови, Міжнародний день толерантності тощо.

Зарубіжна література

У 2021/2022 навчальному році вивчення зарубіжної літератури здійснюватиметься:

у 5 – 9 класах за навчальною програмою зі змінами, затвердженими наказом МОН від 07.06.2017 № 804;

у 10 – 11 класах – за навчальними програмами (рівень стандарту та профільний рівень), що затверджені наказом МОН від 23.10.2017 № 1407.

Звертаємо увагу, що основою для календарно-тематичного планування уроків зарубіжної літератури є чинні навчальні програми. Учитель має право самостійно розподіляти години на текстуальне вивчення творів, розвиток мовлення, позакласне читання, урахуваючи визначену кількість годин на опрацювання конкретного розділу. Він має змогу вільно і творчо підійти до організації навчальної діяльності на уроках зарубіжної літератури з урахуванням конкретних умов викладання, читацьких інтересів учнів.

Викладання зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти здійснюють *українською мовою*. Твори зарубіжних письменників у курсі зарубіжної літератури вивчають в *українських перекладах*. Для зіставлення можливе залучення перекладів, переспівів іншими мовами, якими володіють учні (англійською, німецькою, французькою та ін.). За наявності необхідних умов бажаним є розгляд художніх текстів (у фрагментах або цілісно) мовами оригіналів. У такому разі предмет «Зарубіжна література» виконує додаткову функцію *вдосконалення володіння учнями іноземними та іншими мовами*.

З метою систематизації та упорядкування навантаження учнів протягом навчального року подаємо рекомендовану кількість видів контролю в процесі вивчення зарубіжної літератури в кожному класі. Поданий у таблиці розподіл годин є мінімальним і обов'язковим для проведення в кожному семестрі. Учитель на власний розсуд може збільшити кількість видів контролю відповідно до рівня підготовленості учнів, особливостей класу тощо.

Обов'язкова кількість видів контролю із зарубіжної літератури в 5 – 9 класах

Класи	5		6		7		8		9	
<i>Семестри</i>	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Контрольні роботи у формі:	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3

контрольного класного твору	–	1	1	1	1	1	1	1	1	1
виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Уроки розвитку мовлення* (у+п)	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Уроки позакласного читання	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

Обов'язкова кількість видів контролю із зарубіжної літератури в 10 – 11 класах

<i>Семестри</i>	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>I</i>	<i>II</i>
<i>Рівні</i>	<i>стандарту</i>		<i>профільний</i>	
Контрольні роботи у формі:	2	2	4	4
контрольного класного твору*	1	1	1	1
виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання)	1	1	3	3
Уроки розвитку мовлення**	2 (1у+1п; у межах текстуально го вивчення)	2 (1у+1п; у межах текстуально го вивчення)	3 (1у+2п)	3 (2у+1п)
Уроки позакласного читання	1	1	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5

У 8 – 9 класах з поглибленим вивченням зарубіжної літератури пропорційно збільшується кількість контрольних робіт та уроків розвитку мовлення (на розсуд учителя визначається кількість і види контрольних робіт).

*У кожному семестрі обов'язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – письмового. Умовне позначення в таблиці (у + п).

Під час оцінювання зошита із зарубіжної літератури слід урахувувати наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт), охайність, уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог до оформлення орфографічного режиму).

Оцінку за ведення зошита із зарубіжної літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної.

У разі відсутності учня на уроках протягом місяця рекомендуємо в колонці за ведення зошита зазначати «н/о» (немає оцінки).

Оцінка за контрольний твір із зарубіжної літератури є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють у колонці з датою написання роботи, надпис у журнальній колонці «Твір» не роблять.

Орієнтовний обсяг письмового твору, складеного учнем/ученицею

Клас	Кількість сторінок
5	0,5–1,0
6	1,0–1,5
7	1,5–2,0
8	2,0–2,5
9	2,5–3,0

Орієнтовний обсяг письмового твору (рівень стандарту)

Клас	Кількість сторінок
10	3,0–3,5
11	3,0–3,5

Орієнтовний обсяг письмового твору (профільний рівень)

Клас	Кількість сторінок
10	3,0 – 3,5
11	3,5 – 4,5

Оцінку за читання напам'ять творів із зарубіжної літератури виставляють у колонку без дати з надписом «Напам'ять».

Навчальна та методична література з української літератури, рекомендована МОН, зазначена в Переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки, що розміщений на офіційному сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (<https://imzo.gov.ua/pidruchniki/pereliki/>).

Іноземні мови

Вивчення іноземних мов у 2020/2021 навчальному році здійснюватиметься за декількома Державними стандартами та типовими освітніми програмами:

для учнів 1 – 4 класів за новим Державним стандартом початкової освіти, затвердженим Постановою КМУ від 21 лютого 2018 року №87, та Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом О. Я. Савченко, і Типовою освітньою програмою, розробленою під керівництвом Р. Б. Шияна;

для учнів 5 – 9 класів за Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти, затвердженим Постановою КМУ від 23 листопада 2011 року № 1392, та Типовою освітньою програмою закладів загальної середньої освіти II ступеня (базова середня освіта), розробленою на виконання Закону України «Про освіту» і затвердженою наказом МОН від 20.04.2018 № 408;

ляд учнів 10 – 11 класів за Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти, затвердженим Постановою КМУ від 23 листопада 2011 року № 1392, та Типовою освітньою програмою закладів загальної середньої освіти III ступеня (профільна середня освіта), розробленою на виконання Закону України «Про освіту» і затвердженою наказом МОН від 20.04.2018 № 407 (у редакції наказу МОН від 28.11.2019 № 1493).

Інваріантна складова навчального плану для 5 – 11 класів забезпечує реалізацію змісту іншомовної освіти на рівні Державного стандарту.

Предмети та курси за вибором визначаються закладами освіти у межах гранично допустимого навчального навантаження з урахуванням інтересів та потреб учнів, а також рівня навчально-методичного та кадрового забезпечення закладу.

Звертаємо увагу, як і в попередні роки заклад освіти має право вибору щодо **вивчення другої іноземної мови**. *Рішення про запровадження вивчення другої іноземної мови приймається, залежно від наявності умов для такого вивчення, закладом освіти самостійно.*

Залишається чинним **наказ Міністерства від 07.08.2015 № 855 «Про внесення змін до навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів», згідно з яким збільшено години на вивчення іноземної мови за рахунок варіативної складової**. Рішення про збільшення годин на вивчення іноземної мови за рахунок варіативної складової на всіх ступенях освіти приймається залежно від наявності умов для такого вивчення закладом освіти **самостійно**.

Навчальні програми з іноземних мов містять низку тем і питань, що безпосередньо пов'язані з проблематикою інтегрованих змістових ліній. Програми не обмежують смислове та лінгвістичне наповнення інтегрованих змістових ліній, а лише пропонують орієнтовні шляхи їх реалізації. Вчителі можуть наповнити новим міжпредметним змістом й інші теми, створювати альтернативні можливості для поєднання різних знань та умінь, а також навчальних методів з метою формування ключових життєвих компетентностей та досягнення цілісності навчальної програми й освітнього процесу відповідно до потреб певного класу.

Дозволяється використовувати підручники, що видані у поточному році та в попередні роки, враховуючи при цьому зміни в програмах. Щодо додаткової навчально-методичної літератури, то вчителі вільні в її виборі й можуть застосовувати таку, що найкраще реалізує їхню методику навчання та компетентнісний потенціал предмета «Іноземні мови». Програма не обмежує самостійність та творчу ініціативу вчителів, передбачаючи гнучкість у виборі та розподілі навчального матеріалу відповідно до потреб учнів та обраних засобів навчання.

Із переліком рекомендованої літератури можна ознайомитися на сайті Міністерства освіти і науки України (www.mon.gov.ua) та на сайті Інституту модернізації змісту освіти (www.imzo.gov.ua).

Система формувального оцінювання навчальних досягнень учнів 1 – 4 класів Нової української школи має на меті допомогти вчителю

конкретизувати та надати необхідні інструменти для впровадження об'єктивного і справедливого формувального оцінювання результатів навчання учнів 1 – 4 класів.

Система формувального оцінювання враховує уміння (рецептивні та продуктивні), навички (граматика та лексика) та ключові компетенції, визначені чинними програмами та стандартом Нової української школи (інноваційність, інформаційно-комунікаційна та культурна компетентності).

Рівень, на який спрямоване оцінювання згідно чинних програм та міжнародних стандартів, А1.

Функціональна складова. Формувальне оцінювання відбувається впродовж навчального періоду та завершується наприкінці семестру або року. Ключові уміння та фокус оцінювання:

сприймання на слух – основна ідея, детальне сприйняття;

читання – про себе, основна ідея, детальне сприйняття;

говоріння – усна взаємодія (діалог з однокласниками, відповіді на питання вчителя), монологічне мовлення (декілька речень про себе, короткі фрази на повсякденні теми);

письмо – письмова взаємодія (короткі повідомлення, речення).

Види діяльності, які пропонуються до формувального оцінювання, враховують функціональну складову навчання англійської мови у реалізації мети початкової загальної середньої освіти та супроводжуються детальним описом та типами завдань, які допоможуть вчителю побудувати поступову, чітку та ґрунтовну систему формувального навчання в молодшій школі.

Система також враховує та сприяє розвитку життєвих умінь ХХІ століття таких як креативне та критичне мислення, навчання впродовж життя, уміння співпрацювати, соціальна відповідальність.

Орієнтовні параметри оцінювання навчально-пізнавальних досягнень учнів

Сприймання на слух (хв):

обсяг прослуханого запису – до 2;

орієнтовна кількість завдань – 3 – 4;

оптимальна кількість запитань в завданні – 5 – 6;

темп мовлення – повільний, чіткий;

формат – діалог, монолог;

лексичне/граматичне наповнення – у межах тем, визначених чинними навчальними програмами.

Читання (слова):

обсяг тексту – 100 – 150;

орієнтовна кількість завдань – 3 – 4;

оптимальна кількість запитань у завданні – 5 – 6;

формат – короткі повідомлення, описи;

лексичне/граматичне наповнення – у межах тем, визначених чинними навчальними програмами.

Говоріння (фрази):

обсяг висловлювання – 5 – 6;
 орієнтовна кількість завдань – 2 – 3;
 формат – діалогічне мовлення (запитання – відповідь), монологічне мовлення (опис);
 використання лексики/граматики – у межах тем, визначених чинними навчальними програмами.

Письмо (слова):

обсяг висловлювання – 40 – 50;
 орієнтовна кількість завдань – 1 – 2;
 формат – короткі письмові повідомлення, заповнення пропусків у тексті, комбіновані завдання на читання та письмо.

Рекомендації щодо форм роботи на уроці з використанням формувального оцінювання

Формувальне оцінювання здійснюється протягом усього навчального процесу за допомогою спостереження, поурочного, тематичного вербального оцінювання досягнень учнів, учнівських робіт та ін.

Пропонована система спрямована на конкретизацію результатів навчальних досягнень учнів, отже, може бути використана як семестрове оцінювання. Ключові уміння оцінюються за допомогою критеріїв, які відповідають вимогам типових навчальних програм. Кожен критерій оцінюється за рівнем навчального досягнення.

Рівні навчальних досягнень учнів визначаються дескрипторами, які надають якісні та кількісні параметри для оцінювання кожного уміння відповідно до критеріїв навчальних досягнень учнів.

Наприкінці семестру вчитель оцінює роботи учнів протягом семестру та в результаті виконання вправ відповідно до критеріїв і орієнтовних типів завдань.

Вчителі матимуть можливість підібрати власні вправи або використати приклади завдань (Додаток 1). Орієнтовні типи завдань є виключно рекомендованими, тобто не є обов'язковими, наведені для прикладу та більш конкретного опису формату оцінювання результатів навчання.

Сприймання на слух

Критерій	Рівні	Дескриптори
Розуміє прості діалоги на знайомі теми за допомогою візуальної опори	☐ Високий	Високий (10 – 12 балів) – виконує всі або майже всі (90 – 100 %) завдання на розуміння почутого правильно, розуміє усний текст майже повністю
	☐ Достатній	Достатній (7 – 9 балів) – виконує більшість завдань (70 – 89 %) правильно
	☐ Середній	Середній (4 – 6 балів) – виконує більше половини завдань правильно (50 – 69 %)
	☐ Початковий	Початковий (1 – 3 бали) – виконує деякі завдання правильно (20 – 49 %)

Орієнтовні типи завдань		
Діалог про опис малюнка – поєднай імена та об'єкти на малюнку. Прослухай діалог та дай відповідь на запитання, зазначивши відповідний малюнок.		
Розуміє прості усні описи людей та предметів	☐ Високий ☐ Достатній ☐ Середній ☐ Початковий	Високий (10 – 12 балів) – виконує всі або майже всі (90 – 100 %) завдання на розуміння почутого правильно, розуміє усний текст майже повністю Достатній (7 – 9 балів) – виконує більшість завдань (70 – 89 %) правильно Середній (4 – 6 балів) – виконує більше половини завдань правильно (50 – 69 %) Початковий (1 – 3 бали) – виконує деякі завдання правильно (20 – 49 %)
Орієнтовні типи завдань		
Послухай опис та поєднай слово і відповідний малюнок. Послухай опис та розмалюй об'єкти на малюнку.		

Читання

Критерій	Рівні	Дескриптори
Розуміє прості повідомлення та описи на повсякденні теми	☐ Високий ☐ Достатній ☐ Середній ☐ Початковий	Високий (10 – 12 балів) – виконує всі або майже всі (90 – 100 %) завдання на розуміння прочитаного правильно, розуміє письмовий текст майже повністю Достатній (7 – 9 балів) – виконує більшість завдань (70 – 89 %) правильно Середній (4 – 6 балів) – виконує більше половини завдань правильно (50 – 69 %) Початковий (1 – 3 бали) – виконує деякі завдання правильно (20 – 49 %)
Орієнтовні типи завдань		
Прочитай опис і напиши слово. Прочитай речення/запитання і обери відповідь.		
Розуміє короткі описові тексти, які підкріплені візуальною опорою	☐ Високий ☐ Достатній	Високий (10 – 12 балів) – виконує всі або майже всі (90 – 100 %) завдання на розуміння прочитаного правильно, розуміє письмовий текст майже повністю Достатній (7 – 9 балів) – виконує

	☐ Середній ☐ Початковий	більшість завдань (70 – 89 %) правильно Середній (4 – 6 балів) – виконує більше половини завдань правильно (50 – 69 %) Початковий (1 – 3 бали) – виконує деякі завдання правильно (20 – 49 %)
--	--	---

Орієнтовні типи завдань

Прочитай історію і обери найкращий заголовок.
 Прочитай історію, обери слово і доповни пропуски в тексті.

Говоріння

Критерій	Рівні	Дескриптори
Відповідає на питання про себе та повсякденні теми, використовуючи прості фрази та короткі речення	☐ Високий	Високий (10 – 12 балів) – відповідає на всі питання, здебільшого використовуючи лексику та граматику правильно, будує речення, поєднує фрази за допомогою простих з'єднувальних слів
	☐ Достатній	Достатній (7 – 9 балів) – відповідає короткими реченнями та фразами, припускаючись незначних помилок; використовує відповідну лексику, поєднує фрази за допомогою базових з'єднувальних слів
	☐ Середній	Середній (4 – 6 балів) – відповідає на більшість запитань, використовуючи слова та фрази для відповіді, припускаючись деяких помилок, які перешкоджають розумінню; використовує відповідну лексику, поєднує фрази за допомогою 1 – 2 з'єднувальних слів
	☐ Початковий	Початковий (1 – 3 бали) – відповідає на деякі запитання використовуючи прості слова та фрази, припускаючись помилок, які перешкоджають розумінню, може використовувати прості з'єднувальні слова (and)

Орієнтовні типи завдань

Дай відповіді на запитання про себе та повсякденні теми.
 Дай відповіді на запитання, описуючи малюнки.

Розповідає прості історії за	☐ Високий	Високий (10 – 12 балів) – відповідає на всі питання, здебільшого використовуючи
------------------------------	----------------------------------	---

допомогою візуальної опори	☐ Достатній ☐ Середній ☐ Початковий	<p>лексику та граматику правильно, буде речення, поєднує фрази за допомогою простих з'єднувальних слів</p> <p>Достатній (7 – 9 балів) – відповідає короткими реченнями та фразами, припускаючись незначних помилок; використовує відповідну лексику, поєднує фрази за допомогою базових з'єднувальних слів</p> <p>Середній (4 – 6 балів) – відповідає на більшість запитань, використовуючи слова та фрази для відповіді, припускаючись деяких помилок, які перешкоджають розумінню; використовує відповідну лексику, поєднує фрази за допомогою 1 – 2 з'єднувальних слів</p> <p>Початковий (1 – 3 бали) – відповідає на деякі запитання, використовуючи прості слова та фрази, припускаючись помилок, які перешкоджають розумінню, може використовувати прості з'єднувальні слова</p>
----------------------------	--	--

Орієнтовні типи завдань

Опиши малюнки.

Знайди відмінності між картинками.

Розкажи історію, використовуючи малюнки.

Письмо

Критерій	Рівні	Дескриптори
Пише короткі повідомлення на повсякденні теми	☐ Високий ☐ Достатній ☐ Середній	<p>Високий (10 – 12 балів) – надає базову інформацію в письмовій формі щодо знайомих тем, правильно будує речення, пише короткі речення під час складання зв'язного тексту</p> <p>Достатній (7 – 9 балів) – надає базову інформацію в письмовій формі щодо знайомих тем за зразком і за ситуативної підтримки вчителя, правильно будує речення, пише короткі фрази під час складання зв'язного тексту</p> <p>Середній (4 – 6 балів) – надає базову інформацію в письмовій формі щодо</p>

	☐ Початковий	знайомих тем лише за зразком і за постійної підтримки вчителя, правильно пише знайомі слова, допускає граматичні помилки під час написання зв'язного тексту Початковий (1 – 3 бали) – копіює письмову інформацію, пише знайомі короткі фрази, правильно прописує прості слова, допускає помилки у правописі незнайомих слів
--	-------------------------------------	--

Орієнтовні типи завдань

Опиши малюнок.

Напиши речення у відповідь на запитання.

Технологія учнівського мовного портфоліо заохочує учнів добирати свої найкращі роботи і презентувати власні успіхи іншим. Поступово заповнюючи його сторінки, учень/учениця вчиться осягати багатокультурність і багатомовність оточуючого світу, розмаїття іноземних мов, відчувати себе громадянином власної країни, а також роздумувати над важливістю вивчення іноземних мов для задоволення особистих інтересів і потреб, зокрема, для здійснення комунікації з ровесниками з інших країн. За допомогою мовного портфоліо відбувається первинне усвідомлення процесу навчання іноземної мови та самоусвідомлення у ньому. З допомогою вчителя учні вчать проєктувати власні цілі, спостерігати за власними діями та успіхами, презентувати власні роботи та формувати первинні демонстраційні уміння. Так відбувається становлення метакогнітивної діяльності, від подальшого розвитку якої залежить формування умінь самостійної роботи в іншомовному навчанні, впевненість у власних діях, уміння ставити і досягати власні цілі на наступних етапах. Самоусвідомлення і самопостереження є першим кроком до формування первинних умінь самооцінювання в подальших класах, відправним пунктом траєкторії, націленої на розвиток учнівської автономії, що є необхідним умінням та умовою для успішного навчання її випускників у майбутньому.

Оцінювання навчальних досягнень учнів

Здійснення контролю забезпечує своєчасне корегування навчального процесу з метою приведення його до рівня, заданого програмою й стандартом, що окреслюють очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Зміст навчання іноземної мови охоплює такі види мовленнєвої діяльності: рецептивні, продуктивні та інтеракційні. Для участі в них необхідні такі уміння: сприймання на слух; зорове сприймання; усне та писемне продукування; усна, писемна та онлайн взаємодія. Для виявлення рівня володіння кожним умінням розроблено відповідні критерії.

Мовленнєві уміння є основою для реалізації системи контролю над ходом і якістю засвоєння учнями змісту навчання іноземної мови.

Учні з самого початку навчання повинні знати, яких результатів їм потрібно досягти, що від них очікують. У цьому полягає й певний стимул до підвищення якості власних знань і умінь.

Основними видами оцінювання з іноземної мови є поточне (не поурочне), тематичне, семестрове, річне оцінювання та підсумкова державна атестація.

Основною ланкою в системі контролю у закладах загальної середньої освіти є поточний контроль, що проводиться систематично з метою встановлення правильності розуміння навчального матеріалу й рівнів його опанування та здійснення корегування щодо застосовуваних технологій навчання.

Основна функція поточного контролю – навчальна. Запитання, завдання, тести спрямовані на закріплення вивченого матеріалу й повторення пройденого, тому індивідуальні форми доцільно поєднувати із фронтальною роботою групи.

Тематичне оцінювання проводиться на основі поточного оцінювання. Окремого оцінювання для виставлення тематичних оцінок не передбачено. Під час виставлення тематичного бала результати перевірки робочих зошитів не враховуються.

Важливою ланкою в системі контролю є семестровий контроль, що проводиться періодично з метою перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу в обсязі навчальних тем, розділів семестру й підтвердження результатів поточних балів, отриманих учнями раніше. Семестровий контроль проводиться двічі на рік.

Завдання для проведення семестрового контролю складаються на основі програми, охоплюють найбільш актуальні розділи й теми вивченого матеріалу, розробляються вчителем з урахуванням рівня навченості, що дає змогу реалізувати диференційований підхід до навчання.

Семестровий контроль проводиться за всіма мовленнєвими уміннями. У журналі робиться, наприклад, такий запис:

5.12. Контроль аудіювання	18.12. Контроль говоріння	22.12. Контроль читання	25.12. Контроль письма
---------------------------------	---------------------------------	-------------------------------	------------------------------

Звертаємо увагу, що «Контроль» не є контрольною роботою і може бути комплексним та проводитись у формі тестування.

Оцінка за семестр ставиться на основі поточного оцінювання (тематичного) та оцінок контролю з мовленнєвих умінь.

Особливості дистанційного оцінювання навчальної діяльності учнів:

використання опитувальників та їх адаптація;
підготовка розгорнутих запитань на перевірку засвоєння матеріалу;
забезпечення послідовності у чергуванні викладання матеріалу та інтерактивного опитування;

додаткова увага до аспекту самооцінювання учнями власної навчальної діяльності;
достатній час на відповіді учнів;
анонімне опитування учнів (за потреби);
використання оцінювання як інструменту кращого розуміння процесу учіння;
заохочення конструктивної критики (що працює, що не працює) з боку учнів.

Організація дистанційного навчання іноземних мов у закладах загальної середньої освіти

За останні роки онлайн уроки стають дедалі популярнішими у царині вивчення іноземних мов. Із закриттям шкіл, пов'язаним з пандемією коронавірусу, вчителі були вимушені стрімко перейти на онлайн навчання, що спричинило певні складнощі у процесі навчання. Щоправда позитив у тому, що методика викладання предмета не змінилася, і питання полягає лише в адаптації методики з урахуванням сучасних онлайн інструментів.

Для вчителів іноземних мов (англійської, зокрема) відповідно до стратегії розвитку та реформи національної освіти, впровадження нової програми навчання англійської у середній школі (5 – 9 класи) Міністерство освіти та науки України, Британська Рада в Україні, Cambridge Assessment English та Cambridge University Press створили наступну частину онлайн курсу на платформі nus-english.com.ua для дистанційного навчання вчителів англійської мови.

Платформа nus-english.com.ua створена з урахуванням усіх чинних вимог та критеріїв навчальних програм і стандарту базової середньої освіти, враховує специфіку контексту викладання у сучасній українській школі, поєднує в собі міжнародні практики та підходи до викладання іноземної мови.

Платформа містить розділ **Secondary Teachers**, який складається з онлайн курсу, документів, банку додаткових матеріалів та тестування.

Онлайн курс для вчителів середньої школи надає необхідну основу для системного та структурованого засвоєння теоретичного матеріалу, практичні поради, приклади та кейси, а також численні вправи і готові частини уроків на відпрацювання певних рецептивних і продуктивних умінь та навичок.

Курс побудований за принципами наступності, диференціації, циклічності та системності. Матеріал викладений у доступній формі з використанням матеріалів, які нададуть змогу вчителям не тільки підвищити кваліфікацію з методики викладання англійської мови, а й отримати необхідний набір онлайн інструментів для навчання дітей дистанційно.

Тематика курсу охоплює методи та техніки комунікативного підходу до викладання англійської, психолого-педагогічні особливості навчання підлітків, основи формального та формувального оцінювання в середній школі й викладання англійської дистанційно.

Навчальні матеріали на платформі у відкритому доступі, без прив'язки до певних дат або часових рамок. Учителі мають можливість проходити курс у власному темпі та порядку.

Крім цього, особливо цінним є ресурс **'Mapping Online Resources to the Curriculum'**, який складається з п'яти інтерактивних розробок відповідно до класу навчання та тематики програм на кожному етапі навчання. Матеріали надають чітку та зрозумілу систему додаткових активностей, планів уроків, вправ і завдань, які спрямовані на збалансоване відпрацювання граматики та лексики в контексті говоріння, аудіювання, письма і читання.

Вчителям також стануть у пригоді **додаткові ресурси для батьків** – підбірка порад та завдань з вивчення англійської, які можна виконувати вдома. **Resource Bank** містить матеріали для завантаження, додаткові завдання для уроків англійської мови, додатки та інтерактивні ігри з найбільш поширених тем від провідних фахівців міжнародних організацій, які допоможуть вчителям та батькам більш ефективно організувати дистанційне навчання або урізноманітнити навчальний процес у класі та вдома. Розділ також містить додаткові можливості для професійного розвитку вчителя (статті, вебінари, обговорення та поради).

Вчителі німецької та французької мов зможуть отримати аналогічну інформацію та пройти курси на платформах Гете-Інститу та PRO-FLE.

Ведення шкільної документації

У початковій школі (1 – 4 класи) зошити перевіряються після кожного уроку у всіх учнів.

У 5 – 9 класах зошити перевіряються один раз на тиждень.

У 10 – 11 класах у зошитах перевіряються найбільш значимі роботи, але з таким розрахунком, щоб один раз на місяць перевірялися роботи всіх учнів.

До виправлення помилок у письмових роботах учителі можуть підходити диференційовано, враховуючи вікові особливості учнів та рівень сформованості відповідного уміння у конкретного учня/учениці: виправляти помилки власноруч; підкреслювати слово/вираз тощо з помилкою; підкреслювати саму помилку з метою самостійного виправлення її учнем/ученицею; позначати рядок, в якому є помилка, на полях з метою самостійного пошуку та виправлення помилки учнями.

Відповідно до загальних вимог до ведення класного журналу «Записи в журналі ведуться державною мовою. З іноземних мов частково допускається запис змісту уроку та завдання додому мовою вивчення предмета». Зошити підписуються виучуваною мовою.

Поділ класів на групи здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002 № 128. При поглибленому вивченні іноземної мови клас ділиться на групи з 8 – 10 учнів у кожній (не більше ніж 3 групи); при вивченні іноземної, що не є мовою навчання, а вивчається як предмет – клас чисельністю понад 27 учнів ділиться на 2 групи.

З огляду на те, що майже всі стратегічні документи щодо вивчення іноземних мов зорієнтовані на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, детально ознайомитися з основними положеннями цього документа можна за посиланням: <http://www.coe.int/> .

Безкоштовні онлайн-ресурси для організації дистанційного навчання

Англійська мова

Британська Рада

Навчання різних вікових груп: практичні ресурси, плани уроків тощо

<https://www.teachingenglish.org.uk/resources>

Низка різноманітних коротких курсів для вчителів на FutureLearn

<https://www.teachingenglish.org.uk/training>

Тематичний блог для вчителів: дистанційне навчання

<https://tinyurl.com/y8lesqzd>

Путівник із дистанційного навчання

<https://tinyurl.com/ydgtesy0>

Публікація «Інновації в освіті: дистанційне навчання

<https://tinyurl.com/y8kqp5qz>

Навчальний відео-серіал Word on the street (рівні B1, B2)

<https://tinyurl.com/yc44nndh>

Аудіо-серіал Big City Small World (рівень B1)

<https://tinyurl.com/rlgq7j2>

Колекція ресурсів для розвитку мовленнєвих умінь

<https://learnenglish.britishcouncil.org/skills>

Граматичний практикум

<https://learnenglish.britishcouncil.org/grammar>

Лексичний практикум

<https://learnenglish.britishcouncil.org/vocabulary>

Express Publishing

Матеріали для сприймання на слух (рівні A2 – B1), плани уроків, формувальне оцінювання

<https://foliobooks.com.ua/ua-teachers-room>

Безкоштовні ресурси для вчителів від видавництва: робочі аркуші, картки, аудіо-аписи, портфоліо та багато іншого

<https://tinyurl.com/y9dk9nca> **Linguist – Cambridge University Press –**

MMPublications

Дистанційне навчання (1 – 4 класи):

Quick Minds <https://bit.ly/2xGdCeV>

Super Safari <https://bit.ly/3eH0HtB>

Kid's Vox <https://bit.ly/2RXm93H>

Дистанційне навчання (5 – 9 класи):

Eyes Open <https://bit.ly/2zmAS1R>

Think <https://bit.ly/3brzFVe>

Prepare <https://bit.ly/2wXqdK4>

Дистанційне навчання – підготовка до складання Кембриджських іспитів:

Objective <https://bit.ly/2Y2gDRv>

Compact <https://bit.ly/2RVJ1AA>

Complete <https://bit.ly/2Vs2QBN>

Fun Skills (Starters) <https://tinyurl.com/y9jhesw9>

Fun Skills (Movers) <https://tinyurl.com/ydyx6o8c>

Fun Skills (Flyers) <https://tinyurl.com/y83s43rn>

Безкоштовний інтерактивний додаток, аудіо, додаткові ресурси, підручники, книги для вчителя та інше до курсу Quick Minds for Ukraine
<https://tinyurl.com/y77lj6me>

Методичні поради, посилання на платформи для організації дистанційного навчання та інше:

Quizlet <https://tinyurl.com/y8yl7oel>

Kahoot <https://tinyurl.com/y9x5n54z>

Blackboard <https://tinyurl.com/yd5n42a7>

Використання візуальних елементів
<https://tinyurl.com/y8gkyof9>

Дія та взаємодія – важливі складники дистанційного навчання у початковій школі <https://tinyurl.com/ybhj8jqs>

Відеоуроки Smart Junior for Ukraine для учнів 1-3 класів

<https://tinyurl.com/ybdkm5qv>

Oxford University Press

Навчаємося вдома: вебінари, блоги, корисні поради, ідеї, завдання та інше

<https://tinyurl.com/ycsvcuuh>

Вчительські спільноти, вебінари, підписка на професійні розсилки, домашнє читання тощо

<https://tinyurl.com/y9lcqxuu>

Оцінювання: активності, які допомагають учням продемонструвати те, що вони знають

<https://tinyurl.com/y7fnqnek>

Адаптивне тестування у вивченні англійської мови

<https://tinyurl.com/y7vn7g66>

Оцінювання глобальних умінь

<https://tinyurl.com/y74fcmzz>

Створення тестів для підлітків

<https://tinyurl.com/y98koce9>

Серія вебінарів для вчителів на тему оцінювання

<https://tinyurl.com/y8tejpna>

Pearson - DINTERNAL EDUCATION

Освітній сайт «Пірсон» Україна

<https://www.pearson.eu/cee/ukraine/homepage/>

Дистанційне учіння та навчання

<https://tinyurl.com/ya5e77wl>

Вебінари та відео тренінги для вчителів англійської мови

<https://tinyurl.com/y9u6avfr>

Ресурси для вчителів

<https://tinyurl.com/yaz5mcch>

Ресурси для учнів

<https://tinyurl.com/y79lec3u>

Освітній проект: уроки наживо

<https://tinyurl.com/y9cvmmxx>

MACMILLAN EDUCATION

Початкова школа: <https://macmillanukraine.com/distance-learning/>

Середня та старша школа <https://macmillanukraine.com/distance-learning/>

Відеоінструкції стосовно роботи з онлайн-ресурсами

<https://www.youtube.com/channel/UCy6NceQPLfFGjKuq6l8l-3w/playlists>

Вебінари з експертами по дистанційному навчанню

<https://www.macmillanenglish.com/tr/distance-teaching-and-learning-hub/know-how/webinars>

Уроки для дистанційного навчання

<http://www.onestopenglish.com>

Французька мова

Основні інтернет-ресурси з французької мови для різних категорій користувачів, зосереджені на одній платформі

<https://kit-francais.glideapp.io/>

Базовий інтернет-ресурс з французької мови для батьків

<https://tinyurl.com/yazfnkcw>

Базовий інтернет-ресурс для вчителів французької мови

<https://tinyurl.com/y9vvjahb>

Базовий інтернет-ресурс для учнів, навчальний додаток

<https://tinyurl.com/y88q3zv2>

Сайти для безкоштовного вивчення французької мови: для учнів усіх рівнів

<https://tinyurl.com/y8rdoynx>

<https://www.bonjourdefrance.com/>

Безкоштовні онлайн тести для перевірки рівня володіння французькою мовою

<https://tinyurl.com/ydgg4g2t>

<https://tinyurl.com/y9sclmem>

<https://tinyurl.com/yc4a9ehu>

Додатки для вивчення французької мови

<https://www.lingozing.com/fr/>

<https://babadum.com/>

Французька мова для вчителів і учнів

<https://savoirs.rfi.fr/en/apprendre-enseigner>

Безкоштовний навчальний кібержурнал для вивчення французької мови в режимі онлайн

<https://tinyurl.com/ybxslzms>

<https://tinyurl.com/ybgtd3ow>

<https://tinyurl.com/y7xftroq>

<https://espacevirtuel.emdl.fr/>

IFprofsUkraine – соціальна мережа професійного типу, яка об'єднує франкомовних освітян України

<https://ua.ifprofs.org/>

<https://tinyurl.com/y9lzo6hy>

<https://enseigner.tv5monde.com/>

Навчальні матеріали для вчителів французької мови, з використанням актуальних подій у Франції та світі

<https://tinyurl.com/ybxslzms>

<https://tinyurl.com/ybgtd3ow>

<https://espacevirtuel.emdl.fr/>

Допоміжний сайт з вивчення французької мови <https://www.zerodeconduite.net/>

PROFLE+ – навчальна онлайн платформа для вчителів французької мови

<https://www.ciep.fr/formation/profle-plus>

<http://www.cned.fr/inscription/8PFLEDIX>

Відкриті курси (MOOC) для викладання французької мови

<https://mooc.cavilam.com/>

IFOS навчальна платформа для викладання професійної французької мови

<https://ifos.institutfrancais.com/>

Німецька мова для учнів

Дитячий Університет для дітей віком від 8 до 12 років, де вони мають можливість навчатися за трьома напрямками: людина, природа, техніка, а також вивчати німецьку мову

<https://tinyurl.com/y7p7w6sn>

Онлайн-університет JuniorUni для учнів від 12 до 14 років

<https://tinyurl.com/yamzdemt>

Безкоштовна комп'ютерна гра для учнів віком від 8 до 12 років, яка мотивує їх до вивчення іноземних мов, водночас, допомагає оцінити навчальні досягнення учнів <https://tinyurl.com/ycfap3vw>

Місто слів. Навчальний додаток для опанування лексики рівня A1/A2

<https://tinyurl.com/h2tcz7w>

10 навчальних розділів для опрацювання лексики та граматичних структур на повсякденні теми

<https://tinyurl.com/y9ne2nkk>

Казки з усього світу

<https://tinyurl.com/y78hfalz>

Для вчителів

Безкоштовні вебінари для вчителів німецької мови від Goethe-Institut

<https://tinyurl.com/y8lbf6g6>

<https://tinyurl.com/ychn9gns>

Матеріали для навчання, цікаві ідеї для занять, актуальні теми з методики та дидактики німецької мови

<https://tinyurl.com/yba2l3c5>

Онлайн платформа Goethe-Institut «Німецька в початковій школі»: добірка матеріалів, які можна використовувати, щоб зробити уроки веселими та різноманітними

<https://tinyurl.com/y9srcdx7>

Проект «Lautstark»: різноманітні дидактичні матеріали до теми «Популярна музика із Німеччини»

<https://tinyurl.com/yemrcrfd>

Художні фільми або відеоролики для мотивації учнів у процесі навчання

<https://tinyurl.com/y7laq7l4>

Дидактичні матеріали з літератури <https://tinyurl.com/yc4993cf>

Освітня галузь «Суспільствознавство»

Історія

У 2021/2022 навчальному році чинними є такі навчальні програми:

Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Історія України. 5 – 9 та 10 – 11 класи» (наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2019 № 236).

Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс). 6 клас» (наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2019 № 236).

Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Всесвітня історія. 7 – 9 класи» (наказ МОН від 07.06.2017 № 804).

Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Всесвітня історія. 10–11 класи» (рівень стандарту, профільний рівень) (наказ Міністерства освіти і науки України від 23.11.2017 № 1407).

Навчальні програми для 5 – 9 класів розміщено на сайті МОН за посиланням: <https://goo.gl/GDh9gC>, для 10 – 11 класів – за посиланням: <https://goo.gl/fwh2BR>.

Для учнів 10 – 11 класів Міністерством рекомендовано для вивчення інтегрований курс «Історія: Україна і світ», а також два окремі курси – «Історія України» та «Всесвітня історія».

Основним документом для визначення та формулювання теми й очікуваних результатів кожного уроку, орієнтиром для добору методичних прийомів навчання, шаблоном критеріїв оцінювання результатів пізнавальних зусиль школярів слугує освітня програма закладу освіти, складовою якої є навчальна програма. Пояснювальна записка до програми визначає мету шкільної історичної освіти, окреслює й деталізує компетентнісний потенціал предмета, інтегровані, міжпредметні та предметні змістові лінії, містить указівки щодо організації навчання.

Відповідно до чинних програм вивчення навчальних предметів «Історія України» і «Всесвітня історія» може відбуватися паралельно або послідовно. Для підвищення ефективності навчання, зокрема розподілу навчального часу, програма пропонує синхронізувати вивчення історії України та всесвітньої історії, зокрема у 7 – 11 класах. Перехід до синхронізованого навчання може відбутися впродовж навчального року, наприклад, на початку семестру. Учитель може використовувати запропоновані навчальною програмою таблиці синхронізації або вносити в них доречні зміни.

Історична освіта в закладах загальної середньої освіти реалізується за допомогою предметів і курсів інваріантної та варіативної частини навчального плану освітньої програми закладу, а в старших класах – подальшого вивчення предметів і курсів за вибором відповідно до одного із визначених рівнів: рівень стандарту – обов'язковий мінімум змісту навчального предмета, рівень профільної підготовки – поглиблений зміст, що передбачає орієнтацію на майбутню професію.

У системі шкільної історичної освіти у 5 класі традиційно викладається пропедевтичний курс історії. Його зміст спрямовано на досягнення загальної мети шкільної історичної освіти: формування в учнів самоідентичності та почуття власної гідності на основі осмислення соціального й морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу.

Зміст програми *інтегрованого курсу для 6 класу* побудовано на основі цивілізаційного підходу до розуміння історії стародавнього світу, що уможлиблює інтегрувати навчальний матеріал навколо поняття європейської цивілізації, формування якої розгорталосся й на теренах України.

Вивчення історії в 7 класі характеризує загальнонауковий підхід до історії Середньовіччя як епохи, що закладає основи сучасної цивілізації, ознайомлення учнів із достовірними фактами та їх інтерпретацією з метою формування цілісного наукового світогляду.

Курси історії України та всесвітньої історії, що вивчаються у 8 класі закладів загальної середньої освіти, присвячені подіям, явищам та процесам світової (головно європейської) та української Ранньомодерної історії від кінця XV до кінця XVIII ст.

Європейці за Ранньомодерної доби *відкрили для себе нові континенти і значно розширили власне уявлення про світ*. Винахід друкування дав людству механізм збереження, масового тиражування і передачі інформації.

У цей період з'явилися мануфактури, на яких використовували найману працю. Новий спосіб організації виробництва й виробничих відносин, нові технології зумовили появу нового типу виробника – найманого працівника.

Якісні соціально-економічні перетворення не могли не позначитися на ідейному протистоянні в суспільстві та загостренні морально-етичних проблем, зокрема *поширенні ідей гуманізму*, та водночас цинічному впровадженні «подвійних стандартів» у підходах до різних суспільних проблем. Населення різних країн було підданими монархів і мало певні права, але ті ж монархи піддавали гонінням цілі групи народів.

За Ранньомодерної доби відбулися нідерландська, англійська, американська *буржуазні революції*, які визначили провідні тенденції розвитку людської цивілізації.

Падіння авторитету католицької церкви наприкінці XV ст. стало поштовхом до Реформації. З'явилася третя гілка християнської віри – протестантизм. У відповідь католицький світ розпочав Контрреформацію, в основі якої були модернізація католицької церкви і розвиток освіти. *Загострення міжрелігійного протистояння – нетерпимість, переслідування представників інших конфесій та віросповідань – мало трагічні наслідки для багатьох людей*. Утім, історія XVII – XVIII ст. надала й приклади політичної та економічної успішності тих держав (Нідерландів, Великого Князівства Литовського, а згодом і Речі Посполитої), що у своєму розвитку дотримувались *принципів віротерпимості, толерантності та відносної рівності у ставленні до представників різних релігійних та етнічних груп*.

Історія України XVI – XVIII ст. була невід'ємною складовою розвитку європейської цивілізації, пов'язаною із загальноєвропейськими процесами та інтегрованою до них. Безумовно, як і історія кожної країни, вона мала свої особливості.

Люблінська унія 1569 р. стала доленосною для українських земель. Вхідження більшості з них до складу однієї держави – Речі Посполитої, сприяло формуванню у їх мешканців *спільної української ідентичності, наблизило до західноєвропейських впливів*.

Берестейська унія 1596 р., яка стала відповіддю на кризу православ'я та проявом Контрреформації в Речі Посполитій, призвела до *утворення греко-католицької церкви*. Оновленню православ'я сприяли реформи П. Могили.

Наприкінці XV ст. на історичній арені з'явилося *українське козацтво*. Саме воно стала на чолі боротьби за українську державність у середині XVII ст. Спочатку запорозьке козацтво виступило як гарант Православної церкви через вступ до Київського братства Війська Запорозького. А потім запорозці відіграли роль рятівника Речі Посполитої у протистоянні османській навалі.

Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького привела до істотних зрушень у житті українського суспільства, передусім – до

появи Української козацької держави. І відбулося це тоді, коли на протилежному боці Європи вирувала англійська буржуазна революція. Тому порівняння Богдана Хмельницького з Олівером Кромвелем стало звичним і традиційним серед описів тих подій.

Усвідомлення сутності Ранньомодерної доби в історії України неможливе без розуміння історії основних етнічних груп, які населяли її територію. Взаємодія українців з поляками, євреями, кримськими татарами, білорусами та іншими спільнотами мала різні прояви: від суперництва, ворожнечі та жорстоких конфліктів (наприклад, у відносинах українських козаків та селянства з євреями та поляками за часів Національно-визвольної війни, під час Коліївщини та ін.), до позитивних прикладів політичної, економічної та культурної взаємодії.

За Ранньомодерної доби продовжувалося формування унікальної культури українських земель, в якій перепліталися та взаємно збагачували одна одну різні культурні традиції. Українські міста Волині, Буковини, Галичини та Поділля являли собою яскраві приклади мирного співжиття представників різних віросповідань та етнічної приналежності – українців, поляків, євреїв, кримських татар, вірмен, караїмів та ін. Унікальність цього періоду для українців полягає в тому, що попри всі жахи і трагедії війн вони змогли дати світові чудові зразки українського бароко та філософію Григорія Сковороди, Пересопницьке Євангеліє та кириличне книгодрукування, загальнодержавну освіту з вінцем у вигляді Києво-Могилянської академії та православних колегіумів. Українська земля подарувала людству постаті, які належать до загальноєвропейського культурного пантеону – Юрія Котермака (Юрія Дрогобича), Петра Могилу, Станіслава Оріховського, Івана Федорова та інших.

Нині, у рік 30-ї річниці відновлення Української Незалежності, 25-річчя ухвалення Конституції України ми згадуємо про здобутки Ранньомодерної доби – демократичні засади козацької держави Богдана Хмельницького, «Конституцію» Пилипа Орлика, європейське коріння української культури та освіти.

Разом із тим, відзначення цих важливих дат дає привід замислитися над уроками трагічних сторінок української історії Ранньомодерної доби. Маємо пам'ятати тяжкі наслідки розбрату козацької старшини у часи Руїни, втрату української ідентичності політичною елітою країни наприкінці XVIII ст., важку людську ціну релігійної та етнічної нетерпимості.

У 2021/2022 навчальному році *учні 10 – 11 класів* продовжать вивчати курси «Історія України» та «Всесвітня історія». Частина старшокласників продовжить навчатися за програмою інтегрованого курсу «Історія: Україна і світ», який запроваджено в навчальний процес у 2018 році.

Як і в попередні роки, у старших класах вивчення історії спрямоване на формування вміння інтерпретувати історію України як частину світового політичного, економічного, соціального та культурного простору, пояснювати й аналізувати взаємодію української та світової історії, навчити старшокласників виокремлювати й аналізувати виклики, які поставали й

постають перед державами, народами, суспільством упродовж XX і на початку XXI століть. У цілому курси спрямовано на реалізацію засад компетентнісно орієнтованого навчання історії, зокрема розвиток та удосконалення критичного й творчого мислення.

Під час викладання історії в старших класах важливо підпорядковувати навчальні завдання актуалізації змістових ліній, які формують ціннісні та світоглядні орієнтації учнівства, як-то інформаційне середовище, екологічна безпека та сталий розвиток, громадянська відповідальність, підприємливість та фінансова грамотність, здоров'я та безпека, цінності й моральність, культурна самосвідомість.

Принципово важливо не тільки включати історію України у світовий, насамперед європейський історичний та політичний контекст, але й показувати, як Україна цей контекст творила і творить.

Важливо зорієнтувати старшокласників на результативну діяльність, зокрема дослідницько-пошукову і творчу роботу.

У 10 – 11 класах навчальна програма з історії України та всесвітньої рекомендує проведення практичних занять, виконання навчальних проєктів, написання есе. В інтегрованому курсі «Історія: Україна і світ» виконання учнями/ученицями вказаних видів робіт є обов'язковим компонентом навчально-пізнавальної діяльності на уроці.

У програмі курсу до кожної теми подано орієнтовну тематику практичних занять, навчальних проєктів і/або есе. Вони мають на меті спонукати учнів/учениць до занять історичною біографістикою, створення портретів історичних особистостей, підтримувати інтерес до родинних історій, формувати вміння пошуку інформації і праці в групах. Проєкти й есе можуть виконуватися за вибором як учителя, так і учнів/учениць, як у класі, так і вдома, але з обговоренням результатів на уроці.

Учитель може самостійно планувати навчальну роботу, вибудовувати власний алгоритм роботи з учнями, зокрема акцентувати на певних навчальних цілях, змістових елементах, розширювати коло історичних діячів, змінювати послідовність вивчення матеріалу в межах розділів, додавати матеріал з історії рідного краю, доповнювати тематику практичних занять, творчих робіт тощо. Для практичного заняття, проєкту, есе учитель може обрати іншу тему, розробити пізнавальні завдання, що ґрунтуються на самостійно підібраній джерельній базі. Пропоновані учням завдання мають бути аналітичними, зорієнтованими на очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності, сприяти освоєнню учнями ключових компетентностей, формуванню розуміння зв'язку між минулим і сучасністю.

У програмі інтегрованого курсу немає розподілу навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель самостійно визначає час для роботи над кожним розділом програми, дбаючи при тому про досягнення повноти завдань, що визначені як очікувані результати учіння. Слід урахувати, що програма курсу спрямована на те, аби учні могли досягати навчальних цілей на основі опрацювання менших обсягів інформації (за

рахунок внутрішньої й зовнішньої інтеграції). Плануючи курс, доцільно виділити навчальний час (у межах уроку, окремими уроками) на вивчення історії рідного краю.

З метою збереження у ментальній свідомості українських учнів історію тимчасово окупованих територій і на виконання [Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя](#) акцентувати під час вивчення тем, присвячених економічному, культурному та релігійному розвитку українських земель, питання історичної та культурної єдності українських територій. Зокрема, включення тем історичного розвитку Кримського півострова та тимчасово окупованих територій Сходу України в розділи дотичних тем і тем, пов'язаних з історією рідного краю.

Сьогодні на уроках історії вчителі послуговуються розмаїттям інформаційних ресурсів. Візуальні історичні джерела, аудіо-, відео-, електронні (онлайн чи офлайн) матеріали та засоби навчання, соціальні мережі, беззаперечно, зацікавлюють і мотивують до навчання, підвищують його якість.

27 листопада 2021 р. (традиційно – у четверту суботу листопада) в Україні відзначається *День пам'яті жертв Голодомору*.

Відзначаючи роковини Голодомору 1932–1933 рр. – геноциду українського народу, особливу увагу слід приділити набуттю учнями конкретно-історичних знань та осмисленню обставин виникнення, перебігу та наслідків сталінської політики творення голоду.

Важливим є також поєднання класних та позакласних заходів для активізації потенціалу педагогіки партнерства, поєднання зусиль учителів–батьків–дітей для кращого осмислення й передачі пам'яті про голод-геноцид з погляду виховання усвідомлення цінності власної держави, демократичних свобод, а також соціальної активності та відповідальності.

Навчальні заклади у 2021/2022 навчальному році можуть долучитися до Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт імені Лідії Коваленко і Володимира Маняка. Його вже традиційно проводитиме Інститут історії України НАН України у співпраці з Міністерством освіти і науки України, за підтримки Науково-освітнього консорціуму вивчення Голодомору (HREC) при Канадському інституті українських студій Альбертського університету.

29 вересня 2021 року в Україні відзначатимуться 80-ті роковини трагедії Бабиного Яру – загальноєвропейського та українського символу Голокосту. Бабин Яр є також місцем пам'яті усіх жертв нацистського окупаційного режиму – ромів, радянських військовополонених, душевнохворих, членів українського націоналістичного та комуністичного підпілля. «Непам'ять» жертв Бабиного Яру за радянської доби була складовою політики руйнації української історичної пам'яті та національної самосвідомості, – тих напрямів антиукраїнської ідеологічної боротьби, які й сьогодні використовуються у гібридній війні проти України.

Відповідно до Указу Президента України від 15.12.2020 № 567 «Про заходи у зв'язку з 80-ми роковинами трагедії Бабиного Яру та додаткові заходи

щодо подальшого розвитку Національного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» Міністерство освіти і науки України у співробітництві з Українським інститутом національної пам'яті, Національним історико-меморіальним заповідником «Бабин Яр», благодійною організацією «Благодійний фонд Меморіал Голокосту «Бабин Яр», Українським інститутом вивчення Голокосту «Ткума» та іншими партнерами планує провести у навчальних закладах такі заходи:

29 – 30 вересня 2021 р. – загальнонаціональний урок пам'яті, приурочений до 80-х роковин трагедії в Бабиному Яру;

конкурс творчих робіт учнів, учителів, студентів та аспірантів «Уроки війни та Голокосту – уроки толерантності», родинних історій війни;

тематичні уроки, лекції, бесіди, виставки, експозиції, інші заходи про трагічні події у Бабиному Яру (зокрема, з використанням онлайн формату);

педагогічну конференцію «Уроки Голокосту»;

міжнародну наукову конференцію (вебконференцію), присвячену роковинам трагедії Бабиного Яру та увічненню пам'яті її жертв, та інші заходи.

Врахування гірких уроків минулого має забезпечити від їх повторення у майбутньому. А усвідомлення цінності толерантності, свободи особистості, поваги до іншого, неприйняття будь-яких форм дискримінації та ксенофобії є запорукою успішної України в майбутньому.

27 січня 2022 р. в Україні та світі, відповідно до Резолюції Генеральної асамблеї ООН 2012 року, **відзначається Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту** (саме в цей день у 1945 р. війська 1-го Українського фронту увійшли до нацистського табору смерті Аушвіц, який став символом Голокосту та інших нацистських злочинів).

Вивчення історії Голокосту здійснюється, за рекомендаціями Ради Європи та інших міжнародних організацій, як складова української, європейської та світової історії. Це забезпечується на уроках з історії України та всесвітньої історії, а також у позакласній та позашкільній роботі. Зокрема, Міністерством освіти і науки України затверджені програми для факультативних, спеціальних курсів, курсів за вибором з історії Голокосту.

У рамках реалізації спільного проєкту Яд Вашем та Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума», за підтримки Міністерства освіти і науки України «Вивчення Голокосту для формування атмосфери толерантності» вчителі, методисти, а також учні закладів загальної середньої освіти можуть брати участь у всеукраїнських та міжнародних семінарах з історії Голокосту; пересувних (мобільних) освітньо-музейних виставках; конкурсах творчих робіт «Уроки війни та Голокосту – уроки толерантності»; міжнародних молодіжних проєктах «Ковчег», «Оливкове дерево» та інших. Додаткова інформація щодо зазначених заходів міститься на сайті Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума».

26 лютого з метою вшанування мужності і героїзму громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території – в Автономній

Республіці Крим та місті Севастополі, в Україні відзначатиметься День спротиву окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

26 лютого 2014 року в місті Сімферополі відбувся мітинг на підтримку територіальної цілісності України за участю кримських татар, українців та представників інших національностей. (Указ Президента України № 58/2020 <https://www.president.gov.ua/documents/582020-32537>).

18 травня 2022 р. відзначатимуться 78-ті роковини депортації кримських татар та інших народів Криму – болгар, вірмен, греків, італійців, німців, ромів (чингине). 18 травня 1944 року розпочалася радянська операція з депортації кримських татар. Цей день відзначають також як День боротьби за права кримськотатарського народу.

При відзначенні пам'ятних дат вчителям у пригоді стануть методичні розробки вчителів:

«“18.05. Право на пам'ять”» (<http://almenda.org/category/materials/konkurs-pravo-na-pamyat/>);

«Крим: 5 років окупації: право на спротив» (лист МОН № 4/3296-19 від 21.11.2019 р.) (<http://almenda.org/category/materials/metodichni-rozrobki-konkursu-krim-5-rokiv-okupaci%D1%97-pravo-na-sprotiv/>);

Історія Криму та кримськотатарського народу: навчальний посібник (<https://www.bilgi.in.ua/useful-materials/facere-officiis-ut-aut-deserunt-copy/?fbclid=IwAR1CKaqnQ1WtAvFjllGItvVRS9LQ4siYnMVkUOYLxWxw4dZ1by1PnY1YUfw>);

«Крим – Судети ХХ ст.» (https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/CRYM_SUDETY.pdf).

Під час вивчення історії України та громадянської освіти Міністерство рекомендує використовувати посібники «Нариси із історії Криму. Додаткові матеріали для вчителя історії (7 та 8 кл.)», «Історія Криму першої половини ХХ ст. Нариси» / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / За редакцією Волошенюк О. В., Іванова В. Ф. – Київ: АУП, ЦВП, 2019. – 71 с.; Нариси з історії Криму у ХХ ст.: 1939–1990 рр.: додатковий матеріал для вчителів для 10 кл. загальної середньої освіти. Навчально-методичний посібник / Цалик С. М., Мокрогуз О. П., Волошенюк О. В. / За редакцією Волошенюк О. В., Євтушенко Р. І. – Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2021. – 71 с.

Першим посеред низки аргументів, якими Росія виправдовує анексію Криму, є нібито приналежність півострова до етнічних «слов'янських земель». Зазначені посібники містять матеріали до уроків історії та громадянської освіти і показують, як провадилася цілеспрямована політика Російської імперії та СРСР, спрямована на створення несприятливих умов для кримськотатарського населення і навпаки – сприятливих для росіян. Посібники пропонують низку завдань з формування навичок верифікації джерел, зокрема візуальних, і критичного мислення.

Публікація доступна за такими посиланнями:
<https://www.aup.com.ua/dodatkovi-materiali-do-urokiv-istori/>

<https://www.aup.com.ua/istoriya-krimu-pershoi-polovini-khkh-st-na/>

<https://www.aup.com.ua/19786-2/>

Посібник для вчителя «Українська історія в кінофільмах» / Волошенюк О. В, Мокрогуз О. П., Новікова Л. Є., Тримбач С. В, Черков Г. А. Цей посібник для вчителів, які викладають історію та медіаграмотність. Звернення до українських кінотекстів дасть змогу популяризувати кінематографічну грамотність та через призму мистецьких творів продискутувати про конфліктні ситуації і складні соціальні процеси в Україні. Конспекти занять також можуть бути використані під час вивчення курсів за вибором, факультативних курсів, виховних годин, занять гуртків юних істориків, журналістів тощо. Завантажити можна за посиланням: <https://www.aup.com.ua/ukrainska-istoriya-v-kinofilmakh-pos/>.

Посібник «Освітні практики із запобігання інфодемії, або Як не ізолюватися від правди» (<https://www.aup.com.ua/osvitni-praktiki-iz-zapobigannya-info/>) та відповідний відеокурс був розроблений Академією української преси та ГО «Інтерньюз-Україна» у партнерстві з МОН як освітня відповідь на інфодемію – поширення недостовірної та неточної інформації щодо COVID-19. Посеред інших розроблена лекція з історії та громадянської освіти (<https://medialiteracy.org.ua/videokurs-osvitni-praktyky/>).

Впродовж кількох останніх років в Україні реалізується проєкт IREX «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», що спрямований на розвиток критичного сприйняття інформації. Інфомедійна грамотність розглядається як комплекс знань, умінь та навичок, які можна і треба розвивати не окремим предметом, а в межах фактично кожного предмета і будь-якої теми. Зокрема, це стосується історії України та всесвітньої історії. Історія має величезний простір для інтеграції у кількох напрямках. По-перше, це розвиток вміння працювати з джерелами і першоджерелами інформації, розуміння, якому джерелу можна довіряти, вміння ефективно шукати і перевіряти інформацію. Це базове вміння, яке тим не менш може викликати труднощі у будь-якому віці, не лише у підлітків, через засилля інформації сьогодні. В рамках вправ IREX учні шукають і аналізують інформацію про історичні постаті, події, і розуміють, чому далеко не кожен сайт у Google може бути достовірним. По-друге, вправи в межах історії допомагають розвивати вміння розпізнавати маніпуляції, адже історія сьогодні часто використовується для дезінформації і пропаганди, історичні факти можуть перекручуватись свідомо чи несвідомо. Як не потрапити на гачок такої неправдивої інформації і завжди спиратись на факти – це те, чому учні навчаються. По-третє, велика частина вправ з історії спрямована на аналіз історичних візуальних джерел: карикатур, плакатів, листівок – учні аналізують символи та образи, як вони можуть застосовуватись і сьогодні. Серед інших матеріалів рекомендовані конкретні кейси із наслідками вживання мови ворожнечі, оскільки деякі політики чи лідери думок часто застосовують мову ворожнечі та «навішування ярликів» для поляризації суспільства, нагнітання емоцій та протиріч, зокрема у соціальних мережах. Тож набуті знання допомагають учням розпізнавати таку лексику в інформаційному

середовищі, не потрапляти під її вплив і приймати рішення, ґрунтуючись передусім на якісній інформації.

Загалом матеріали проєкту допомагають вчителям краще розкрити навчальні теми, передбачені навчальними програмами. Інтерактивні методика та додаткові вправи разом із використанням різних сучасних методів роботи допомагають зацікавити учнів, залучити в навчальний процес і розвинути не тільки знання теми, але й навички аналізу, критичного мислення, медіаграмотності тощо. Також під час виконання розроблених вправ учні вчаться презентувати, працювати в групах, створювати плакати, схеми та розвивають інші практичні навички, які будуть корисними їм у майбутньому навчанні та роботі. Матеріали, розроблені в рамках проєкту, розміщені на сайті МОН.

Міністерством рекомендовано посібник «НАТО – сила, що захищає мирних громадян». Він створений задля того, щоб зробити нагосзнавство елементом викладання історії, політології та громадянської освіти в закладах загальної середньої освіти. Посібник має діалогічно-практичну спрямованість, може використовуватися під час перепідготовки вчителів. Вправи і завдання посібника можуть бути використані як під час вивчення курсу за вибором, так і під час проведення виховних годин, занять гуртків юних істориків і журналістів (<http://natodef.gromadosvita.org.ua/downloads/nato-defender.pdf> <http://natodef.gromadosvita.org.ua/index.html>).

З метою набуття школярами історичної та інших компетентностей, відповідно до державних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів, окремою структурною складовою програми вперше стають спеціальні уроки – практичні заняття. Під час практичного заняття вчитель виступає як консультант у процесі самостійної роботи учнів, надаючи їм необхідну допомогу відповідно до віку та пізнавальних можливостей. Питання порядку проведення практичних занять та оцінювання їхніх результатів залишається в компетенції вчителя.

З історії не передбачено обов'язкових письмових узагальнювальних чи контрольних робіт. Формати (усні, письмові, електронні, комбіновані) завдань для уроків узагальнення та/або тематичного контролю учителі обирають на власний розсуд. Оцінювання досягнень навчальної діяльності здобувачів освіти на уроці узагальнення відбувається на розсуд педагогічних працівників. На уроці тематичного контролю оцінюються результати виконання завдань усіх присутніх учнів. Виставлені бали за такі уроки допомагають визначити перебіг динаміки пізнавальної діяльності учнів та здійснювати тематичні, а згодом і семестрові оцінювання. Під час виставлення тематичної оцінки враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми.

Компетентісно орієнтована концепція навчання покликана змістити наголоси у співвідношенні навчання й учіння. Зокрема, для учнів/учениць процес засвоєння і запам'ятовування знань має поступитися місцем діяльнісному пізнанню і завершуватися (у закладі загальної середньої освіти) не

стільки обсягом здобутих, завчених знань, скільки сформованими уміннями, навичками, досвідом, ставленням.

Для належної організації навчання історії та відзначення віхових подій учителі можуть скористатися офіційними Інтернет-сторінками державних установ, громадських організацій та інституцій. Це зокрема:

Український інститут національної пам'яті (<https://uinp.gov.ua>);

Інститут історії України НАН України (<http://history.org.ua>);

Громадський проєкт «ЛІКБЕЗ. Історичний фронт» (<http://likbez.org.ua>);

Історична правда (<https://istpravda.com.ua>);

Україна Incognita (<http://incognita.day.kyiv.ua>);

Електронний архів українського визвольного руху (<http://avr.org.ua>).

Правознавство

Правознавство як навчальний предмет сприяє особистісному розвитку і творчій самореалізації кожного учня через визнання загальнолюдських цінностей, здатність розуміти й оцінювати правові явища та процеси, формування критичного мислення, аналіз життєвих ситуацій відповідно до чинних правових норм.

У 2021/2022 навчальному році чинними є навчальні програми:

«Основи правознавства. 9 клас» (наказ Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804). Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства за посиланням (<https://goo.gl/GDh9gC>);

«Правознавство (профільний рівень). 10 – 11 класи» (наказ Міністерства освіти і науки України від 14.07.2016 № 826 і наказ Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407). Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства за посиланням (<https://goo.gl/fwh2BR>).

Навчальні програми конкретизують зміст та вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів/учениць із навчального предмета «Правознавство».

Правознавство є тим навчальним предметом, засобами якого забезпечується законодавче і практичне підґрунтя впровадження наскрізних змістових ліній, які інтегрують ключові і загальнопредметні компетентності. Концепція наскрізної лінії «Громадянська відповідальність» є стрижнем навчальної програми «Правознавство». Саме засобами цієї навчальної дисципліни формуються загальнолюдські цінності, як-то свобода, демократія, гідність людини, верховенство права, права людини і основоположні свободи та інші.

У процесі вивчення правознавства особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту всіх навчальних дисциплін. Так, відповідно до Указу Президента України № 119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року зміст освіти повинен включати формування в учасників освітнього процесу поваги до прав людини, її гідності, засад демократії, ненасильницької культури та культури доброчесності. Важливо забезпечити формування цінностей та світогляду здобувачів освіти як невід'ємних складових компетентнісного підходу, а також імплементувати

положення Всесвітньої програми освіти у сфері прав людини та Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і освіти в галузі прав людини.

Освіта відіграє ключову роль у формуванні культури демократії. Компетентними європейськими організаціями, зокрема Радою Європи, розробляються і впроваджуються базові документи для забезпечення сталості демократичних процесів у суспільстві. Одним з таких документів є, власне, Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, про яку зазначалося вище.

В основу предмета «Правознавство» покладено компетентнісний підхід, що корелюється з основними ключовими компетентностями, визначеними Концепцією Нової української школи.

Показником рівня освіченості за курсом правознавства є правова предметна компетентність учнів. Правова компетентність – це сукупність набутих учнями правових знань, предметних умінь, сприйняття та розуміння важливості загальнолюдських цінностей, ставлень.

Складниками правової предметної компетентності є:

інформаційна компетенція: уміння учнів працювати з правовими джерелами; користуватись підручником, довідковою літературою, мережею Інтернет та онлайн ресурсами для самостійного пошуку правової інформації; користуватися зразками юридичних документів; виявляти розуміння сучасних правових ідей, принципів та поглядів про стандарти та механізми захисту прав людини і основоположних свобод;

логічна компетенція: уміння учнів пояснювати зміст основних правових явищ, процесів і понять та їх суспільну обумовленість; виокремлювати юридично значущі факти у сфері захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, і надавати їм правову оцінку; визначати причиново-наслідкові зв'язки певних правових явищ та процесів;

діяльнісно-процесуальна компетенція: уміння учнів використовувати правові знання для захисту своїх прав та інтересів, утримання від посягання на права та інтереси інших осіб, готовності брати участь у розв'язанні суспільно-значущих проблем, зокрема захисті навколишнього природного середовища тощо; аналізувати різного роду життєві ситуації з точки зору їх регулювання нормами права, розпізнавати прояви правопорушень проти прав людини і основоположних свобод, уміти диференціювати такі правопорушення та розуміти правові наслідки за їх вчинення; здійснювати усвідомлений вибір моделі власної поведінки на підставі норм Конституції України й основних положень цивільного, сімейного і трудового законодавства; визначати підстави для юридичної відповідальності за власну поведінку;

аксіологічна компетенція: уміння висловлювати власні оцінні судження, оперуючи такими категоріями, як право, мораль, демократія, свобода, гідність, відповідальність, права людини; формулювати аргументовану думку щодо розв'язання суспільних проблем правовими засобами.

У контексті формування інформаційної компетенції та зміцнення безпечної поведінки учнів та учениць в Інтернеті помічними ресурсами будуть посібники, розроблені чи перекладені українською мовою за сприяння Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, а саме:

«Онлайн» – друге оновлене видання навчально-методичного посібника «Керівництво із соціально-педагогічного супроводу формування безпечної поведінки підлітків в інтернеті». Перше видання схвалила для використання в закладах освіти комісія з інформатизації закладів освіти Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (Лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» № 21.1/12-Г-761 від 09.11.2017) (режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/f/483533.pdf>);

«Інтернет, який ми хочемо» // Посібник для учителів (The Web We Want) (режим доступу: http://www.webwewant.eu/documents/10180/973204/Handbook_teachers_lesson_plans_all_UA.pdf/87b2bd1c-bcab-4701-8017-19dff1887003);

«Інтернет, який ми хочемо» // Посібник для підлітків (The Web We Want) (http://www.webwewant.eu/documents/10180/945868/WebWeWant_youthUA.pdf/b5d8c012-ff53-40d0-967e-e0dc32ffcb22).

Курс «Основи правознавства» вивчається у 9 класі впродовж одного навчального року в обсязі 1 година на тиждень (35 годин). Зміст навчального предмета відповідає віковим особливостям учнів і сучасним освітнім викликам.

У типовій освітній програмі для вивчення профільного рівня предмета «Правоознавство» для 10 – 11 класів передбачено 3 години на тиждень (105 годин на рік).

У програмі профільного рівня відсутній розподіл навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель самостійно визначає час для роботи над кожним розділом, темою програми, дбаючи про досягнення очікуваних результатів.

Окремою структурною складовою програм є практичні заняття, які сприяють формуванню в учнівства вміння практичного застосування окремих положень законодавства. Кожне практичне заняття є тематичним і має певне змістове наповнення відповідно до контексту конкретної теми.

На практичних заняттях доцільно використовувати дослідницькі методи та метод проблемного викладу. Відповідно до сучасних підходів учитель не сам пропонує проблему, а визначає її спільно з учнями. Також спільно потрібно виробити критерії оцінювання роботи. Під час цих уроків діяльністю учителя є організація процесу та сприяння, допомога молоді під час розв'язання проблем.

Серед інформаційних ресурсів для проведення практичних завдань, зокрема з акцентом на права людини, потрібно використовувати напрацювання міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи та ОБСЄ, які розміщено у відкритому доступі у мережі Інтернет. Особливу увагу варто приділити *«Керівним принципам освіти в галузі прав людини для систем середньої школи»*, що розроблені Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ та містять конкретні рекомендації для впровадження освіти з прав людини у ЗСО. Документ доступний за посиланням: <http://www.osce.org/odihr/93969>.

Для посилення практико-орієнтованої складової, розробки та проведення практичних вправ з прав людини помічним буде посібник, розроблений Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ спільно з Радою Європи, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та ЮНЕСКО «Освіта у сфері прав людини у шкільній системі Європи, Центральної Азії та Північної Америки: збірник прикладів успішних практик». Посібник доступний за посиланням: <http://www.osce.org/ru/odihr/102230?download=true>.

Також помічним буде переглянуте та оновлене видання посібника з освіти з прав людини за участю молоді «Компас». Посібник виданий у рамках проекту Ради Європи «Молодь за демократію в Україні», що реалізується у межах Плану дій Ради Європи для України на 2018 – 2022 роки та ґрунтується на попередньому досвіді й продуктивній двосторонній співпраці Ради Європи та Міністерства молоді та спорту України у межах Рамкової програми співробітництва в галузі молодіжної політики між Радою Європи та Міністерством молоді та спорту України на 2016 – 2020 роки. Посібник доступний за посиланням: <https://www.coe.int/uk/web/compass>.

Оцінювання є невід’ємною частиною процесу навчання. Основною метою оцінювання учнів є не перевірка і контроль, а забезпечення зворотного зв’язку вчителя з учнями. Тому в організації щоденного освітнього процесу потрібно застосовувати не тільки поточне, а й формувальне оцінювання (тобто оцінювання для навчання), яке передбачає надання учням підтримки, коригує засоби та методи навчання у разі виявлення їх неефективності, визначає подальші цілі.

Формувальне оцінювання, метою якого є відстеження особистісного розвитку учнів, процесу опанування ними навчального досвіду як основи компетентності, забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку особистості, є невід’ємним складником процесу та здійснюється постійно. Серед шляхів формувального оцінювання вчитель може організувати самооцінювання та взаємооцінювання учнями успішності роботи.

Крім зазначених видів оцінювання вчитель застосовує підсумкове оцінювання (тематичне, семестрове та річне). Підсумкова оцінка за семестр виставляється з урахуванням результатів тематичного оцінювання.

Невід’ємною складовою роботи вчителя правознавства є постійний моніторинг нових сучасних концепцій у розвитку теорії права, стандартів захисту прав людини, відхід від прив’язки до законодавства та навчання учнів основним принципам, доктринам та інститутам, в основі яких – права та основоположні свободи людини.

У 2021/2022 навчальному році під час викладання курсу «Правоознавство» у 9 класі необхідно враховувати зміни до законодавства України, що стосуються питань навчальної програми, присвячених основам конституційного, цивільного, трудового, сімейного, адміністративного та кримінального права. Особливо слід детально ознайомитися із нормами Закону України «Про всеукраїнський референдум» № 1135-IX від 26.01.2021.

Під час викладання курсу «Правознавство» (профільний рівень) в 10 – 11 класах додатково слід здійснювати моніторинг законодавчих змін до публічного і приватного права. Відповідно варто звернути увагу на норми законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» № 805-IX від 16.07.2020, «Про внесення зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо територіальної юрисдикції місцевих судів на території України до прийняття закону щодо зміни системи місцевих судів на території України у зв'язку з утворенням (ліквідацією) районів» № 950-IX від 03.11.2020, «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій» № 1009-IX від 17.11.2020, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» № 1217-IX від 05.02.2021 (щодо запровадження електронної трудової книжки), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення рівних можливостей матері та батька у догляді за дитиною» № 1401-IX від 15.04.2021.

Важливим аспектом викладання курсу «Правознавство» в 11 класі є врахування законодавчих змін у сфері проведення земельно-правової реформи в Україні. 01 липня 2021 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» № 552-IX від 31.03.2020, яким передбачено зміни до Земельного кодексу України щодо запровадження правових основ обігу земель сільськогосподарського призначення та скасування мораторію на продаж зазначеної категорії земель. Зокрема, змінюється порядок набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, заборонено відчужувати земельні частки (паї), земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності, відчужувати та змінювати цільове призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення приватної власності, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), розташованих на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, крім передачі їх у спадщину. Іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам заборонено набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, членство у юридичних особах (крім як у статутному (складеному) капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення. Це положення втрапить чинність за умови та з дня схвалення на референдумі рішення про набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення іноземцями, особами без громадянства, юридичними особами, створеними і зареєстрованими за законодавством України, учасниками (засновниками) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, що не є громадянами України.

У контексті проведення земельно-правової реформи необхідно зазначити Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» № 1423-IX від 28.04.2021 у частині зміни положень щодо цільового призначення земельних ділянок приватної власності, права користування (оренди, емфітевзису, суперфіцію) земельними ділянками, врегулювання переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення, зміни правил проведення земельних торгів, оновлення порядку припинення права користування земельними ділянками, що використовуються з порушенням земельного законодавства.

У разі викладання тем, присвячених правоохоронним органам, звертаємо увагу на законодавчу ініціативу щодо створення Бюро економічної безпеки України як центрального органу виконавчої влади, на який покладено завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави (Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» № 1150-IX від 28.01.2021).

Під час проведення правової виховної роботи серед учнівської молоді у закладах ЗСО варто використовувати положення Закону України «Про основні засади молодіжної політики» № 1414 від 27.04.2021.

Для наскрізного викладання прав людини у межах курсу «Основи правознавства» для 9 класу та профільного рівня предмета «Правознавство» для 10 – 11 класів важливо підтримувати рівень компетенцій у цій царині. Помічним у цьому контексті буде *онлайн курс «Права людини в освітньому просторі»*, розроблений Координатором проєктів ОБСЄ в Україні спільно зі студією онлайн освіти EdEra, за підтримки Міністерства освіти і науки України та рекомендований Міністерством (лист МОН від 20.03.2019 № 1/11-2803).

Цей курс допоможе краще зрозуміти сутність та еволюцію концепції прав людини, перелік прав кожної людини та особливості прав дитини, умови обмеження прав та їхнє гарантування державою, права учасників освітнього процесу, зокрема, в інтернеті, ідею навчального закладу, дружнього до дитини, стан дотримання прав у закладі освіти, а також механізми захисту прав людини в Україні.

Доступ до курсу відкритий за посиланням: https://courses.edera.com/courses/course-v1:EDERA_OSCE+HRE101+2019/about

Зазначений курс не лише стане в нагоді вчителям під час викладання правознавства, позакласної роботи, але може зараховуватися закладами післядипломної педагогічної освіти під час проходження вчителями курсів підвищення кваліфікації (за умови отримання сертифіката).

Невід'ємною складовою роботи вчителя правознавства є постійний моніторинг нових сучасних течій у розвитку теорії права, відхід від прив'язки до законодавства та навчання учнів основним принципам, доктринам та інститутам. Помічним у цьому контексті буде ознайомлення з новітніми підручниками у цій сфері, розробленими за сприяння Координатора проєктів ОБСЄ в Україні, зокрема:

«Конституційне право» // За редакцією проф. М. І. Козюбри (режим доступу: https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/489959_0.pdf);

«Загальна теорія права» // За редакцією проф. М. І. Козюбри (режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>).

В умовах війни вкрай актуальним є вивчення *курсу за вибором «Міжнародне гуманітарне право»* (для учнів 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти). Програма зазначеного курсу рекомендована Міністерством (лист від 02.07.2018 № 22.1/12-Г-470). Вивчення курсу сприятиме виробленню в учнів стійкої зацікавленості проблемами міжнародного гуманітарного права, формування вміння використовувати гуманістичні цінності як базові в повсякденному житті та подальшій професійній діяльності; вести діалог, спілкуватися з носіями різних культур і цінностей; культуру ненасильницьких відносин, здатність аналізувати свої погляди тощо. Надзвичайно важливим є формування громадсько-активних та відповідальних молодих людей, здатних дотримуватися норм гуманітарного права і принципів поваги до життя і людської гідності, захищати і розвивати їх у майбутніх сферах своєї діяльності. Школярі мають розуміти причини появи тимчасово переміщених осіб, біженців, складнощі їхнього життя тощо.

Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Національним Товариством Червоного Хреста в Україні за підтримки МОН розроблено посібник та онлайн курс «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право». Курс покликаний сприяти формуванню у молоді громадянської компетентності через опанування комплексом знань, вмінь і ставлень, які просувають ідею людяності і формують запит щодо зменшення насильства під час збройного конфлікту, нетерпимого ставлення до воєнних злочинів, подолання безкарності та постконфліктного врегулювання і впровадження перехідного правосуддя. Головна мета пропонованого курсу – надати старшокласникам первинні знання щодо природи та змісту міжнародного гуманітарного права і показати його нерозривний зв'язок із правами людини та цінностями сучасної цивілізації, ознайомити з діяльністю міжнародних гуманітарних організацій, а також Червоного Хреста в Україні, мотивуючи підлітків до глибшого розуміння понять людяності, гуманізму, справедливості та миру. Зміст пропонує достатньо історичної та правової інформації щодо основ міжнародного гуманітарного права та його ключових принципів – гуманності, розрізнення, пропорційності (сумірності), прийняття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань. Розрахований курс на 17 навчальних годин, містить десять тем/модулів, має вступ та урок узагальнення. Тривалість вивчення кожної теми подається як орієнтовна. Вчитель може самостійно здійснювати планування освітнього процесу в залежності від поставлених завдань, наявності навчального часу та особливостей учнівського колективу. Може вивчатися як курс за вибором у старшій школі, поглиблений модуль у курсі правознавства, використовуватися як програма роботи гуртка тощо.

Основна увага під час вивчення тем курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» має бути спрямована на розвиток соціальних та громадянських компетентностей, пов'язаних з ідеями гуманності, моралі, прав людини, верховенства права, справедливості, свободи, спроможності діяти як відповідальні громадяни, а також комунікативних навичок, допитливості, емпатії, сприйняття ситуації невизначеності та багатозадачності, уміння конструктивно взаємодіяти з іншими.

Оцінювання навчальних досягнень учнів за результатами вивчення пропонованого змісту та навчальної діяльності пропонується за чинними критеріями оцінювання з курсу правознавства, беручи до уваги можливості формувального оцінювання.

Для розширення можливостей проведення цікавих та практичних уроків можна використовувати матеріали Освітнього центру, що 19 липня 2019 року офіційно відкрився у Верховній Раді України. Мета Освітнього центру – підвищити довіру громадян до Верховної Ради України, ознайомлюючи їх з роботою парламенту та депутатського корпусу. Головною цільовою аудиторією Освітнього центру Верховної Ради України є молодь, зокрема школярі та студенти.

Формат роботи центру – інтерактивні уроки щодо діяльності Верховної Ради України та основ парламентаризму; проведення зустрічей та майстер-класів з народними депутатами; розробка цікавих інформаційних та просвітницьких матеріалів. Додаткова інформація за посиланням: https://iportal.rada.gov.ua/documents/origin_docum/2592.html.

Громадянська освіта

У 2021/2022 навчальному році чинною є навчальна програма «Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас» для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки від 23.10.2017 № 1407. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства за посиланням: <https://goo.gl/fwh2BR>.

Відповідно до навчальної програми учні 10 класу продовжать вивчати навчальний предмет «Громадянська освіта».

Зміст громадянської освіти визначається як суспільними потребами, вимогами соціальних і державних інституцій, так і інтересами особистості, її ставленням до суспільних проблем і готовністю брати участь у їх розв'язанні.

Беручи до уваги вкрай важливу державотворчу місію курсу громадянської освіти, інтегрований навчальний предмет «Громадянська освіта» спрямований саме на розвиток та соціалізацію особистості, формування її національної самосвідомості, громадянської позиції, загальної культури, світоглядних орієнтирів, критичного мислення, творчих здібностей, дослідницьких та аналітичних навичок, а також навичок життєзабезпечення та професійних якостей.

Надзвичайно важливо сформувати в молодих громадян України повагу до прав людини, плюралізму та демократії, верховенства права, виховати в них неприйняття насильства, ксенофобії, расизму, агресії, нетерпимості.

Для досягнення мети громадянської освіти учнівство насамперед потрібно ознайомити зі здобутками й розвитком демократичного суспільства у країнах світу та принципами становлення демократії в Україні.

Важливо сформувати мотивацію та основні вміння, потрібні для відповідальної участі у громадсько-політичних процесах, конструктивне ставлення молоді до суспільного життя. Юнацтво має навчитися діяти у відповідності до власних переконань і цінностей, поважаючи при цьому права й свободи інших громадян.

Громадянська освіта передбачає інтеграцію соціально-гуманітарних знань та орієнтацію на розв'язання практичних проблем. інтегративних громадянознавчих знань та має сприяти формуванню активної позиції молоді щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні, а також створити умови для набуття учнями досвіду громадянських дій, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії.

В основу курсу громадянської освіти покладено компетентнісний підхід, що корелюється з ключовими життєвими компетентностями, формування яких відбувається на трьох рівнях: засвоєння знань, формування ціннісних ставлень та здобуття практичного досвіду.

Відповідно до програми інтегрованого курсу та завдань громадянської освіти, навчальний процес має базуватися на основі активних та інтерактивних форм і методів роботи з учнівством. Зокрема, комунікація й взаємодія в парах і групах, організація дискусій, диспутів стимулюватимуть командну роботу, надаватимуть учням можливість для формування та розвитку вмінь і навичок аргументовано й чітко представляти власну позицію, сприймати думки інших (навички активного слухання), вміння ставити запитання одне одному, висловлюватися по черзі, сприятимуть налагодженню рівноправної взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Під час вивчення тем важливо передбачити аналіз актуальних суспільних проблем сьогодення, життєвих прикладів. Актуалізація вже існуючих знань та досвіду з відповідної тематики вмотивувуватиме роботу учнів, сприятиме формуванню критичного мислення, вміння орієнтуватися в складних суспільних процесах.

Проекція програмного матеріалу на рівень місцевої громади також стане у пригоді вчителям, які викладатимуть предмет «Громадянська освіта». Зустрічі з діячами місцевих органів влади, членами громадських організацій, громадськими активістами, волонтерами, представниками засобів масової інформації, іншими цікавими людьми, які обрали активну й відповідальну громадянську позицію, екскурсії до органів влади, редакцій ЗМІ тощо активізуватимуть освітній процес, сприятимуть залученню учнів до участі у соціальних проектах місцевих громад.

У сучасному освітньому процесі важливе значення має активне залучення учнів старших класів до використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). За допомогою ІКТ учні мають можливості розширити коло спілкування, ознайомитися із додатковою інформацією, брати участь у дискусіях, зокрема відвідуючи форуми, чати, блоги, урізноманітнити процес навчання за допомогою онлайн завдань, навчальних ігор, квестів тощо.

Практичні завдання передусім передбачають можливості застосування набутих учнями знань та навичок у практичній площині. Юнацтво може, наприклад, започаткувати й розробити проєкт, підготувати плакат, лепбук, скласти петицію, написати листа-звернення, допомогти тим, хто цього потребує, взяти участь у соціально значущих акціях громади тощо.

Зміст програми з громадянської освіти не містить уроків узагальнення і тематичного контролю. Тому вчитель може (за необхідності) планувати такі уроки на свій розсуд, оскільки програма не містить розподілу навчального матеріалу за годинами.

Громадянську освіту в закладах загальної середньої освіти не варто обмежувати навчанням у класі. Зміст такої освіти передбачає наскрізну реалізацію її завдань на всіх рівнях освітнього процесу: навчання, позакласній роботі, виховному середовищі навчального закладу, соціальному партнерстві з місцевою громадою та батьками й близькими молоді людьми.

Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба», на основі багаторічного досвіду імплементації освіти для демократичного громадянства в Україні, створено онлайн платформу підручника з громадянської освіти для 10 класу (www.citizen.in.ua).

Текст онлайн підручника постійно доповнюється різними навчальними матеріалами: ілюстраціями, аудіо- та відеоматеріалами, цікавими фактами і прикладами із життя. Зокрема, на сайті www.citizen.in.ua працює онлайн курс з громадянської освіти для учнів 10 класу, котрий включає 60 інтерактивних відеоуроків від кращих учителів громадянської освіти України. Реєстрація вчителя та його учнів на сайті створює для них можливість брати участь в опитуваннях, ознайомлюватися з додатковими джерелами й здобувати за це додаткові бали, користуватися сервісами підсумкового оцінювання знань по кожному із семи розділів тощо.

У контексті російської інформаційної агресії особливе місце в нашому суспільстві посідає медіаграмотність. З 2015 року відбувається методологічне та кваліфікаційне забезпечення процесу упровадження медіаграмотності та методик критичного мислення до викладання суспільних дисциплін у закладах загальної середньої освіти. Для викладачів стануть в пригоді навчальна програма для учнів 8 (9) класів «Основи медіаграмотності» (пропедевтичний курс, режим доступу: https://www.aup.com.ua/uploads/Program_8_9_2017.pdf) та посібник «Основи медіаграмотності: Навчально-методичний посібник для вчителя 8 (9) клас. Плани-конспекти уроків / За ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк, О. П. Мокрогуза. Він містить плани-конспекти занять відповідно до тем програми «Основи медіаграмотності для 8 (9) класів», кожна з яких

охоплює серію уроків. У конспектах також наведено велику кількість основних та додаткових ресурсів і матеріалів. Завантажити можна за посиланням: <https://www.aup.com.ua/book035/>.

Посібник «Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін та електронний посібник для вчителя «Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства» сприятиме набуттю медіаграмотності та навичок критичного мислення старшокласниками під час вивчення курсу «Громадянська освіта» та інших суспільствознавчих курсів.

На базі онлайн бібліотеки з медіаосвіти Академії української преси з вересня 2013 є портал «Медіаосвіта та медіаграмотність» (режим доступу: <http://www.medialiteracy.org.ua>), у тому числі з відеоархівом, з метою створення інтерактивної платформи для спілкування медіапедагогів, та задля сприяння відкритості й публічності процесів у медіаосвітньому середовищі. На порталі розміщуються новини медіаосвіти, поповнюється електронна бібліотека, календар подій, плани уроків, презентації тощо).

Аналітичні матеріали, а також дані багатьох сучасних досліджень показують, що в наш час у країні склалася ситуація, коли реально існуюче культурне розмаїття недооцінюється, а іноді сприймається як гальмо на шляху національної консолідації. Незважаючи на фактичне культурне, етнічне та конфесійне розмаїття в країні, більшість населення не бажає приймати світ у всьому його різноманітті. Протягом багатьох десятиліть формувалися забобони і стереотипи до різних груп населення. Велика кількість внутрішньо переміщених осіб із Криму й Сходу країни стала ще одним викликом, що спонукає шукати дієві інструменти для адаптації та соціалізації в регіонах України людей, відмінних своїми мовними, релігійними, культурними та іншими характеристиками. Також надзвичайно актуальними є розвиток громадянської освіти й системна цілеспрямована робота по об'єднанню країни, розвитку міжрегіональних зв'язків, інтеграційних процесів і співпраці. Відповіддю на ці виклики може бути увага до регіональних особливостей та їхнє широке представлення у загальноукраїнському контексті, а також системний, інтегрований, компетентнісний підходи до ознайомлення з оточуючим середовищем та інклюзія у широкому сенсі цього слова. Формування громадянської та соціальної компетентності дітей є також важливим компонентом розвитку дитини й підготовки її до реалій життя у світі, що швидко змінюється. Саме для набуття практичних навичок і компетентностей для життя був розроблений наскрізний інтегрований курс «Культура добросусідства». Його програми успішно пройшли апробацію й схвалені до використання. Зміст курсу є інтегрованим і, таким чином, дає змогу здобувачеві освіти побачити явища навколишнього життя в їх взаємозв'язку і взаємовпливові. Пріоритетність виховних та розвиваючих завдань через активну практичну діяльність сприятиме формуванню певних навичок і моделей поведінки, спрямованих насамперед на розвиток особистості, її культурної компетентності, громадянської свідомості та відповідальності, повагу до різноманіття, набуття ціннісних орієнтирів.

Зазначені програми дають можливість широко використовувати новітні освітні технології в навчанні, стимулюють уведення інноваційних форм роботи, таких як інтерактивні заняття, тренінги, дискусії, ділову гру, кейс-стаді та ін. З програмами, посібниками і методичними матеріалами «Культура добросусідства» можна ознайомитися за посиланням: <http://idcir.com.ua/kultura-dobrosusidstva/metodichna-pidtrimka/>. Матеріали курсу надають можливість організації інтерактивного навчання через дистанційні форми за допомогою онлайн платформ, а також різних онлайн інструментів. Курс «Культура добросусідства» може стати важливою складовою сучасної громадянської освіти дітей різного віку, а також їхніх батьків, бо дає змогу широко залучати до освітнього процесу дорослих і громаду, що також сприяє розвитку інтеграційних процесів у суспільстві.

Навчальний курс «Культура добросусідства» може бути введений, починаючи з будь-якого класу, як спецкурс за рахунок годин варіативної частини навчальних планів (35 годин на рік), або гурткової роботи, за відсутності годин – як виховна година. Викладання курсу може здійснюватися класними керівниками – вчителями початкових класів і вчителями-предметниками, шкільними психологами, соціальними працівниками, бібліотекарами за умови проходження ними відповідної методичної підготовки.

Рекомендуємо врахувати під час проведення уроків у закладах середньої освіти та закладах професійної і професійно-технічної освіти з теми «Лобіювання інтересів та корупція» в курсі «Громадянська освіта (інтегрований курс)» такі рекомендації:

- звернення до поняття доброчесності як позитивної концепції, що популяризує дотримання правових та етичних стандартів, замість корупції як негативного явища, що підриває суспільний устрій;

- звернути увагу учнів на поняття доброчесності та доброчесної поведінки;

- акцентувати увагу дітей на необхідності дотримання доброчесної поведінки у повсякденному житті;

- ознайомити учнів з наявними інструментами запобігання корупції та можливостями їх використання.

Для підготовки до уроків рекомендуємо використовувати інформаційні матеріали, які будуть розміщені на [сайті](#) Офісу розбудови доброчесності при Національному агентстві з питань запобігання корупції, а також [методичні рекомендації](#) до проведення антикорупційних уроків. Темою практичного заняття рекомендовано обрати створення «Кодексу доброчесності класу» з метою актуалізації та узагальнення знань учнів за темою доброчесності та запобігання корупції.

У закладах середньої освіти України впроваджується Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства «Демократична школа», що розроблена Європейським Центром імені Вергеланда, Радою Європи та Міністерством освіти і науки України. Метою програми є підтримка реформ із демократизації та децентралізації у сфері середньої освіти в Україні, впровадження освіти з демократичного громадянства та прав людини.

З метою підтримки розвитку культури демократії в школах і розвитку громадянських компетентностей програмою «Демократична школа» було розроблено такі онлайн інструменти:

збірка інтерактивних вправ для розвитку громадянських компетентностей на різних предметах, т. зв. Тулбокс (<https://www.schools-for-democracy.org/onlain-resursy/toolbox>);

інтерактивний посібник «Як побудувати демократичну школу: Інтерактивний посібник про загальношкільний підхід до формування демократичної культури школи та розвитку громадянських компетентностей» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DemSchool101+2019_T3/about);

цикл онлайн курсів «30 кроків до нової української школи: навчаємо громадянина»: «Стартуємо до успішної школи» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2020_T3/about);

«Успішне вчителювання – прості рецепти на щодень» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2021_T1_3/about);

«Секрети успішних директора і директорки школи» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS102+2021_T1/about);

«Школа та громада для дитини» (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:EWC+DS101+2021_T1_4/about).

Зазначені курси допоможуть сформувати цілісне розуміння культури демократії та надихнути на її розвиток та впровадження у закладі освіти.

Курси духовно-морального спрямування

Міністерством затверджено Типову освітню програму для закладів загальної середньої освіти II ступеня, складовою якої є навчальний план (наказ МОН від 20.04.2018 № 405). Згідно з таблицею 13 Типової освітньої програми у 5 – 6 класах може вивчатися предмет «Етика» або курси духовно-морального спрямування. Тобто предмет «Основи християнської етики» може вивчатися за рахунок інваріантної складової. У початковій школі, а також у 7 – 11 класах курси духовно-морального спрямування можуть вивчатися за рахунок варіативної складової.

Натепер Міністерством рекомендовано такі програми: «Основи християнської етики», «Християнська етика в українській культурі», «Православна культура Слобожанщини», «Біблійна історія та християнська етика», «Школа подружнього життя». Перелік розміщено на сайті Інституту модернізації змісту освіти.

Зазначені курси є дисциплінами світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування. Вони не є вченням віри, не включають релігійних обрядів, не ставлять за мету залучення до певної конфесії. Викладання

предметів передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань інших людей; здатності до співжиття в полікультурному та поліконфесійному українському суспільстві. Вивчення зазначених курсів у закладах загальної середньої освіти є можливим лише за умови письмової згоди батьків та наявності підготовленого вчителя.

Відповідно до українського законодавства викладати такі курси можуть особи, які мають педагогічну освіту та документ про проходження відповідної курсової підготовки.

Викладання основ християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в закладах загальної середньої освіти можливе за умови письмової згоди батьків та наявності підготовленого вчителя. При цьому просимо враховувати ситуацію, коли не всі діти відвідують зазначені курси. У такому випадку ці заняття повинні бути в розкладі першим або останнім уроком.

Зміст курсів духовно-морального спрямування не передбачає катехизацію, неприпустимим є також нав'язування учителем дітям власних поглядів у ставленні до тих чи інших церков, примусу дітей до молитви під час уроків, відвідування церковних служб тощо. Предмети духовно-морального спрямування слід викладати в тісній співпраці з батьками, інформувати батьківську громадськість про особливості християнської етики, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи з предмета.

Європейський Центр імені Вергеланда разом із Радою Європи розробив посібник «Дороговкази. Політика і практика вивчення релігій і нерелігійних світоглядів в інтеркультурній освіті», мета якого – допомогти розробникам освітньої політики, школам, педагогічним навчальним закладам, а також усім іншим учасникам освітнього процесу втілити Рекомендації СМ/Rec(2008)12 Комітету Міністрів країн-членів Ради Європи з релігій і нерелігійних переконань в інтеркультурній освіті в життя в конкретних державних, регіональних та місцевих контекстах. Посібник доступний (режим доступу: <https://www.schools-for-democracy.org/biblioteka/posibnyky-rady-yevropy-z-prav-liudyny-ta-aktyvnoi-uchasti-dlia-molodi/dorogovkazi>).

Порядок надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам, затверджений наказом МОН від 20.07.2020 № 931 (*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11 листопада 2020 р. за № 1119/35402*), передбачає надання грифів лише модельним навчальним програмам, відтак ***навчальні програми з курсів, що викладаються як курси за вибором та факультативи, можуть реалізовуватися у закладах освіти на підставі рішення педагогічної ради закладу.***

Навчальні програми «Основи християнської етики» і «Біблійна історія та християнська етика» рекомендовані вченою радою ДЗВО «Університет менеджменту освіти НАПН України» (протокол засідання вченої ради ДЗВО «Університет менеджменту освіти НАПН України» № 7 від 16 червня 2021 р.) та вченою радою Національного університету «Острозька академія» (протокол засідання вченої ради Національного університету «Острозька академія» № 13

від 24 червня 2021 р.) для використання у закладах загальної середньої освіти. Програма «Християнська етика в українській культурі» отримала гриф МОН України у 2018 р. і таким чином зберігає чинність до 2023 р.

Тож у межах академічної автономії питання організації виконання освітньої програми, навчального плану та освітнього процесу є внутрішнім питанням кожного закладу загальної середньої освіти, його педагогічної ради та завданням педагогічних працівників.

Економіка. Підприємництво та фінансова грамотність

Метою сучасного економічного виховання та освіти (економічного мислення й поведінки) є розвиток підготовки людини до економічного життя і забезпечується оптимальним поєднанням фундаментальної освіти та практичної підготовки, при яких знання перетворюються у переконання, а уміння і навички сприяють швидкій адаптації особистості в житті, яке невинно трансформується, та використання власного потенціалу для самореалізації й навчання впродовж життя.

Сучасна шкільна економічна освіта представлена двома компонентами. Перший – це формування системних економічних знань, умінь в учнів, що ґрунтується на принципах фундаментальності, варіативності, гуманізації та гуманітаризації змісту освітнього процесу, здатності оперувати цими знаннями та застосовувати їх. Другий компонент економічної освіти – це формування компетентності *підприємливості* та *фінансової* грамотності як важливих якостей, необхідних для ефективного виконання економічних завдань, впродовж навчання та подальшій самореалізації у самостійному житті.

Перший компонент значною мірою забезпечується вивченням економіки на профільному рівні, другий – фінансовою грамотністю як вибірково-обов'язковим предметом, що може вивчатися у закладі освіти за наявності *належних умов* у старшій школі (наказ МОН від 28.11.2019 № 1493 «Про внесення змін до типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня») (<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-vnesennva-zmin-do-tipovovi-osvitnovi-programizakladiv-zagalnovi-serednovi-osviti-iii-stupenva>) та курсами за вибором у початковій та базовій школі.

Перший і другий компоненти підтримуються спеціальними курсами, перелік яких подано на офіційному сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (режим доступу: https://imzo.gov.ua/pidruchniki/perel_iki/).

Учні 10 – 11 класів у 2021/2022 навчальному році продовжать *вивчення економіки на профільному рівні* (105 годин, 3 години на тиждень) за навчальною програмою, що затверджена наказом МОН від 23.10.2017 № 1407. Зазначена навчальна програма розміщена на офіційному вебсайті МОН (режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednva-osvita/navchalni-programi/navchalniprogrami-dlva-10-11-klasiv>).

Сьогодні основними завданнями вивчення економіки є:

у сфері навчання: засвоєння учнями систематизованих знань, умінь, навичок економічної діяльності; вироблення економічної свідомості, світогляду

переконань; набуття умінь і навичок самостійного оволодіння й застосування економічних знань, аналізу та оцінки економічних явищ і процесів;

у сфері самопізнання: осмислення свого індивідуального економічного потенціалу; формування стійких навичок свідомої економічної поведінки й мислення; позитивних особистих якостей, вироблення активної життєвої позиції; самореалізація;

у сфері мотивації: розвиток пізнавального інтересу до проблем економіки; формування постійної потреби в економічних знаннях; прагнення до цивілізованого підприємництва, що повинно стати засобом соціального захисту; адаптація молоді до ринкових умов господарювання.

Економіка як предмет забезпечує одну з важливих освітніх компетентностей, а саме «навчає бути», навчає жити разом, тобто володіти здатністю існувати раціонально, морально, виживати усвідомлено, самостійно.

Однією з педагогічних умов формування економічної компетентності є використання інноваційних методів навчання, серед яких особливе місце належить інтерактивним. Інтерактивні технології навчання класифікуються науковцями в основні чотири групи:

кооперативне навчання – найпоширенішими методами цієї групи є робота в парах під час проведення письмових опитувань, тестування, виконання завдань; синтез думок для розв'язання складних проблем під час практичних занять; коло ідей під час вирішення суперечливих питань (такі методи співпраці дають можливість школярам виконувати завдання, що сприяють розвитку навичок спілкування в групі, критично мислити, переконувати);

колективно-групове навчання, при якому використовуються методи «коло ідей», «мікрофон», мозковий штурм у разі вирішення проблемних завдань, наприклад: дерево рішень при аналізі конфліктних ситуацій; ці методи допомагають учням висловити свою думку;

ситуативне моделювання – до цієї групи можна віднести імітаційні ігри-тренінги та рольові ігри;

опрацювання дискусійних питань – застосовуються методи «займи позицію» (власна думка) та дискусія.

Такі методи допомагають учням відстоювати власну думку, вести дискусію, стимулюють до розвитку критичного мислення, поглиблюють знання з обговорюваної теми.

Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності в економіці ефективно поєднуються з іншими загальними дидактичними методами (пояснювально-ілюстративним, репродуктивним, проблемного викладу, частково-пошуковим, дослідницьким), доповнюють й урізноманітнюють їх, а також органічно вписуються в педагогічний процес і відповідають умовам педагогічного середовища школи із сталими гуманістично-демократичними засадами. Весь процес навчальної діяльності проходить на позитивному емоційному тлі, що забезпечує підвищення ефективності співробітництва вчителя і учня. При цьому вчитель виступає не стільки джерелом інформації,

скільки організатором усієї роботи, спрямовуючи її у потрібне русло, створюючи сприятливий психологічний клімат у групі, коректуючи помилки.

Роль учителя особливо зростає, коли учні працюють в умовах ігрових моделей навчання. Це допомагає творчо підходити до процесу навчання взагалі, сприяє розвитку вміння зважувати альтернативні рішення, бачити неординарні шляхи розв'язання проблем.

Практичні роботи з економіки є особливою формою, способом і засобом перевірки та оцінювання результатів навчання. За змістовою тематикою у 10 класі учням пропонується виконання 5, а в 11 класі – 8 практичних робіт. **Обов'язковими для оцінювання є 2 практичні роботи за семестр.**

Письмові роботи з економіки, у тому числі тематичні, що виконуються протягом семестру, після завершення вивчення теми можуть виконуватися у різному форматі.

Підсумкові роботи, одна на рік, виконується письмово і є обов'язковою.

Рекомендуємо у письмову роботу включати тестові завдання та економічні задачі. Завдання письмової роботи добираються вчителем.

У 2021/2022 навчальному році учні 10 класу зможуть **вивчати економічні питання за інтегрованою навчальною програмою «Громадянська освіта»** (Розділ 6. Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту), що затверджена наказом МОН від 23.10.2017 № 1407. Зазначена навчальна програма розміщена на офіційному вебсайті МОН (режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programL/navchalniprogrami-dlya-10-11-klasiv>).

У 2021/2022 навчальному році у 10 (11) класах **предмет «Фінансова грамотність» вивчатиметься як вибірково-обов'язковий предмет** (наказ МОН від 28.11.2019 № 1493) за новими навчальними програмами «Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?» (35 годин, 1 година на тиждень або 105 годин, 3 години на тиждень) для 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти (листи МОН від 28.05.2019 № 1/11-4995 та від 28.05.2019 № 1/11-4962), а також за новим підручником «Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?» для 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти // За ред. Смовженко Т. С. (лист МОН від 28.05.2019 № 1/11-4963).

Учні 5 – 9 класів мають можливість вивчати фінансову грамотність як варіативний курс за програмами: «Родинні фінанси» для 5 класу, «Фінансово грамотний споживач» для 6 класу, «Фінансова культура» для 7 класу, «Прикладні фінанси» для 8 класу, «Економіка & фінанси» для 9 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Довгань А. І., Часнікова О. В., та ін. за заг. ред. Смовженко Т. С.), які розміщено на офіційному сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (режим доступу: <http://imzo.gov.ua/kurs-finansovagramotnist/programne-zabezpechennya-u-osnovniy-i-pochatkoviy-shkoli/>).

Навчально-методичний комплект для учнів 5 – 9 класів включає: навчальну програму, навчальний посібник для учня, навчально-методичний посібник для вчителя, робочий зошит для учня. Матеріали оновлено і розміщено на офіційному сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

(режим доступу: <https://imzo.gov.ua/kurs-finansova-gramotnist/elektronni-versiyi-posibnikivspetskursu/>).

Також інформуємо, що на цьому сайті у розділі «Електронна бібліотека», крім електронних версій підручників з економіки (режим доступу: <https://lib.imzo.gov.ua/velektronn-vers-pdruchnikv/>), розміщено посібник серії «Шкільна бібліотека» для 5 – 6 класів закладів загальної середньої освіти «Основи споживчих знань. Споживча етика» (авт.: Овчарук О. В., Пужайчереда Л. М.) (режим доступу: lib.imzo.gov.ua/posbniki-ser-shklna-bbloteka/osnovi-spozivchikh-znan-spozivcha-etika-posbnik-ser-shklna-bbloteka-dlya-5-6-klasv-zakladv-zagalnoseredno-osvti-avt-ovcharuk-o-v-puzhaychereda-l-m/).

Водночас повідомляємо, що у межах проєкту «Заснування соціальних шкільних підприємств у сільській місцевості та малих містах України для заохочення молоді до соціального підприємництва в Івано-Франківській, Житомирській та Донецькій областях», що запроваджувався Фондом Східна Європа за підтримки МОН, розроблено навчальну програму курсу за вибором та посібник «Соціальне шкільне підприємництво: твій перший стартап» для учнів 8 (9, 10, 11) класів. Цей курс заклади загальної середньої освіти можуть запроваджувати в освітній процес за рахунок варіативної складової освітньої програми закладу.

Підсилити формування економічної компетентності можна використанням і реалізацією завдань курсів за вибором, перелік яких розміщено на офіційному сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Пропоновані курси за вибором можуть викладатися за рахунок варіативного компонента змісту освіти для забезпечення пізнавальних і освітніх потреб старшокласників та використовуватися незалежно від обраного профілю навчання й стати актуальними для учнів основної школи.

Також звертаємо увагу, що електронні версії підручників для закладів загальної середньої освіти розміщені в електронній бібліотеці ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (<https://lib.imzo.gov.ua/>).

Важливу роль у підвищенні фахової обізнаності вчителів відіграють хмарні технології. Основні компанії (Google, Microsoft, IBM) намагаються удосконалити хмарні технології для їх впровадження в освітній процес. Сучасні вебсервіси у хмарі є важливою системою, завдяки якій створюються певні навчальні середовища для підвищення кваліфікації вчителів та розвитку їх професіоналізму, надається можливість залучити до освітнього процесу учнів та їх батьків через використання досягнень Інтернет-технологій, електронних додатків для освіти.

Суттєву допомогу для підвищення фахового рівня та в підготовці до уроків з економіки та фінансової грамотності вчителям надають науково-методичний журнал «Географія та економіка в рідній школі» Міністерства освіти і науки України та науково-методичний журнал «Економіка в школах України», Інтернет-ресурси (наприклад, «Портал споживача» www.consumerinfo.org.ua, «Державна служба статистики України» www.ukrstat.gov.ua, «Національний банк України» www.bank.gov.ua), авторські творчі майстерні учителів.

Рекомендовані джерела:

1. Національна стратегія фінансової грамотності. Презентація. Офіційний сайт НБУ України (<https://bank.gov.ua/news/all/strategiya-finansovoyi-gramotnosti>; <https://bank.gov.ua/news/all/natsionalniy-bank-prezentuvav-bachennya-strategiyifinansovoyi-gramotnosti>).

2. Авт. кол НАПН України. Концепція економічної освіти в гімназії та лицейі України. – К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018.

3. Пронікова І. В. Базові поняття економічної освіти школярів в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ століття) [Електронний ресурс] / І. В. Пронікова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – 2018. – Вип. 151 (1). – С. 218 – 221. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_151\(1\)_50](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2018_151(1)_50).

4. Овчарук О. В. Інтеграція підприємницької компетентності до змісту навчальних програм середньої освіти: концептуальні підходи // Економіка в школах України: науково-методичний журнал. – 2018 р. – № 1 (158). С. 4 – 18.

5. Фаловська І. Д., Заєць Н. О., Чміль Т. В. Економічна освіта школярів у сучасній Україні: збірник «Молодий вчений». – № 12.1 (64.1), грудень, 2018.

6. Шпак О., Булаченко С., Примаченко Н. Економічна освіта як засіб формування соціальної активності учнів. – Журню «Молодь і ринок». – № 2 (169). – 2019.

7. Кінах Н. В. Структура економічної компетентності педагога нової української школи / Н. В. Кінах // Science Review. – 2017. – № 7(7). – Vol. 4. December 2017. – P. 52 – 54.

8. Лодатко Є. Формування економічної компетентності майбутнього вчителя у контексті викликів нової української школи: Збірник «Гуманізація навчально-виховного процесу». – 2018. – № 1 (87).

Освітня галузь «Математика»

Математика

У 2021/2022 навчальному році вивчення математики здійснюватиметься за Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1392, Типовою освітньою програмою закладів загальної середньої освіти II ступеня та Типовою освітньою програмою закладів загальної середньої освіти III ступеня. Учні 5 – 9 класів продовжують навчатися за навчальною програмою, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. Навчальні програми розміщені на сайті МОН України. Режими доступу:

для учнів 5 – 9 класів:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/5-programa-z-matematiki.docx>

для учнів 8 – 9 класів з поглибленим вивченням математики:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/matematika-algebra-geometriya.pdf>

для учнів 10 – 11 класів:

рівень стандарту

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/matematika.-riven-standartu.docx>

профільний рівень

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/matematika-profilnij-rivenfinal.docx>

початок вивчення на поглибленому рівні з 8 класу:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/matematika-poglibl-rivenfinal.docx>

Навчальні програми укладено на компетентнісній основі. Наголошується на формуванні практичних навичок для подальшого їх застосування в реальному житті замість опрацювання великого обсягу теоретичного матеріалу без можливості його застосування на практиці. Шкільний курс математики спрямований не лише на розвиток математичної компетентності, а й інших ключових компетентностей. У програмах наведено таблицю з переліком ключових компетентностей та завданнями, покладеними на математику для їх розвитку.

У зв'язку з епідеміологічною ситуацією, що склалася, на початку 2021/2022 навчального року доцільним є проведення вхідного оцінювання учнів з метою діагностування рівня навчальних досягнень учнів за попередній рік та планування подальшої роботи із систематизації, узагальнення та закріплення навчального матеріалу, що вивчався учнями дистанційно. Під час календарно-тематичного планування передбачити збільшення навчального часу на узагальнення та закріплення навчального матеріалу за попередній рік.

У грудні 2019 року було презентовано Національний і Міжнародний звіти за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA, в якому Україна вперше брала участь у 2018 році. Так, результати українських учнів/студентів у PISA-2018 виявилися гіршими, а з математики – значно гіршими порівняно із середніми значеннями по країнах Організації економічного співробітництва і розвитку – держав, які мають високі стандарти в освіті та інших галузях суспільного життя.

З огляду на зазначене пропонуємо, працюючи з учнями 5 – 9 класів, приділити більше уваги прикладній спрямованості математики, використовувати завдання на розвиток умінь «бачити» математику в реальному світі, застосовувати вивчені формули та способи розв'язування математичних задач для досягнення особистих (повсякденних, життєвих) цілей і потреб. Більше уваги приділити не тільки задачам на відсоткові розрахунки, на прийняття рішень стосовно особистих та колективних фінансових питань і задачам практичної спрямованості тощо, а й завданням, у яких необхідно пояснити або обґрунтувати власну думку, спираючись на результати виконаних розрахунків, довести або спростувати твердження на підставі отриманих

результатів обчислень. Використовувати завдання на аналіз графіків і діаграм, розшифрування представлених там даних, пояснення їх. Для розвитку вмінь учнів розв'язувати геометричні задачі так званої «практичної» спрямованості, більше уваги приділяти формуванню в учнів умінь і навичок будувати й досліджувати найпростіші математичні моделі реальних об'єктів, процесів і явищ, інтерпретувати та оцінювати результати; прогнозувати в контексті навчальних та практичних задач; використовувати математичні методи в життєвих ситуаціях. Під час роботи з учнями на уроках математики варто звертати увагу на такі комплексні завдання, для виконання яких необхідно поєднувати як алгебраїчні, так і геометричні знання й уміння, знаходити різні способи розв'язання однієї проблеми.

Нагадаємо про вимоги до виконання письмових робіт та перевірки зошитів з математики.

Види письмових робіт.

Основними видами класних і домашніх письмових робіт з природничо-математичних дисциплін є:

- розв'язування задач і вправ;
- складання таблиць, схем тощо;
- виконання проєктів;
- самостійні та контрольні роботи.

Кількість і призначення учнівських зошитів.

Залежності від видів письмових робіт виділяються зошити, які зберігаються в класі, та зошити, що зберігаються в учнів. Кількість і призначення учнівських зошитів визначається вчителем. Для контрольного тематичного оцінювання передбачаються окремі зошити чи аркуші, які зберігаються протягом навчального року в закладі загальної середньої освіти.

Тематичне оцінювання.

Для запобігання перевантаження учнів час проведення тематичних (контрольних) робіт визначається загальношкільним графіком, складеним заступником директора навчального закладу за погодженням з вчителями.

Впродовж одного робочого дня учні можуть виконувати письмову тематичну (контрольну) роботу тільки з однієї дисципліни, а протягом тижня — не більше ніж із трьох. Під час планування тематичних робіт у кожному класі необхідно передбачити їх рівномірний розподіл упродовж семестру, не допускаючи накопичення письмових (контрольних) робіт наприкінці семестру, навчального року.

Порядок перевірки письмових робіт з математики.

Під час перевірки зошитів оцінюється лише правильність записів. Почерк, охайність та форма запису *не є предметом* оцінювання.

Зошити з математики, в яких виконуються навчальні класні і домашні роботи, перевіряються:

- у 5 – 6 класах – не рідше ніж один раз на два тижні;
- у 7 – 11 класах – не рідше ніж один раз на місяць.

Оцінка за ведення зошитів виставляється у класний журнал, але не враховується при виведенні тематичної.

Радимо використовувати в роботі періодичні фахові видання «Математика в рідній школі», «Математика», «Математика в школах України», матеріали сайту PISA (<http://pisa.testportal.gov.ua/>), зокрема «10 запитань від учителів математики і як PISA може допомогти відповісти на них».

Освітня галузь «Природознавство»

Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 р. № 960-р, наголошує на соціальній значимості природничої освіти як одного з чинників розвитку економіки. У Концепції зазначається, що перед сферою освіти ставиться завдання формування стійкого інтересу до природничо-математичних предметів, оволодіння технологічною грамотністю та навичками розв'язання проблем, залучення до дослідництва, винахідництва, проектної діяльності.

Концепція розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) наголошує на зниженні рівня заінтересованості здобувачів освіти у вивченні предметів, у тому числі природничої освітньої галузі, про що свідчить, зокрема, негативна динаміка кількості випускників закладів загальної середньої освіти, які проходять зовнішнє незалежне оцінювання з фізики, хімії та біології.

Упровадження STEM-освіти вимагає підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників. Учителям необхідно запроваджувати в практику технології для ефективної реалізації вимог Концепції НУШ: технології критичного мислення, розвивального та проблемного навчання, проектні технології; вважати пріоритетним розвиток науково-дослідницьких навичок, алгоритмічного мислення, навичок комунікації тощо. Рекомендовано проведення екскурсій, квестів, турнірів, конкурсів, олімпіад, практикумів.

Організація освітнього процесу з природничих дисциплін у 2021/2022 навчальному році має реалізуватися з урахуванням результатів Міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018, у якому Україна брала участь вперше. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 містить рекомендації щодо подальшого розвитку освіти в Україні в коротко- та довгостроковій перспективах (<https://testportal.gov.ua/zvity-dani-4/>).

Слід враховувати, що дослідження PISA не перевіряє, чи засвоїли учні зміст освітньої програми або певної навчальної програми. Це дослідження оцінює наскільки учні здатні використовувати здобуті знання, уміння та навички в реальному житті. Кожне дослідження PISA має провідну компетентність: для PISA-2018 була читацька грамотність, для PISA-2021 стане математична, для PISA-2024 – природничо-наукова компетентність. За результатами міжнародного дослідження в галузі природничо-наукових дисциплін, 43,6 % українських учнів досягли рівня 3 та вищих за шкалою PISA. Підлітки продемонстрували здатність виконувати завдання, де потрібно

скористатися помірними предметними знаннями, щоб ідентифікувати певні відомі явища або запропонувати прийнятні пояснення. Стосовно менш відомих або складніших ситуацій українські учні змогли запропонувати пояснення лише в разі наявності певних підказок або допомоги. Значний відсоток українських учнів (майже 14 %) може працювати з абстракціями, щоб запропонувати пояснення складніших чи менш відомих ситуацій, здатний обґрунтувати план експерименту, зробити відповідні висновки щодо не дуже складних наборів даних і не досить відомого контексту. Але водночас не більше ніж 4 % учнів здатні використовувати абстрактні наукові ідеї, пояснювати незнайомі й складні явища, якісно інтерпретувати інформацію й робити прогнози, оцінювати альтернативні плани проведення експериментів, робити висновки щодо складних незнайомих явищ. У здобувачів освіти є проблеми з аналізом, дизайном та розумінням принципів проведення наукових досліджень.

На сьогодні результати Міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 засвідчують, що наразі кожен п'ятий учень у країнах ОЕСР і кожний четвертий в Україні має низький рівень сформованості природничо-наукової грамотності. Базового рівня сформованості природничо-наукової грамотності не досягли 26,4 % учасників дослідження. Ці показники є гіршими за середні значення по країнах ОЕСР, де базового рівня сформованості природничо-наукової грамотності досягають 21 % здобувачів освіти.

У загальному рейтингу всіх 78 країн, які брали участь у PISA-2018, Україна займає з природничо-наукової компетентності 35 – 42 позиції. На підставі результатів участі українських п'ятнадцятирічних здобувачів загальної середньої освіти, які навчаються у різних типах закладів освіти, Національною академією педагогічних наук України підготовлено методичні рекомендації щодо поліпшення читацької, математичної і природничо-наукової грамотності учнів. З електронним варіантом методичних рекомендацій можна ознайомитись на сайті Інституту педагогіки НАПН України (режим доступу: http://undip.org/ua/news/labrary/metod_rekom_detail.php&ID=9825) та в електронній бібліотеці НАПН України (<http://lib.iitta.gov.ua>).

Природознавство

У 2021/2022 навчальному році навчання природознавства в закладах загальної середньої освіти здійснюватиметься за навчальною програмою з природознавства для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів, що затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства (режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/navchalni-programi-5-9-klas2017.html>).

Зміст курсу «Природознавство» розрахований на забезпечення учнів особистісними, предметними та міждисциплінарними знаннями і є пропедевтикою для систематичного вивчення в основній школі біології, географії, фізики, хімії, астрономії та екології. Зміст програми відповідає психологічним особливостям п'ятикласників. Саме в цьому віці дитина

цікавиться цілісною природничо-науковою картиною світу, що охоплює систему знань, уявлень про закономірності у природі та місце людини в ній; різноманіттям об'єктів і явищ природи, зв'язком між явищами живої і неживої природи, змінами природного середовища під впливом людини тощо.

Програмою визначено обов'язковий перелік способів діяльності, до яких належать: визначення (впізнавання), спостереження, опис, порівняння природних об'єктів, вимірювання, проведення дослідів, використання довідкової літератури, участь у соціально орієнтованій діяльності з вивчення екологічних проблем своєї місцевості, а також мінімальна кількість демонстрацій, практичних робіт, практичних занять, завдань для дослідницького практикуму і проєктної діяльності. В якості пріоритетів програма розглядає формування в учнів способів роботи з природничою інформацією, комунікативних умінь, а також набуття ними елементів природознавчої, здоров'язбережувальної та екологічної компетенцій.

Під час вивчення «Вступу» учні ознайомляться з науками, що вивчають природу, методами пізнання природи (спостереження, експеримент, вимірювання) та обладнанням для її вивчення (лабораторне обладнання, збільшувальні та вимірювальні прилади).

Зміст Розділу I «Тіла, речовини та явища навколо нас» спрямований на ознайомлення школярів з деякими простими і складними, органічними і неорганічними речовинами (які найчастіше трапляються у природі та побуті), з фізичними, хімічними і біологічними явищами природи. Для переконання учнів в існуванні найменших частинок речовини доцільно використати їхній життєвий досвід, безпосередні спостереження за явищами у природі та побуті, продемонструвати досліди, що підтверджують молекулярну будову речовини, рух молекул. Під час демонстрації явища дифузії не рекомендується використовувати аерозолі, парфуми, які можуть спровокувати алергічні реакції у дітей. Зауважуємо, що поняття *хімічні елементи, рух молекул, різноманітність речовин, поняття про прості та складні речовини* складні для засвоєння п'ятикласниками і вивчатимуться в курсі хімії 7 класу.

Зміст Розділу II «Всесвіт» спрямований на розширення знань учнів про Всесвіт, опанованих ними в початковій школі, їх систематизацію та пропедевтику, а також формування загальнокультурної компетентності учня через засвоєння тих астрономічних знань, що є складовою культури нашої цивілізації. Основні поняття розділу: небесна сфера, сузір'я, небесне тіло (планета, зоря, галактика) та видимі рухи світил на зоряному небі. Темі «Відмінності між галактиками», «Скупчення галактик», як спеціальні предметні знання, розглядатимуться при вивченні астрономії.

Розглядаючи питання про небесну сферу, потрібно звернути увагу учнів на те, що вона є прикладом *моделі*, як методу пізнання довкілля. Важливим загальнокультурним питанням є поняття *сузір'я*. Зазвичай, у побуті говорять про фігури, які можна «намалювати» на небесній сфері по яскравих зорях того чи іншого сузір'я, але учитель має формулювати поняття сузір'я правильно, а саме – це ділянка небесної сфери, що має чітко визначені межі. Як і небесна

сфера, що існує лише в уяві людини, сузір'я не є реальними об'єктами нашого Всесвіту. Небесні тіла, що належать до конкретного сузір'я, насправді лежать від нас на дуже різних відстанях і між собою зазвичай не пов'язані. Варто звернути увагу на те, що зір у космічному просторі дуже багато, але їх можна згрупувати за певними ознаками. Наприклад, порівнювати їхні розміри, колір, етапи розвитку.

На прикладі планет Сонячної системи доцільно пояснити учням, що планети можуть мати тверді поверхні або складатися з газу. У цьому полягає головна відмінність між ними. Немає необхідності в цьому питанні детально розглядати відмінності будови різних планет Сонячної системи. Краще звернути увагу учнів на те, що планети-гіганти мають великі сімейства супутників, а також кільця. У такий спосіб необхідно сформувати в учнів розуміння того, що зорі не існують у Всесвіті осібно – вони належать до величезних за розмірами зоряних систем – *галактик*. З цією метою до розділу включено навчальний проєкт «Наш дім – Сонячна система».

Тема «Земля як планета» є найбільш знайомою для п'ятикласників, оскільки елементарні знання про Землю та її оболонки учні здобули у початковій школі. У ході її вивчення учні розширюють знання про компоненти природи, без яких неможливе життя – повітря, вода, ґрунт. Тема має глибоке екологічне навантаження. Під час вивчення даної теми особливу увагу необхідно приділити роботі з картографічним джерелами інформації, розвивати вміння використовувати їх для вирішення практичних завдань, формувати просторову компетенцію.

Основною метою вивчення теми «Планета Земля як середовище життя організмів» є формування в учнів уявлення про організм як відкриту живу систему, для забезпечення своєї життєдіяльності вона постійно потребує обміну інформацією з навколишнім середовищем. Під час вивчення цієї теми учні ознайомлюються з поняттями *організм*, *властивості організму*, *клітина*. Дається уявлення про різноманітність організмів на планеті Земля (рослини, тварини, гриби, бактерії). Закладається системне бачення середовищ життя на планеті Земля шляхом вивчення умов та чинників середовища, вплив на організми чинників неживої природи, пристосування організмів до періодичних змін умов середовища. Основну увагу варто зосередити на формуванні системного уявлення про взаємозв'язки та залежність неживої і живої природи. Виконання навчального проєкту «Вирощування найвищої бобової рослини» спрямовано на розвиток дослідницьких компетенцій п'ятикласників.

Зміст теми «Людина на планеті Земля» націлений на набуття учнями елементів екологічної компетенції: вміння жити і діяти в навколишньому середовищі; дотримуватися норм екологічної поведінки у природі; виявляти екологічні проблеми своєї місцевості та розробляти шляхи їх розв'язання; застосовувати набуті знання в повсякденній діяльності. З метою формування основ ціннісного ставлення до природи (знання рідкісних видів рослин і тварин своєї місцевості, оцінка доступними способами екологічних параметрів навколишнього середовища, усвідомлення необхідності дбайливого

використання і захисту природи, прагнення внести посильний внесок у розв'язання місцевих екологічних проблем) до теми включено навчальний проєкт «Смітити не можна – переробляти (про «друге життя» побутових речей)».

Особливої уваги заслуговують особливості організації навчальної діяльності учнів. Використання експерименту в освітньому процесі з природознавства дає змогу не тільки підвищити наочність викладання, а й проілюструвати встановлені в науці закони й закономірності в доступному для учнів вигляді та зробити їх зміст зрозумілим для дітей; показати застосування фізичних, хімічних явищ, що вивчаються, у техніці, технологіях та побуті. Демонстрація таких дослідів є необхідною не лише для ілюстрації зв'язків фундаментальних наук із технікою, а й для підготовки учнів до життя в умовах сучасного технологізованого суспільства, тобто для формування технічного мислення. Підготовка та проведення дослідів передбачає розвиток умінь прогнозувати перебіг подій. У разі збігу результатів виконання дослідів і висунутої учнями гіпотези в останніх виникають позитивні емоції та впевненість у собі. Навчальний експеримент може бути своєрідним ефективним поштовхом до активної пізнавальної діяльності учнів, особливо якщо він має проблемний характер. Це, в свою чергу, дає змогу формувати критично-аналітичне мислення. Сучасній людині, яка перебуває серед суперечливих змін у суспільстві (економічних, політичних, екологічних), необхідно вміти критично ставитися до них і аналізувати, уникаючи непотрібних проблем, мати власне, не нав'язане світобачення.

Оцінювання навчальних досягнень учнів 5 класу здійснюється відповідно до орієнтовних вимог оцінювання, затверджених наказом МОН України від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів з базових дисциплін у системі загальної середньої освіти».

Практичні роботи оцінюються обов'язково. Питання порядку проведення практичних занять та оцінювання їхніх результатів залишається в компетенції вчителя.

Програмою з природознавства не передбачено проведення обов'язкових письмових узагальнювальних чи контрольних робіт. Під час виставлення тематичної оцінки враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми.

Природничі науки

Відповідно до Типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня, затвердженої наказом МОН 20.04.2018 № 408 (у редакції наказу МОН від 28.11.2019 № 1493) в *10 – 11 класах* закладів загальної середньої освіти *може вивчатись інтегрований курс «Природничі науки»*. На вивчення цього курсу навчальним планом Типової освітньої програми передбачено 4 години на тиждень. Викладати цей курс можуть учителі фізики, біології, хімії, географії. Передбачається, що весь курс викладає один учитель.

Вивчення базового предмета «Природничі науки» може здійснюватися за однією з чотирьох навчальних програм, затверджених наказом МОН від 03.08.2018 № 863:

проєкт 1 – «Природничі науки» для 10 – 11 класів гуманітарного профілю загальноосвітніх навчальних закладів. Інтегрований курс (авт. Дьоміна І. О., Задоянний В. А., Костик С. І.);

проєкт 2 – «Природничі науки» 10 – 11 класи. Інтегрований курс (авт. Засєкіна Т. М., Буняк М. М., Бухтіяров В. К., Григорович О. В., Капіруліна С. Л., Козленко О. Г., Ньюкало Т. Г., Семененко І. Б., Сокол Т. К., Шабанов Д. А., Шагієва Р. Р.);

проєкт 3 – «Природничі науки. Минуле, сучасне та можливе майбутнє людства і біосфери» для 10 – 11 класів (авт. Шабанов Д. А., Козленко О. Г.);

проєкт 4 – «Природознавство» 10 – 11 класи (авт. Ільченко В. Р., Булава Л. М., Гринюк О. С., Гуз К. Ж., Ільченко О. Г., Коваленко В. С., Ляшенко А. Х.).

Заклад освіти обирає на свій розсуд будь-який варіант програми. Обираючи зазначений курс, заклади освіти мають враховувати, що він реалізовує мінімальні вимоги Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти і рекомендований учням, для яких природничі предмети не є профільними. Проте ця умова не обмежує бажання і можливості учнів складати ЗНО з біології, фізики, хімії чи географії за умови їхньої самостійної підготовки. У такому разі результати ЗНО з предметів фізика, хімія, біологія, географія, зараховуються учням як державна підсумкова атестація. У додаток до свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти таким учням виставляється оцінка з навчального предмета «Природничі науки»; для державної підсумкової атестації, як у формі зовнішнього незалежного оцінювання, так і у письмовій формі у закладі освіти, вони можуть обирати один із предметів природничого циклу; у додаток до свідоцтва виставляється оцінка за державну підсумкову атестацію з обраного предмета.

Авторськими колективами навчальних програм розробляється навчально-методичне забезпечення інтегрованого курсу «Природничі науки». На офіційному вебсайті Інституту модернізації змісту освіти створено сторінку «Природничі науки», на якій у рубриці Навчально-методичне забезпечення є посилання на відповідні ресурси (режим доступу: <https://imzo.gov.ua/osvitniproekti/intehrovanvi-kurs-prvrodnvchi-naukv/navchalno-metodvchnezabezpechennva/>).

На сайті Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти можна ознайомитись з розробками уроків, дидактичними матеріалами, посібниками, розробленими учителями-експериментаторами Запорізької області (режим доступу: <https://ele.zp.ua/sites/nature>).

Біологія

У 2021/2022 навчальному році навчання біології в закладах загальної середньої освіти здійснюватиметься за такими навчальними програмами:

6 – 9 класи:

Програма з біології для 6 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (оновлена), затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України (режим доступу: <https://goo.gl/GDh9gC>);

8 – 9 класи з поглибленим вивченням біології:

Програма з біології для 8 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням біології, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 17.07.2013 № 983. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України (<https://goo.gl/GDh9gC>);

10 – 11 класи:

Програма з біології і екології для 10 – 11 класів закладів загальної середньої середньої освіти: **рівень стандарту**, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України (<https://goo.gl/fwh2BR>);

Програма з біології і екології для 10 – 11 класів закладів загальної середньої середньої освіти: **профільний рівень**, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України (<https://goo.gl/fwh2BR>).

Чинні програми позбавлені жорсткого поурочного поділу і дають право вчителю творчо підходити до реалізації їх змісту, самостійно обирати послідовність розкриття навчального матеріалу в межах одного навчального року, але без порушення логіки його викладу, змінювати орієнтовну кількість годин, передбачених програмами для вивчення тем або розділів, та час проведення шкільних екскурсій, використовуючи для цього резервні години або години навчальної практики, добирати об'єкти для вивчення та включати в зміст освіти приклади зі свого регіону. Резервні години можуть бути використані для повторення, систематизації, узагальнення навчального матеріалу, контролю та оцінювання результатів навчання учнів.

Програми факультативів та курсів за вибором з біології та екології, рекомендовані Міністерством для використання в закладах загальної середньої освіти:

7 – 11 класи – Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. – 246 с. Зміст програм курсів за вибором і факультативів, як і кількість годин та клас, у якому пропонується їх вивчення, є орієнтовним. Слід зазначити, що навчальні програми курсів за вибором можна використовувати також для проведення факультативних занять і навпаки – програми факультативів можна використовувати для викладання курсів за вибором.

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється відповідно до орієнтовних вимог до оцінювання, затверджених наказом Міністерства освіти і

науки України від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти».

Програмою з біології не передбачено обов'язкових письмових узагальнювальних чи контрольних робіт. Письмові роботи з біології, у тому числі тематичні, що виконуються після завершення вивчення теми, можуть виконуватися у різному форматі (усні, письмові, електронні, комбіновані). Завдання для проведення такої роботи добираються вчителем. Питання порядку проведення лабораторних досліджень, практичних занять та оцінювання їхніх результатів належить до компетенції вчителя. Під час виставлення тематичної оцінки враховуються всі види навчальної діяльності, що підлягали оцінюванню протягом вивчення теми.

Біологічна освіта наділена значним потенціалом у формуванні світогляду людини нового тисячоліття, зокрема завдяки відкриттям у пізнанні живого. Розв'язання актуальних нині соціальних, економічних, екологічних, морально-етичних проблем, як-от збереження довкілля, здоров'я людей, життя на Землі, здійснюється на основі біологічних знань.

Зміст навчальних програм «Біологія» (6 – 9 класи) та «Біологія і екологія» (10 – 11 класи) відображає підходи, визначені в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), Концепції Нової української школи (2016 р.), Концепції екологічної освіти України (2001 р.). А саме: оптимізовано навчальне, психологічне і фізичне навантаження учнів за рахунок скорочення описового, складного для засвоєння матеріалу, що не має світоглядного значення, перенесення складних теоретичних понять з основної школи в старшу; реалізовано діяльнісний і компетентнісний підходи, що дає змогу акцентувати увагу педагогів на формування конкурентоздатної, всебічно розвиненої особистості учня за рахунок включення в зміст біологічної освіти певних способів діяльності та розвитку ключевих компетентностей; екологізовано зміст всіх розділів біології; запроваджено дослідницький підхід та проєктні технології в освітньому процесі, як основного інструмента формування природничо-наукової компетентності; передбачено формування інформаційної компетенції, як предметної (вміння знаходити, структурувати інформацію, перетворювати її з однієї форми в іншу), так і комунікаційної (здатність встановлювати і підтримувати контакти, щоб успішно орієнтуватися на сучасному ринку праці); посилено практико-орієнтований та особистісно орієнтований напрями змісту біологічної освіти та виховний потенціал за рахунок включення відомостей прикладного характеру.

Раніше зазначалося, що результати дослідження PISA-2018 наочно продемонстрували наявні прогалини у природничо-науковій освіті, зокрема й у вивченні біології. У здобувачів освіти є проблеми з аналізом, дизайном та розумінням принципів *проведення наукових досліджень*. Зважаючи на це, для школярів основної школи доцільно використовувати досліди, описані у посібниках, виданих у серії «Шкільна бібліотека»: «Захопливий світ біології» // Посібник для 5 – 6 класів закладів загальної середньої освіти (авт. Каліберда М.

С., Панов В. В., Чайковська М. А.; за ред. Шаламова Р. В.); «Тварини лікують» // Посібник для 7 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Заморока А. М., Драгулян М. В.) та інші подібні літературні джерела. При цьому важливо не просто виконувати досліди, а й обговорювати з учнями процес їх організації, виконання та аналізу результатів. Таким чином, отримання даних не має бути ціллю проведення дослідницького проєкту, а лише шляхом для розвитку навичок наукового пізнання світу.

Безперечною вимогою часу є **формування у здобувачів освіти медіаграмотності**. У цьому контексті важливим є включення матеріалів різних масмедіа в навчання біології, що наближуватиме вивчення навчального матеріалу до реалій повсякдення. Новинні сайти, соціальні мережі, відео (як авторське, так і комерційне, як публіцистичне, так і художнє) часто містять біологічні помилки, некоректні формулювання, плутанину і зрештою брехню («фейки»). Тому такі джерела є чудовим матеріалом для використання на уроках із метою навчання як біології, так і медіаграмотності. Як показує досвід, це значно підвищує інтерес здобувачів освіти до навчального процесу й матеріалу, що вивчається. Зробити уроки більш цікавими для учнів, розвивати в них не лише предметні компетентності, а й медіаграмотність допоможе посібник «Медіаграмотність на заняттях з біології. Методичний посібник для вчителя» / М. С. Каліберда, Р. В. Шаламов. – Київ: АУП, ЦВП, 2020. – 60 с., іл. Посібник є першим виданням в Україні, що розкриває питання освіти з медіаграмотності на уроках природознавства та біології. У книжці наведено короткі теоретичні відомості про різні аспекти медіаграмотності, приділено увагу питанням методики впровадження навчання з медіаграмотності та розміщено численні ідеї завдань, що можуть бути використані під час занять з природознавства та біології. Завантажити можна за посиланням: <https://www.aup.com.ua/mediagramotnist-na-zanyattyakh-z-biolo/>.

Академією української преси та ГО «Інтерньюз-Україна» у партнерстві з Міністерством освіти і науки України розроблений посібник «Освітні практики із запобігання інфодемії, або Як не ізолюватися від правди» (режим доступу: <https://www.aup.com.ua/osvitni-praktiki-iz-zapobigannya-info/>) та відповідний відеокурс (режим доступу: <https://medialiteracy.org.ua/videokurs-osvitni-praktyky/>). Посібник розроблений як освітня відповідь на інфодемію – поширення недостовірної та неточної інформації щодо COVID-19. Посеред інших розроблено дві лекції з біології (режим доступу: <https://medialiteracy.org.ua/videokurs-osvitni-praktyky/>).

Пропонуємо до уваги вчителів біологічні Інтернет-ресурси:

Вчені-лауреати Нобелівської премії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nobelprize.org>.

Моя наука [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://my.science.ua>.

Цікаві біологічні статті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naturalist.if.ua/>.

Онлайн курс «Автостопом по біології» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/playlist?list=PL_zDp5rG6HquhkY3FrR_oQOv_7TZmr6gc; <https://www.youtube.com/channel/UCa2bGe4orwKJBSjGd7V2jKQ>.

Добірка корисних онлайн ресурсів «Біологія дистанційно» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitanova.com.ua/posts/3593-biolohiia-dystantsiino-dobirka-korysnykh-onlain-resursiv>.

3D Human Anatomy [Електронний ресурс]. – <http://www.3dscience.com/>.

Microbiology Online [Електронний ресурс]. – <http://microbiologyonline.org>.

Детальні методичні рекомендації про викладання біології у 6 – 9 класах та біології і екології у 10 та 11 класах закладів загальної середньої освіти містяться в інструктивно-методичних листах Міністерства освіти і науки України, підготовлених до використання у 2014 – 2021 роках.

Звертаємо увагу, що електронні версії підручників з біології для закладів загальної середньої освіти розміщені в електронній бібліотеці ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (<https://lib.imzo.gov.ua/>).

Географія

У 2021/2022 навчальному році учні 6 – 9 класів продовжать вивчати географію за навчальною програмою, затвердженою наказом МОН від 07.06.2017 № 804, та навчальною програмою для 8 – 9 класів з поглибленим вивченням географії, рекомендованою Міністерством освіти і науки України (лист МОН від 25.08.2020 № 1/11-5718), що розміщені на офіційному вебсайті МОН за посиланням <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-5-9-klas>

У старшій профільній школі учні 10 – 11 класів вивчатимуть географію на рівні стандарту (52 години, 1,5 години на тиждень – 10 клас) та (35 годин, 1 година на тиждень – 11 клас), на профільному рівні (175 годин, 5 годин на тиждень) за навчальними програмами, затвердженими наказом МОН від 23.10.2017 № 1407 (режим доступу: (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>)).

Кількість годин на вивчення програмного матеріалу за темами курсів 6 – 9 класів та 10 – 11 як на рівні стандарту, так і профільному, є орієнтовною, її можна змінювати в межах визначеного навчального часу. Вчитель може на власний розсуд змінити розподіл годин між темами і розділами, використати години резервного часу з метою глибшого вивчення окремих тем, проведення уроків узагальнення і систематизації знань після вивчення великих розділів і тем, проведення екскурсій, зустрічей, обговорення дискусійних питань, що виникли під час вивчення певних тем тощо.

Сьогодні перед учителем географії поставлено складне методичне завдання – реалізувати на практиці компетентнісний підхід. У географічній освіті це інноваційний напрям, що дає можливість по-новому сприйняти і зрозуміти важливе методичне питання: «З якою метою вчити школярів географії?». Інструментом забезпечення успіху навчання географії має стати наскрізне застосування в освітньому процесі інформаційно-комунікаційних

технологій (ІКТ): мультимедійні презентації, інтерактивні дошки, електронні словники, довідники, енциклопедії та ін. засоби навчання, аудіо-, відеотехніка, Інтернет-ресурси і т. п.

Сучасний учитель вибирає серед описаних у методичній літературі технологій і методів той, який органічно поєднується з особливостями змісту теми, що вивчається, індивідуальними особливостями учнів та їх підготовкою. Наприклад, «перевернутий клас», «гейміфікація», «бріколаж», змішане навчання (blended learning гібридне), система управління навчальним процесом (LMS), «хмарне» навчання», «скрайбінг», «кейс-метод» та ін.

Оцінюючи результати навчально-пізнавальної діяльності учнів з географії, необхідно урізноманітнювати завдання, враховуючи всі рівні когнітивного домену.

Низький рівень знань вважається найнижчим рівнем, тестові завдання цього рівня переважно вимагають згадати раніше засвоєний матеріал, це завдання на перевірку знання термінології, фактів, визначень, класифікацій, правил, методів і т. д.

Рівень розуміння вимагає інтерпретації матеріалу, трансформація текстового матеріалу мовою карт, графіків і малюнків тощо.

Рівень застосування характеризує здатність використовувати вивчений матеріал у новій ситуації. До цієї когнітивної категорії належить застосування знань, законів, закономірностей у практичних ситуаціях, розрахунки із застосуванням вивчених алгоритмів розв'язку тощо.

Рівень аналізу – здатність розкласти ціле на частини. Прикладами завдань, що стосуються аналітичних здібностей, можуть бути такі, що потребують зробити невизначені припущення, розрізнити факти та наслідки, вибрати доречні дані.

Аналіз вимагає не лише володіння знаннями, а й розуміння взаємозв'язків між різними типами відомостей. Аналіз вважається вищим когнітивним рівнем.

Рівень синтезу – складання цілого з частин. Прикладами завдань, що стосуються здатності до синтезу, можуть бути такі, що потребують складання відбору ознак, характеристик, дій або експерименту в конкретній ситуації, створення нових прикладів, формулювання класифікаційних принципів.

Рівень оцінювання стосується здатності давати оцінку, зокрема критичну, процесам, явищам, особливостям, доказам, перспективам. Створення тестових завдань на рівень оцінювання є складним. Як правило, такі завдання базуються на порівнянні, виборі за певним критерієм (провідний, важливий, поширений, ефективний тощо), вони є об'єктивнішими, коли таке порівняння можливе.

Когнітивні рівні завдань корелюються вимогами до оцінювання рівня навчально-пізнавальної діяльності учня, які педагогам відомі.

Рекомендовано при формуванні завдань для визначення рівня навчальних досягнень використати досвід міжнародного дослідження PISA, яке є взірцевим у створенні завдань, що їх найчастіше називають компетентісно орієнтованими.

Компетентнісно орієнтовані завдання мають розгорнутий стимул, в якому міститься майже вся необхідна для виконання теоретична інформація, подекуди навіть надлишкова – учні мають самі виокремити факти та дані, необхідні для розв’язування задач та відповіді на запитання: вміння працювати в таких «зашумлених» умовах є однією з важливих навичок компетентної людини. Зазвичай стимул містить одну або декілька моделей, що дають змогу представити дані, необхідні для роботи: у дослідженні PISA – це графічні, математичні та вербальні моделі. За реалізації завдання в електронній формі стимул може містити складні імітаційні моделі, аналіз яких дасть змогу учням здобути необхідні для відповіді на запитання факти. Такі завдання апелюють до важливих для учнів проблем і потреб, але часто це може бути прихованим, не виокремленим у спеціальні речення.

Найповніше компетентнісний підхід можливо застосовувати у шкільному курсі географії у 9 – 11 класах, коли учні вивчають сучасні географічні аспекти буття суспільства. При цьому краєзнавчий компонент має бути спрямований на формування свідомого громадянина України, адже патріотом може стати лише той, хто знає і любить рідну землю, долучається до розвитку своєї малої Батьківщини. Розквіт рідного краю залежить від свідомої активної громадянської позиції кожного. Особливо важливим це стає в умовах, коли значна частина владних повноважень передана на місця. Тому варто практичні заняття проводити саме на основі вивчення місцевості, де мешкають учні. Саме на прикладі підприємств, установ, організацій, які діють у населених пунктах власно об’єднаних територіальних громад, можливо закріпити на практиці ключові компетентності Нової української школи. Активна участь старшокласників у громадських акціях об’єднаних територіальних громад надає їм можливість відповідально ставитись до обрання свого місця у дорослому житті, розвитку рідного села, селища, міста.

Цьому має сприяти запровадження сучасної економічної і соціальної географії у курс середньої школи. Саме на засадах секторальної моделі національної економіки, яка прийнята ООН, та КВЕД на основі стандарту Євростату побудовано вивчення курсу економічної географії у 9 – 11 класах. Замість застарілих радянських підходів у навчальний процес запроваджено вивчення сучасної економіки на основі глобальних ланцюгів доданої вартості, докладне вивчення особливостей розміщення виробництва товарів і надання послуг. Запроваджено відповідний поняттєво-термінологічний апарат сучасної європейської суспільної географії. Для кращого розуміння всіх термінів і понять сучасної суспільної географії радимо користуватись єдиним в Україні безкоштовним спеціалізованим науковим словником (режим доступу: <https://geohub.org.ua/geography>).

Сучасна людина існує в умовах розвитку високих комп’ютерних технологій, упровадження високошвидкісного Інтернету в усі сфери життя. Людину практично з народження оточує перенасичене різноманітною інформацією освітнє поле, орієнтуватися в якому стає дедалі складніше. Як ніколи важливою стає проблема виховання такої особистості, яка не несе з

собою по життю непідйомний багаж енциклопедичних знань, а має таку важливу якість, як критичне мислення, що дає змогу знаходити крихти істини у потоці інформації з різних джерел. Людина потребує критичного мислення, яке допомагає їй жити серед людей, соціалізуватися.

У цьому контексті безперечною вимогою часу є **формування у здобувачів освіти медіаграмотності**. Зробити уроки більш цікавими для учнів, розвивати в них не лише предметні компетентності, а й медіаграмотність допоможе посібник: Медіаграмотність на заняттях з географії. Навчальне видання / Філончук Зоя // За редакцією Волошенюк О., Іванова В. – Київ: АУП, ЦВП, 2020. – 73 с., іл. Посібник є першим виданням в Україні, що розкриває питання освіти з медіаграмотності на уроках географії. У книжці наведено короткі теоретичні відомості про різні аспекти медіаграмотності, приділено увагу питанням методики впровадження навчання з медіаграмотності та розміщено численні моделі завдань, що можуть бути використані під час занять із географії (<https://www.aup.com.ua/mediagramotnist-na-zanyattyakh-z-geogr/>).

Виконання аналітичних завдань та досліджень, спрямованих на розвиток умінь і навичок роботи з географічними картами та іншими джерелами інформації, розв'язання географічних, екологічних й соціально-економічних задач, здійснення порівняльного аналізу, що пропонуються під час виконання програмних практичних робіт, через які реалізується практична спрямованість курсу, стануть важливою формою і засобом перевірки та оцінювання результатів навчання, які є обов'язковими для всіх учнів класу. Обов'язковими для оцінювання у кожному семестрі є дві практичні роботи на вибір учителя. Для учнів старшої школи, що вивчають географію на профільному рівні, вчитель обов'язково оцінює п'ять практичних робіт на вибір у кожному семестрі.

Із запропонованої тематики досліджень учень за бажанням вибирає 1 – 2 дослідження (упродовж року) та виконує індивідуально або в групі.

Учитель оцінює таку роботу під час її захисту чи презентації.

Письмові роботи з географії, у тому числі тематичні, що виконуються протягом семестру, після завершення вивчення теми можуть виконуватися у різному форматі.

Підсумкова (контрольна) робота, *одна на рік* готується вчителем – рекомендовано тестовий формат з картографічним завданням; виконується письмово і є обов'язковою.

Для запобігання перевантаження учнів, час проведення підсумкових (контрольних) робіт визначається загальношкільним графіком, складеним заступником директора освітнього закладу за погодженням із вчителем.

Важливим залишається питання – робота з комп'ютерними симуляціями та імітаційними параметризованими моделями. Наступна PISA буде «електронною», а не «паперовою», тож треба готуватися до роботи з такими завданнями, зокрема за допомогою геосервісів (Wikimapia (wikimapia.org); Google Maps (maps.google.com); Google Earth (earth.google.com) та ін), що надають інструменти для роботи з географічними даними та дозволяють

користувачеві ознайомлюватися з різними країнами світу і навіть віртуально подорожувати; шукати різні об'єкти на карті Землі, переглядати, коментувати, доповнювати світлинами у наш інформаційний час достатньо.

«Список навчальних програм, підручників та посібників для закладів загальної середньої освіти, яким надано гриф Міністерства освіти і науки України або схвалення для використання в закладах загальної середньої освіти» включає необхідне для успішного навчання навчально-методичне забезпечення та розміщується на офіційному сайті ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Також інформуємо, що на цьому сайті у розділі «Електронна бібліотека», крім електронних версій підручників з географії (режим доступу: <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/>), розміщено науково-популярне видання серії «Шкільна бібліотека»: «Унікальні сторінки географії. Визначні географічні відкриття» посібник для 5 – 6 класів закладів загальної середньої освіти (авт. Гільберг Т. Г., Лис Ю. В., Сovenko В. В.) (режим доступу: <https://lib.imzo.gov.ua/posbniki-ser-shklnabbloteka/unkaln-stornki-geograf-viznachn-geografchn-vdkrittya-posbnik-ser-shklnabbloteka-dlya-5-6-klasv-zakladv-zagalno-seredno-osvti-avt-glberg-t-g-lis-yu-vsovenko-v-v/>).

Освітній процес з географії у 2021/2022 навчальному році має здійснюватися з урахуванням Національного звіту за результатами Міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 (далі – Національний звіт) (режим доступу: <http://testportal.gov.ua/>), який містить рекомендації щодо подальшого розвитку освіти в Україні в коротко- та довгостроковій перспективах.

Один із напрямів підвищення рівня грамотності з природничо-наукових дисциплін і географії зокрема в короткостроковій перспективі передбачає розгляд можливостей оновлення навчальних ресурсів закладів освіти, це перш за все зміст навчально-методичної складової шкільних предметів.

Цитуючи Національний звіт за результатами PISA із висновків: «Досвід успішних освітніх реформ однієї країни найчастіше не можна використати в іншій країні як готовий рецепт...», будемо формувати своє географічне освітнє середовище, враховуючи кращий міжнародний досвід. Тим паче, що в більшості випадків наслідки тих чи тих рішень, що можуть бути прийняті, в тому числі за підсумками врахування результатів PISA, можна буде оцінити лише за 5 – 7 років.

Учителі географії й цього навчального року можуть отримати фахову підтримку, що надають традиційно науково-методичний журнал «Географія та економіка у рідній школі» Міністерства освіти і науки України, журнал «Географія. Книжковий додаток», науково-популярний журнал з природничих дисциплін «Колосок», а також газета «Краєзнавство. Географія. Туризм», що відображають виклики та тенденції у географічній освіті. Сторінки видань ознайомлюють з ідеями та найкращим досвідом педагогічних працівників за всіма напрямками освітніх трансформацій.

Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відеолекції, інші джерела:

1. Географіка. Географічний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/metodika_vikladannja_geografiji/35
2. Інтернет на користь: онлайн ресурси для вивчення географії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/post/internet-na-koristonlayn-resursi-dlya-vivchennya-geografii>
3. Всеукраїнська школа онлайн портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lms.e-school.net.ua/>
4. PISA: природничо-наукова грамотність / уклад. Т. С. Вакуленко, С. В. Ломакович, В. М. Терещенко, С. А. Новікова; перекл. К. Є. Шумова. – Київ, 2018. – 119 с.
5. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін.; Український центр оцінювання якості освіти. – Київ: УЦОЯО, 2019. – 439 с.
6. Уроки PISA-2018: Природничо-наукова грамотність і як її розвивати /авт. О. Козленко, Інститут педагогіки НАПН України. – Ж-л «Біологія і хімія в рідній школі». – 2020. – № 1. – 8 с.
7. Медіаграмотність на заняттях з географії. Навчальне видання / Філончук Зоя. – За ред. Волошенюк О., Іванова В. – Київ: АУП, ЦВП, 2020. – 73 с., іл.

Хімія

Навчання хімії у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році здійснюватиметься за такими навчальними програмами:

7 – 9 класи – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Хімія. 7–9 класи, затверджена наказом МОН України від 07.06.2017 № 804. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства (<https://goo.gl/GDh9gC>).

8 – 9 класи з поглибленим вивченням хімії – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням хімії, затверджена наказом МОН України від 17.07.2015 № 983. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства (<https://goo.gl/GDh9gC>).

10 – 11 класи:

Програма з хімії для 10 – 11 класів закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту (затверджена наказом МОН України від 23.10.2017 № 1407), розміщена на офіційному вебсайті Міністерства (<https://goo.gl/fwh2BR>);

Програма з хімії для 10 – 11 класів закладів загальної середньої освіти. Профільний рівень (затверджена наказом МОН України від 23.10.2017 № 1407), розміщена на офіційному вебсайті Міністерства (<https://goo.gl/fwh2BR>).

Програми позбавлені поурочного поділу. Вчитель може самостійно розподіляти навчальні години і визначати послідовність розкриття навчального матеріалу в межах окремої теми, але без порушення логіки його викладу.

Одним із шляхів диференціації та індивідуалізації навчання є

впровадження у шкільну практику системи курсів за вибором та факультативів, які реалізуються за рахунок варіативного компонента змісту освіти і доповнюють та поглиблюють зміст навчального предмета.

Зміст програм курсів за вибором і факультативів, як і кількість годин та клас, в якому пропонується їх вивчення, є орієнтовним. Учителі можуть творчо підходити до реалізації змісту цих програм, урахувавши кількість годин, виділених на вивчення курсу за вибором (факультативу), інтереси та здібності учнів, потреби регіону, можливості навчально-матеріальної бази закладу освіти. Окремі розділи запропонованих у збірниках програм можуть вивчатися як самостійні курси за вибором. Слід зазначити, що навчальні програми курсів за вибором можна використовувати також для проведення факультативних занять і навпаки – програми факультативів можна використовувати для викладання курсів за вибором.

У зв'язку із нестандартною формою навчального процесу протягом 2020/2021 навчального року через поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і введенням карантину пропонуємо у 2021/2022 навчальному році для повторення матеріалу попереднього класу навчання використати резервні години навчальних програм.

Сучасна людина існує в умовах розвитку високих комп'ютерних технологій, упровадження високошвидкісного Інтернету в усі сфери життя. Людину практично з народження оточує перенасичене різноманітною інформацією освітнє поле, орієнтуватися в якому стає дедалі складніше. Як ніколи важливою стає проблема виховання такої особистості, яка не несе з собою по життю непідйомний багаж енциклопедичних знань, а має таку важливу якість, як критичне мислення, що дає змогу знаходити крихти істини у потоці інформації з різних джерел. Людина потребує критичного мислення, яке допомагає їй жити серед людей, соціалізуватися.

У цьому контексті безперечною вимогою часу є **формування у здобувачів освіти медіаграмотності**. Зробити уроки більш цікавими для учнів, розвивати в них не лише предметні компетентності, а й медіаграмотність допоможе посібник «Медіаграмотність на заняттях з хімії» Навчальне видання / За ред. Волошенюк О., Іванов В. – Київ: АУП, ЦВП, 2020. – 53 с., іл. Посібник – перше видання в Україні, що розкриває питання освіти з медіаграмотності на заняттях з хімії. У книжці наведено короткі теоретичні відомості про різні аспекти медіаграмотності, приділено увагу питанням методики впровадження навчання з медіаграмотності та розміщено численні моделі завдань, що можуть бути використані під час занять із хімії (режим доступу: <https://www.aup.com.ua/mediagramotnist-na-zanyattyakh-z-khimii/>).

У сучасному світі зростають вимоги до особистості, її мобільності, ініціативності, здатності до самовизначення й самореалізації. Сьогодні необхідними є вже не самі знання, а знання про те, де і як їх застосувати. Ще важливіші знання про те, як інформацію одержати, інтегрувати або створити нову. Особливе значення має не стільки знання учнями великого обсягу

фактологічного матеріалу, скільки вміння їм оперувати, здійснювати творче перенесення. Перед учителем постає завдання організувати навчальний процес так, щоб учні були не пасивними слухачами, а активними учасниками процесу отримання і застосування інформації. Для досягнення цієї мети необхідний підхід, який надасть можливість створити ситуацію успіху, сприятиме розвитку в учнів розумових процесів, підвищуватиме усвідомленість сприйняття інформації, формуватиме інтерес і позитивну мотивацію до навчання.

Формування і розвиток цих якостей починається у шкільному віці. Цьому сприяє впровадження компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів. Орієнтація освіти на ці підходи потребує впровадження нових методів навчання, що передбачають практичну діяльність учнів. Особливу роль у цьому відіграють навчальні проекти. Під час виконання навчального проекту посилюється практична спрямованість навчання хімії. Учні навчаються застосовувати набуті знання в ситуаціях, характерних для повсякденного життя, інтегрувати знання з природничих наук для пояснення природних явищ, процесів, що відбуваються в організмі людини, зміни екологічного стану довкілля тощо. Орієнтовні теми проектів (для вибору) наведено в навчальних програмах. Упродовж року учень обов'язково має виконати один навчальний проєкт (індивідуальний або груповий) із предмета. Окрім цього, учні можуть брати участь і виконувати за бажанням кілька проектів.

Зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, також диктують підвищені вимоги до випускників закладів загальної середньої освіти та мають акцентувати увагу вчителів на формуванні школяра-дослідника. Однією із основних цілей навчання має бути формування в учнів дослідницьких умінь і навичок.

Дослідницький метод у навчанні – метод залучення учнів до самостійного і безпосереднього спостереження, на основі якого встановлюватимуться зв'язки предметів і явищ, робитимуться висновки, пізнаватимуться закономірності. Внесення елементів дослідження в освітній процес сприятиме вихованню в учнів активності, ініціативності, допитливості і розвиватиме їхнє мислення, заохочуватиме їх до самостійного пошуку та відкриття.

Інформаційно-комунікаційна компетентність є ключовою для сучасної людини. Володіння цією компетентністю є важливою складовою успішного навчання у школі та впродовж життя, подальшого професійного розвитку. Застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що на сьогодні є надактуальним, сприятиме активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхньої самостійності в опануванні знань, посиленню позитивної мотивації навчання та дозволить формувати інформаційно-цифрову компетентність. Електронні освітні ресурси дають змогу унаочнити навчальний зміст, зокрема той, що стосується внутрішньої будови речовин чи хімічних процесів, недоступних для спостереження в умовах шкільної лабораторії.

Учитель під час підготовки до уроків має враховувати, що сучасний учень добре орієнтується в інформаційному просторі, вміє швидко відшукати

потрібну інформацію в інтернеті, добре обізнаний з новим програмним забезпеченням, а також має низку додатків у своєму смартфоні, які дають змогу досить швидко розв'язати завдання, використовуючи інноваційні методи.

Важливим джерелом знань, засобом створення проблемних ситуацій, розвитку мислення і допитливості має стати розв'язування задач компетентнісного спрямування.

Усі розуміють відмінності між звичайними завданнями й задачами і завданнями й задачами компетентнісного спрямування. Основна відмінність між ними полягає у тому, що в першому випадку відбувається перевірка окремих складників (знання або вміння). Наприклад, складання рівнянь реакцій, здійснення обчислень, знаходження правильних відповідей у тестових завданнях. У другому випадку перевіряється предметна компетентність загалом, а пошук правильної відповіді вимагає вміння застосувати освітні надбання і головне – це вміння приймати рішення.

Компетентнісно орієнтовані завдання мають навчити учня: знаходити потрібну інформацію; вилучати головне з прочитаного або почутого; точно формулювати свої думки; планувати власні дії; вибирати спосіб дії у певних ситуаціях; оцінювати отриманий результат і критично ставитися до нього; самоорганізовуватися; застосовувати знання, вміння, навички. Завдання такого типу характеризуються діяльнісним спрямуванням, моделюванням життєвої ситуації, актуальністю питання, що розглядається, і наявністю стимулу, змісту й інформації. Навчальні задачі міжпредметного змісту (контекстні задачі) пов'язані з життєвими ситуаціями та загальнокультурними цінностями. Контекстні задачі, як спосіб актуалізації особистісного потенціалу учня, пробуджують пошукову активність і усвідомлення цінності знань з предмета, що вивчається, зокрема хімії.

Зважаючи на змістове наповнення дидактичного матеріалу з хімії, що пропонується для надання відповідного грифа Міністерства освіти і науки, є необхідність звернути увагу на найпоширеніші некоректні вирази та канцеляризми-росіянізми, які в них трапляються і, вочевидь, наявні і в лексиці вчителів хімії. Наводимо декілька правильних прикладів (Забава Л. Особливості писемної наукової мови. – К.: НУКМА):

1. Правильно *«розміщення чи місце елемента у Періодичній системі»* замість *«положення елемента у Періодичній системі»*.

2. Правильно *«елемент розміщений у другому періоді»* замість *«елемент знаходиться у другому періоді»* («знаходиться» доречно тільки в прямому значенні цього слова, коли йдеться про процес і результат пошуку).

3. Правильно *«поширення у природі»* замість *«знаходження чи розповсюдження у природі»* (поширювати (поширюватися) – збільшувати в обсязі, в масі чи просторі (поширювати інформацію). Розповсюджувати (розповсюджуватися) – розподіляти по багатьох місцях чи скрізь, але не суцільною масою, а окремими частками з маси (розповсюджувати газети, листівки тощо).

4. Правильно *«застосовувати»* замість *«знаходити застосування»*.

5. Правильно «перебувати у стані ...» замість «знаходитися у стані».
6. Правильно «визначити або обчислити», «встановити формулу» замість «знайти масову частку», «знайти суму коефіцієнтів» «знайти формулу».
7. У тексті лабораторних дослідів і практичних робіт треба писати «порядок виконання роботи або послідовність виконання роботи» замість «хід роботи або перебіг роботи».
8. Правильно «виконувати досліді, дослідження, експеримент тощо» замість «проводити досліді, дослідження чи експеримент».
9. Правильно «здійснить перетворення» замість «проведіть перетворення».
10. Правильно «реакція відбувається» замість «реакція протікає чи проходить».
11. Правильно «речовини взаємодіють, реагують...» замість «речовини вступають в реакцію».
12. Правильно «міститься у складі» замість «входить до складу».
13. Правильно «належати до числа» замість «входити до числа» чи «відноситися до числа».
14. Правильно «добирати коефіцієнти» замість «підбирати коефіцієнти».
15. Правильно «записіть у таблицю» замість «занесіть у таблицю».
16. Правильно «перетворюються на...» замість «перетворюються у...».
17. Правильно термін «рідкісноземельні елементи» замість «рідкоземельні».
18. Правильно «ряд активності металів», а не «витискувальний ряд металів».
19. Вияв металічних або неметалічних властивостей може лише «посилюватися або послаблюватися», а не «збільшуватися чи зменшуватися».
20. Треба писати/говорити «підвищення тиску» замість «збільшення тиску», «зниження температури» замість «зменшення температури». (Зніжувати – знижувати рівень технологічних факторів – тиску, температури, напруги, швидкості, або ж ступінь якісних характеристик, наприклад активності, міцності (антонім – підвищувати). Зменшувати – зменшувати кількісні параметри – кількість, масу, розміри, об'єм, суму (антонім – збільшувати).
21. Треба писати/говорити «одержувати, отримувати, утворювати або синтезувати речовини» замість «добувати речовини» (Добувати, видобувати – діставати з надр землі, з морських глибин; процес промислового добування корисних копалин, наприклад нафти чи природного газу; руду кар'єрним або шахтним способом добувають на підприємствах гірничодобувної промисловості).
22. Правильно «розведені кислоти, розчини» замість «розбавлені», бо йдеться про водні розчини, у яких розчинником є вода. (Розв'язаний – розв'язаний, змішаний з водою, внаслідок чого змінюється вміст кислоти у розчині); розбавлений (калька з рос. мови від слова разбавитель – розчинник будь-якої природи) – розріджений, змішаний з розчинником будь-якої природи, наприклад, фарбу чи лак змішують з оліфою чи ацетоном, внаслідок чого

змінюється їхня в'язкість).

23. Правильно «початкові кількості речовини», «початкові суміші, реагенти або сировина» замість «вихідні речовини». (Вихідні – утворені речовини, які виводять з реактора (вихідні гази з доменної печі). Початкові – первинні дані чи показники до початку експерименту, які стосуються взятих для дослідження матеріалів, вибраних технологічних параметрів (початкові розчини, початкові маси, розчини з початковою концентрацією, початкові умови, початковий тиск тощо, початкові речовини або ж реагенти у хімічних реакціях, сировина у технологічних процесах).

24. Правильно «випари сірки» замість «пари сірки» (Пара (вживається лише в однині) – фізичний газуватий стан води (пара води). В́пари – (збірна назва) продукти випаровування або перегонки летких речовин (в́пари ртуті, в́пари етеру).

25. Треба писати/говорити «кислотне» стосовно середовища, яке має певне значення рН, зумовлене наявністю йонів H^+ , замість «кисле» (Кислотний, який вказує на наявність кислоти, містить або виробляє кислоту; кислий – що має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо).

Також звертаємо увагу, що електронні версії підручників з хімії для 7 – 11 класів закладів загальної середньої освіти розміщені в електронній бібліотеці ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» (<https://lib.imzo.gov.ua/>).

Фізика

Навчання фізики (7 – 9 класи) та фізики і астрономії (10 – 11 класи) у закладах загальної середньої освіти в 2021/2022 навчальному році здійснюватиметься за навчальними програмами, затвердженими Міністерством освіти та науки України:

«Фізика. 7 – 9 класи», навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804 (<https://bit.ly/3h84aEX>).

«Фізика. 8 – 9 класи», навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням фізики, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 17.07.2013 № 983 (<https://bit.ly/3w33qoM>).

У 10 – 11 класах вивчається базовий предмет «Фізика і астрономія». Вивчення цього предмета може здійснюватись за програмами, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 24.11.2017 № 1539, розміщеними на офіційному сайті МОН України:

«Фізика і астрономія. 10 – 11 класи» (рівень стандарту та профільний рівень), навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (авт. кол. під кер. Ляшенка О. І.) (<https://bit.ly/3warfer>).

«Фізика, 10 – 11 класи» (рівень стандарту та профільний рівень), навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів (авт. кол. під кер. Локтева В. М.) (<https://bit.ly/2UKCkWn>).

«Астрономія» (рівень стандарту та профільний рівень), навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів (авт. кол. під керівництвом Яцківа Я. Я.) (<https://bit.ly/3qBBEi5>)

Вибір навчальних програм з фізики та астрономії у старшій школі здійснюється закладом освіти, затверджується рішенням педагогічної ради навчального закладу й відображається в його освітній програмі.

За обранням програми «Фізика, 10 – 11 класи» (авт. кол. під кер. Локтева В. М.) навчання астрономії здійснюється за програмою «Астрономія» (авт. кол. під кер. Яцківа Я. Я.). У такому разі у навчальному плані й відповідно у класному журналі зазначаються два предмети (окремо фізика і окремо астрономія); у додатку до свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти виставляються оцінки з двох предметів.

При виборі закладом загальної середньої освіти програми «Фізика і астрономія. 10 – 11 класи» (авт. кол. під кер. Ляшенка О. І.) у навчальному плані зазначається один навчальний предмет й відповідно у додатку до свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти виставляється оцінка з предмета «Фізика і астрономія». Програма цього навчального предмета поєднує фізичний і астрономічний компоненти, не втрачаючи своєрідності кожного з цих складників, оскільки в старшій школі ці компоненти освітньої галузі «Природознавство» мають споріднений предмет навчання, методи дослідження і, як правило, спільний внесок у формування наукової картини світу. Враховуючи це, фізичний та астрономічний складники за вибором учителя можуть викладатися інтегровано або як відносно самостійні модулі. При цьому облік навчальних досягнень здобувачів освіти у класному журналі може здійснюватись окремо «Фізика і астрономія (фізичний складник)» та для «Фізика і астрономія (астрономічний складник)», семестрова/річна оцінка виставляється на сторінці «Фізика і астрономія (фізичний складник)» з урахуванням тематичних оцінок з астрономії. Якщо астрономічний та фізичний складники вивчаються інтегровано, то у класному журналі облік навчальних досягнень здобувачів освіти ведеться на одній сторінці з предмета «Фізика і астрономія», в якому є теми з астрономічним та фізичним змістом. Змістові питання з астрономії можуть вивчатися упродовж навчального року або як окремий розділ.

Державна підсумкова атестація у формі зовнішнього незалежного оцінювання здійснюється з предмета «Фізика» незалежно від того, за якими навчальними програмами навчалися учні. Наказом Міністерства освіти і науки України від 26.06.2018 № 696 затверджено програми, за якими проводиться зовнішнє незалежне оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти (<https://bit.ly/3jwmyc7>).

Звертаємо увагу, що навчальні програми не містять фіксованого розподілу годин між розділами і темами курсу. У програмах наводиться лише тижнева і загальна кількість годин на вивчення предмета. Розподіл кількості годин на вивчення окремих розділів/тем визначається учителем. За необхідності й виходячи з наявних умов навчально-методичного забезпечення, учитель має

право самостійно визначати порядок вивчення тем та місце проведення лабораторних практикумів і практикумів з розв'язування задач – у кінці розділу або під час його вивчення

З метою реалізації компетентнісного підходу в програмах з фізики та астрономії базової і старшої школи визначено ключові компетентності, які формуються змістом програм, та зазначено результати навчання за складниками знаннєвим, діяльнісним, ціннісним. Також в навчальних програмах виокремлено наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість та фінансова грамотність».

Наскрізні змістові лінії є засобом інтеграції навчального змісту, корелюються з ключовими компетентностями, опанування яких забезпечує формування ціннісних і світоглядних орієнтацій здобувачів освіти, що визначають їх поведінку в життєвих ситуаціях. Реалізація наскрізних змістових ліній полягає у відповідному трактуванні навчального змісту тем і не передбачає будь-якого його розширення чи поглиблення.

Навчальними програмами з фізики та астрономії визначено перелік демонстраційних експериментів, спостережень та лабораторних робіт, необхідних для забезпечення реалізації Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Водночас учитель, зважаючи на матеріальну базу фізичного кабінету закладу освіти, може замінювати окремі роботи рівноцінними, використовувати різні варіанти проведення їх (у тому числі віртуальну демонстрацію фізичного досліду), доповнювати цей перелік іншими дослідами або короткочасними експериментальними завданнями, об'єднувати кілька робіт в одну залежно від обраного плану вивчення певної теми. Окремі лабораторні роботи можуть виконуватись учнями або як домашні завдання, або як учнівські навчальні проєкти, або з використанням цифрових лабораторій (цифрових вимірювальних комплексів), комп'ютерних моделей, віртуальних симуляцій і віртуальної фізичної лабораторії. Разом з тим, модельний віртуальний експеримент не може повною мірою замінити лабораторні роботи, які виконуються з використанням реального обладнання.

Навчальний фізичний експеримент є важливим засобом формування предметної та ключових компетентностей під час вивчення фізики. Завдяки навчальному експерименту учні оволодівають досвідом практичної діяльності людства в галузі здобуття фактів та їхнього попереднього узагальнення на рівні емпіричних уявлень, понять і законів. Експеримент виконує функцію методу навчального пізнання, завдяки якому у свідомості учнів утворюються нові зв'язки та відношення, формуються суб'єктивно нові особистісні знання. Експеримент також дидактично забезпечує процесуальну складову навчання фізики й формує в учнів експериментальні вміння й дослідницькі навички

В умовах карантину та самоізоляції через пандемію гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, особливо актуальним стало використання технологій дистанційного/мобільного навчання.

Сучасні смартфони містять велику кількість датчиків й можуть стати своєрідною «мобільною цифровою лабораторією». За допомогою особистого смартфона здобувачі освіти можуть вимірювати різні параметри навколишнього середовища й проводити аналіз та статистичну обробку отриманих результатів за допомогою спеціальних додатків. На сайті Віртуального STEM-центру Малої академії наук України (<https://stemua.science/>) розміщено методики використання смартфонів для проведення експериментальних досліджень. Крім того, ресурс містить у розрізі розділів фізики та астрономії розробки лабораторних робіт з використанням цифрових лабораторій, готові моделі для друку фізичних приладів на 3D принтері. Для закладів загальної середньої освіти, які ще не мають сучасного обладнання для проведення досліджень, зроблено відеозаписи досліджень та викладено файли для завантаження результатів дослідження, що фіксуються за допомогою датчиків.

Включення в освітній процес смартфонів забезпечує формування у здобувачів освіти ціннісного ставлення до смартфона, як засобу для дослідження навколишнього середовища. Проте дослідження, проведені за допомогою смартфонів, хоч й містять кількісні результати вимірювання фізичних величин, можуть аналізуватися лише з метою отримання якісних висновків, оскільки через відсутність метрологічної перевірки датчиків кількісні результати вимірювань різними смартфонами можуть різнитися й містити інструментальну похибку вимірювання, яку важко врахувати.

Ефективним засобом, що забезпечує формування предметної та ключових компетентностей учнів, є розв'язування фізичних задач. Розв'язуючи компетентнісно орієнтовані фізичні задачі, – від найпростіших, які потребують елементарних пізнавальних зусиль учня, до дослідницьких, розв'язання яких вимагає значних інтелектуальних зусиль та багато часу, учні розвиватимуть вміння застосовувати теоретичні знання на практиці. Тому таку форму організації навчальних занять доцільно здійснювати незалежно від обраної навчальної програми як в основній, так і в старшій школі.

Дидактичні вимоги до змісту та способів розв'язування компетентнісно орієнтованої системи задач полягають в тому, що:

завдання мають бути тісно пов'язані зі змістом навчального матеріалу курсу фізики, доповнювати його конкретними прикладами та відомостями, спрямованими на ознайомлення учнів з об'єктивними науковими фактами, методами пізнання природи;

потрібно здійснювати дослідження конкретних об'єктів і явищ, дотримуватися однозначності вхідних і кінцевих величин, запитань та відповідей;

інформація, що міститься в умові задачі, а також процес її розв'язування мають ґрунтуватися на засвоєних раніше знаннях і відповідати розумовим здібностям учнів певної вікової групи;

кількість компетентнісно орієнтованих завдань має бути достатньою для організації самостійної роботи школярів і охоплювати основні розділи курсу

фізики, під час їх добору мають урахуватися індивідуальні особливості учнів, матеріальна база фізичного кабінету тощо;

у процесі складання компетентнісно орієнтованих фізичних завдань мають розкриватися зв'язки в системах «природа – людина», «природа – техніка», «людина – техніка»;

система задач має містити завдання, спрямовані на набуття учнями вмінь моделювати різноманітні виробничі й життєві ситуації;

розв'язування різними методами із застосуванням математичного апарату і прийомів науково-дослідницької роботи компетентнісно орієнтованих завдань, має сприяти формуванню обчислювальних, експериментальних, творчих та дослідницьких компетентностей.

Сучасна людина існує в умовах розвитку високих комп'ютерних технологій, упровадження високошвидкісного Інтернету в усі сфери життя. Людину практично з народження оточує перенасичене різноманітною інформацією освітнє поле, орієнтуватися в якому стає дедалі складніше. Як ніколи важливою стає проблема виховання такої особистості, яка не несе з собою по життю непідйомний багаж енциклопедичних знань, а має таку важливу якість, як критичне мислення, що дає змогу знаходити крихти істини у потоці інформації з різних джерел. Людина потребує критичного мислення, яке допомагає їй жити серед людей, соціалізуватися.

У цьому контексті безперечною вимогою часу є **формування у здобувачів освіти медіаграмотності**. Зробити уроки більш цікавими для учнів, розвивати в них не лише предметні компетентності, а й медіаграмотність допоможе посібник «Медіаграмотність на заняттях з фізики». Навчальне видання / Е. М. Якубовська / За редакцією О. В. Волошенюк, А. М. Григор'єва. – Київ: Академія української преси; Центр Вільної Преси, 2020. – 53 с. Посібник є першим виданням в Україні, що розкриває питання освіти з медіаграмотності на заняттях з фізики. У книжці наведено короткі теоретичні відомості про різні аспекти медіаграмотності, приділено увагу питанням методики впровадження навчання з медіаграмотності та розміщено численні ідеї завдань, що можуть бути використані під час занять з фізики. Завантажити можна за посиланням: <https://www.aup.com.ua/mediagramotnist-na-zanyattyakh-z-fizi/>.

Навчальна та методична література для вивчення предметів «Фізика», «Астрономія», «Фізика і астрономія» наведена у Переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України на 2021/2022 навчальний рік, що розміщені на вебсайтах МОН, ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти».

Освітня галузь «Технології»

Інформатика

У 2021/2022 навчальному році вивчення інформатики в основній та старшій школі закладів загальної середньої освіти здійснюватиметься за навчальними програмами, що розміщені на офіційному вебсайті Міністерства

освіти і науки України (режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klasp>).

Згідно з чинною навчальною програмою «Інформатика. 5 – 9 класи» основним методичним підходом до вивчення предмета «Інформатика» має бути розвивально-компетентнісний підхід. Цей підхід забезпечує належну результативність навчання, а саме формування предметної інформатичної компетентності та наповнює відповідним змістом і цілями усі методичні підходи, технології та прийоми. Компетентнісна складова даного підходу спрямовує освітній процес насамперед на формування в суб'єктів навчання самоосвітньої компетентності як необхідної для отримання й підтримки інших ключових і предметних компетентностей. Відповідно до цього кінцевим результатом навчання мають стати предметна інформатична та ключові компетентності, визначені Законом України «Про освіту».

Реалізація змісту освіти в 10 – 11 класах здійснюється відповідно до навчальних планів типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня, затвердженої наказом МОН від 20.04.2018 № 408 (у редакції наказу МОН від 28.11.2019 № 1493), і забезпечується, в тому числі, й вивченням «Інформатики» як вибірково-обов'язкового предмета.

Щодо викладання інформатики у 10 (11) класі на рівні стандарту як вибірково-обов'язкового предмета та профільному рівні діють методичні рекомендації 2018 – 2019 років.

Організація роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності в кабінеті інформатики здійснюється відповідно до Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти, затвердженого наказом МОН від 26.12.2017 № 1669, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 23.01.2018 за № 100/31552.

Організація освітнього процесу визначається освітньою програмою закладу освіти (щодо змісту, тривалості і взаємозв'язку навчальних предметів тощо, логічної послідовності їх вивчення, форм організації освітнього процесу), вимогами санітарного законодавства, а також наказом МОН від 20.02.2002 № 128 «Про затвердження Нормативів наповнюваності груп дошкільних навчальних закладів (ясел-садків) компенсуючого типу, класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), груп продовженого дня і виховних груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 06.03.2002 за № 229/6517, щодо наповнюваності груп.

Акцентуємо увагу, що використання *неліцензійних* примірників програмного забезпечення *заборонено*.

Допускається використання програмного забезпечення лише на основі ліцензій *вільного поширення* або *пропрієтарного* відповідно до законодавства у сфері авторського права і суміжних прав, із дотриманням вимог Закону України

«Про забезпечення функціонування української мови як державної» до користувачьких інтерфейсів комп'ютерних програм.

Мінімальні вимоги безпеки та захисту здоров'я педагогічних працівників під час здійснення роботи, пов'язаної з використанням екранних пристроїв незалежно від їхнього типу та моделі, встановлюються «Вимогами щодо безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроями», затвердженими наказом Міністерства соціальної політики України від 14.02.2018 № 207, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 25.04.2018 за № 508/31960.

Навчальна та методична література з предметів освітньої галузі «Технології» зазначена у Переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих Міністерством освіти і науки України», що розміщені на офіційному вебсайті Інституту модернізації змісту освіти.

Трудове навчання. 5 – 9 класи

У 2021/2022 навчальному році відповідно до типових освітніх програм для закладів загальної середньої освіти на вивчення предмета у 5 – 6 класах відводиться 2 година на тиждень, у 7 – 9 класах – 1 година на тиждень. Кількість годин трудового навчання в усіх класах може збільшуватися за рахунок годин варіативної складової навчальних планів, передбачених на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації. За рахунок таких годин можливе й упровадження курсів за вибором технологічного спрямування.

Вивчення предмета «Трудове навчання» здійснюється за навчальною програмою, затвердженою наказом МОН від 07.06.2017 № 804. Програму розміщено на офіційному вебсайті Міністерства за посиланням: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>

Навчальна програма зорієнтована на формування в учнів ключових і предметних компетентностей, які покликані наблизити процес трудового навчання до життєвих потреб учня, його інтересів та природних здібностей.

Завданням учителя є реалізація очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів, які виписані таким чином, щоб були спільними для учнів, які навчаються в класах із поділом на групи і без такого поділу. При цьому шлях досягнення результатів визначає учитель відповідно до матеріально-технічних можливостей закладу освіти, інтересів і здібностей учнів, фахової підготовки самого учителя.

Очікувані результати мають бути досягнуті на кінець навчального року. Учитель може планувати поетапне їх досягнення під час виконання окремих проєктів. Орієнтовний перелік об'єктів проєктно-технологічної діяльності учнів – це навчальні та творчі проєкти учнів, які можна виконувати за допомогою будь-якої технології з представлених у змісті програми, із відповідним добором конструкційних матеріалів, плануванням робіт, необхідних для створення виробу від творчого задуму до його практичної реалізації.

Формування змісту технологічної діяльності учнів на уроках трудового навчання здійснюється саме на основі об'єктів проектної діяльності, що дає змогу одночасно проектувати та виготовляти один і той самий виріб за допомогою різних основних та додаткових технологій, що є особливо зручним у класах, які не поділяються на групи.

Перелік об'єктів проектно-технологічної діяльності учнів є орієнтовним та може бути доповнений виробами (проектами) відповідно до матеріально-технічної бази та вподобань учнів.

Результатом проектно-технологічної діяльності учнів має бути проект (спроектований і виготовлений виріб чи послуга). Орієнтовна кількість проектів, що освоюються в кожному класі визначена в пояснювальній записці до навчальної програми.

Важливою складовою виконання учнівських проектів є їх публічний захист, на якому учні доносять інформацію про свою роботу (формування ідеї, процес виготовлення, апробація, удосконалення, важливість роботи, подальше застосування тощо) доступними для них засобами (презентація, графічні зображення, усне пояснення тощо). Під час захисту проектів важливо, щоб інші учні та вчитель ставили запитання, які спонукатимуть до аргументації прийняття тих чи інших рішень при виконанні роботи. Це важливо для формування таких навичок, як висловлювати власну думку, відстоювати свою позицію, вміння вести дискусію, критично мислити. Важливим критерієм вибору проекту є його значущість для учня (можливість використання виробу в побуті, для хобі або реалізації виробів на шкільних ярмарках, аукціонах тощо). Неприпустимим є проектування та виготовлення виробу тільки для опанування технології.

У класах, що не поділяються на групи, під час вибору об'єкта проектно-технологічної діяльності варто планувати не менш як дві основні технології (крім об'єктів, виготовлення яких передбачає застосування однієї технології – писанка, гарячі напої тощо). Це потрібно для того, щоб учні мали рівні можливості у виборі технологій із технічних та обслуговуючих видів праці.

Під час планування навчального процесу учитель самостійно формує теми, які учням необхідно засвоїти, зважаючи на обрані для виготовлення об'єкти проектування, визначає і планує необхідну кількість навчальних годин, необхідних учням для вивчення відповідних процесів з обробки матеріалу тощо. Така академічна свобода учителя «обмежена» лише запланованими очікуваними результатами навчально-пізнавальної діяльності учнів, які визначають логіку його підготовки до навчального року, семестру, розділу чи окремого уроку.

Для складання календарно-тематичного планування, визначення змісту навчального матеріалу рекомендуємо такий алгоритм:

1. Обрати об'єкти проектно-технологічної діяльності учнів (проекти) та визначити їх кількість.

2. Обрати основні та, за потреби, додаткові технології для проектування й виготовлення кожного обраного виробу.

3. Спланувати очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів.

4. Визначити орієнтовну кількість годин, необхідних для виконання кожного проекту.

5. Сформулювати теми та зміст уроків із проектування та виготовлення кожного об'єкта проектно-технологічної діяльності учнів.

6. Спланувати теми та зміст уроків із технології побутової діяльності та самообслуговування.

Поділ класів на групи технічних і обслуговуючих видів праці відбувається за бажанням учнів та здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом МОН від 20.02.2002 № 128: за наявності в класі більше ніж 27 учнів для міських шкіл та більше ніж 25 – для сільських. Якщо кількість учнів у класі не дає змоги здійснити поділ на групи, можна скористатись іншими варіантами формування груп: з паралельних чи наступних класів; поділ на групи за рахунок варіативної складової навчального плану. Також згідно з рішеннями місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування класи можуть ділитися на групи і при наповнюваності, меншій від нормативної, за рахунок зекономлених бюджетних асигнувань та залучення додаткових коштів.

Під час роботи в навчальній майстерні на кожному уроці треба звертати увагу на дотримання учнями правил безпечної роботи, виробничої санітарії й особистої гігієни, навчати їх тільки безпечних прийомів роботи, ознайомлювати із заходами попередження травматизму.

Технології. 10 – 11 класи (рівень стандарту)

У 10 – 11 класах Типовими освітніми програмами навчальний предмет «Технології» віднесено до вибірково-обов'язкових. Якщо школа обрала технології, то на освоєння предмета заплановано 105 годин. Можливі також варіанти, за якими ці 105 годин освоюються в 10 і 11 класах (70+35 чи 35+70 відповідно).

Навчання здійснюється за програмою, затвердженою наказом МОН від 23.10.2017 № 1407, яка розміщена на офіційному вебсайті Міністерства (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalniprogramy.html>).

Навчальна програма «Технології» (рівень стандарту) має модульну структуру і складається з десяти обов'язково-вибіркового навчальних модулів, із яких учні спільно з учителем обирають лише три, для вивчення упродовж навчального року (двох):

- «Дизайн предметів інтер'єру»,
- «Техніки декоративно-ужиткового мистецтва»,
- «Дизайн сучасного одягу»,
- «Краса та здоров'я»,
- «Кулінарія»,
- «Ландшафтний дизайн»,
- «Основи підприємницької діяльності»,
- «Основи автоматизації і робототехніки»,

«Комп'ютерне проектування»,
«Креслення».

Навчальний модуль за своїм змістовим наповненням є логічно завершеним навчальним (творчим) проектом, який учні виконують колективно або за іншою формою, визначеною учителем. Кількість годин на вивчення кожного з трьох обраних модулів учитель визначає самостійно з урахуванням особливостей проектної діяльності учнів, матеріальних можливостей школи тощо.

Технології. 10 – 11 класи (профільний рівень)

Типовими освітніми програмами передбачається по 6 годин на вивчення предмета у *10 та 11 класах*. Навчання здійснюється за однією з профільних програм, що розміщені на офіційному сайті Міністерства (<http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html>),

чи за програмами професійного навчання, затвердженими МОН від 23.09.2010 № 904 з використанням, за потреби, часу навчальної практики у *10 класі*.

Здійснення професійно-технічного навчання в закладах загальної середньої освіти та міжшкільних навчально-виробничих комбінатах (міжшкільних ресурсних центрах) можливе і за іншими професіями, за умови дотримання вимог Державних стандартів професійно-технічної освіти.

У разі коли кількість годин на опанування професії менша від передбаченої навчальними планами, рекомендуємо запроваджувати профільні курси та курси за вибором профорієнтаційного спрямування, які мають відповідний гриф Міністерства.

Змістове наповнення технологічного профілю також може складатися з декількох курсів за вибором «Професійні проби». Такі курси освоюються учнями послідовно, а їх програми повинні мати відповідний гриф МОН.

Курси за вибором «Професійні проби» можуть освоюватися за рахунок варіативної складової навчальних планів учнями, які навчаються за будь-яким профілем.

Креслення

Важливою складовою технологічної підготовки школярів є знання ними основ графічної грамоти. Вивчення курсу креслення можливе в *11 класі* технологічного профілю 2 години на тиждень за навчальною програмою «Креслення. 11 клас» для закладів загальної середньої освіти (лист ІМЗО від 25.09.2018 № 22.1/12-Г-906).

У *8 – 11 класах* креслення може вивчатися як курс за вибором за навчальною програмою «Креслення» для закладів загальної середньої освіти (лист ІМЗО від 08.11.2019 р. № 22.1/12-Г-10550), а за наявної технічної можливості – за програмою курсу за вибором «Професійні проби» для учнів 8 – 11 класів «Технічне креслення на базі комп'ютерних програм» (лист ІМЗО від 09.06.2020 № 22.1/12-Г-346).

Креслення вивчається в 7 – 8 класах спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням предметів технічного (інженерного) циклу. Вивчення предмета здійснюється за навчальною програмою «Креслення. 7 – 8 класи» (лист ІМЗО від 25.09.2018 № 22.1/12-Г-904).

Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

Основи здоров'я

У 2021/2022 навчальному році вивчення предмета «Основи здоров'я» у 5 – 9 класах здійснюватиметься за навчальною програмою, затвердженою наказом МОН від 07.06.2017 № 804. Програму розміщено на офіційному вебсайті МОН (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>).

Відповідно до типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти II ступеня, затвердженої наказом МОН від 20.04.2018 № 405, на вивчення предмета у 5 – 9 класах передбачена 1 година на тиждень.

Головне завдання навчання основам здоров'я – вплинути педагогічними методами на свідомість і поведінку учнів шляхом розвитку у них життєвих і спеціальних навичок, сприятливих для здоров'я, безпеки і гармонійного розвитку.

Результатом навчання має бути розвиток здоров'язбережувальних компетентностей учнів, зокрема збільшення обсягу знань щодо збереження життя та зміцнення здоров'я, поглиблення навичок та умінь (зокрема, прийняття рішень, розв'язання проблем, творчого та критичного мислення, спілкування, самооцінки та почуття гідності, протистояння негативному психологічному впливові, подолання емоцій та стресу, розвиток співчуття і відчуття себе як громадянина), усвідомлення учнями необхідності відповідати за своє життя і здоров'я.

Під час планування вивчення основ здоров'я вчителю необхідно керуватися, насамперед, принципами наступності, перспективності, активності та емоційності. Необхідним є використання системи завдань, спрямованих на уможливлення оволодіння здоров'язбережувальними компетенціями (розвиток життєвих і спеціальних здоров'язбережувальних навичок) та загальнонавчальними вміннями (управління процесом розуміння учнями прочитаного тексту, оволодіння ними умінням аналізувати, порівнювати, узагальнювати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, брати участь у проєктній діяльності, рольовій грі, розв'язанні конкретних ситуацій).

Особливість методики проведення уроків предмета «Основи здоров'я» полягає в тому, що оволодіння сприятливими для здоров'я і розвитку особистості життєвими навичками потребує багаторазового вправлення, насамперед у процесі групової взаємодії.

Ефективними на уроках основ здоров'я можуть бути сучасні педагогічні технології, що ґрунтуються на використанні методів інтерактивного навчання, у тому числі й системи завдань і вправ, зорієнтованих на діалогові форми

навчальної взаємодії, використання елементів тренінгових форм, проєктної діяльності, ведення індивідуальних і колективних портфоліо.

Специфічними засобами змісту предмета «Основи здоров'я» діяльність учня/учениці спрямовується на розвиток активності у засвоєнні засад здорового способу життя, на розвиток продуктивного і творчого мислення. З цією метою доцільно використовувати у навчальному процесі завдання, що різняться за характером пізнавальної діяльності учнів та враховують навчальні і розвивальні цілі.

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється відповідно до орієнтовних вимог до оцінювання, затверджених наказом МОН від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти». Об'єктом оцінювання навчальних досягнень учнів з основ здоров'я є емоційно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності, дотримання правил поведінки учнів у життєвих ситуаціях, сформованість умінь та навичок. Зміст завдань для перевірки навчальних досягнень з теми має відповідати очікуваним результатам навчання учнів, визначеним програмою, та критеріям оцінювання. Завдання для перевірки навчальних досягнень мають спиратися не стільки на базові знання учнів, як на вміння застосовувати їх.

В умовах поширення на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, необхідно надавати дітям достовірну інформацію та науково обгрунтовані факти про коронавірус для того, щоб зменшити страхи та занепокоєність через хворобу, а також підтримувати здатність учнів долати вторинні ефекти розповсюдження вірусу на їхні життя. Практичні поради «Як вчителі можуть говорити з учнями про коронавірус (COVID-19)» наведено на сайті ЮНІСЕФ і сайті НУШ. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та ГО «Смарт освіта», за підтримки Міністерства освіти і науки України розробили дистанційні уроки з біології про коронавірусну інфекцію COVID-19. Методичні рекомендації для вчителів та навчальні матеріали для учнів опубліковано на сайті НУШ.

Постійної уваги вчителя заслуговує співпраця з батьками, дорослими членами сім'ї. Слід звернути увагу учнів і батьків на співпрацю під час виконання завдань, спрямованих на моделювання здоров'язбережувальних компетенцій дітей. Програмою передбачена обов'язкова участь дорослих у виконанні таких завдань (позначені у чинній програмі зірочкою): «Прийняття зважених рішень щодо переходу дороги», «Обстеження безпеки своєї оселі», «Відпрацювання навичок вимірювання температури тіла», «Виконання вправ для формування правильної постави та гімнастики для очей».

Особливістю оцінювання здоров'язбережувальної діяльності дитини є відзначення як позитивного навіть мінімального досягнення в школі, вдома, у громаді, для чого необхідна тісна співпраця учителя з батьківською громадою.

Партнерство школи і батьківської громади щодо здоров'язбереження дітей уможлиблює:

участь батьків у навчанні і вихованні дітей в умовах школи;

спільну відповідальність за навчально – виховний процес;
підвищення рівня здоров'язбережувальної компетентності членів сім'ї;
участь батьківської громади у прийнятті рішень щодо здоров'я дітей,
підвищення значимості громади в управлінні життя суспільства;
поліпшення здоров'язбережувального середовища школи.

Рекомендуємо за рахунок годин варіативної складової запроваджувати факультативи з формування здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, профілактики неінфекційних захворювань, ВІЛ-інфекції/СНІДу тощо.

Перелік навчальних програм та навчальної літератури, рекомендованої МОН для використання в освітньому процесі, розміщено на офіційному вебсайті Інституту модернізації змісту освіти.

Фізична культура

Фізичне виховання – могутній засіб активного впливу на розвиток організму і вдосконалення його функцій.

Інваріантна складова Типових навчальних планів, до якої входить навчальний предмет «Фізична культура», сформована на державному рівні і є однаковою для всіх закладів загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування та форми власності.

Типовими освітніми програмами для закладів загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році на вивчення предмета «Фізична культура» в інваріантній складовій передбачено:

Рівень стандарту: 5 – 9 класи – 3 години на тиждень;

10 – 11 класи – 3 години на тиждень.

Профільний рівень: 10 – 11 класи – 6 годин на тиждень.

Години фізичної культури передбачені усіма варіантами Типових навчальних планів і повинні фінансуватися та використовуватися в повному обсязі. Вони зазначаються в розкладі уроків, при цьому розклад уроків має враховувати оптимальне співвідношення навчального навантаження протягом тижня, а також доцільне чергування протягом дня і тижня предметів природничого і гуманітарного циклів з уроками мистецтва, технологій і фізичної культури. Під час складання розкладу навчальних занять не рекомендується здвоювати уроки фізичної культури або проводити їх два дні поспіль. Більшість уроків фізичної культури доцільно проводити на відкритому повітрі.

Заняття з фізичної культури в освітніх закладах проводяться вчителем фізичної культури або особою, яка має спеціальну освіту та кваліфікацію: тренер, керівник гуртка, групи, спортивної секції тощо.

Опанування змісту фізичної культури як базового навчального предмета здійснюється за навчальними програмами, що мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Структура програм є максимально інформативною для вчителя. Дана структура дає змогу вчителю більш об'єктивно оцінити досягнення учня.

У програмах чітко висвітлені знаннєвий, діяльнісний та ціннісний компоненти. Виокремлено такі наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість та фінансова грамотність».

Наскрізні змістові лінії відбивають провідні соціально й особистісно значущі ідеї, що послідовно розкриваються у процесі навчання і виховання учнів, та є засобом інтеграції навчального змісту, корелюються з ключовими компетентностями, опанування яких забезпечує формування ціннісних і світоглядних орієнтацій учнів, що визначають їхню поведінку в життєвих ситуаціях.

Оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється відповідно до орієнтовних вимог до оцінювання, затверджених наказом МОН від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти».

Навчальні програми побудовані за модульною системою і містять інваріантну (обов'язкову) (теоретико-методичні знання та загальна фізична підготовка) та варіативну складову, яка складається з модулів. В *11 класі* на викладання навчального предмета рекомендується збільшити кількість модулів для опанування учнями до чотирьох.

Критеріями відбору варіативних модулів у навчальних програмах *5 – 9 та 10 – 11 класів* є: наявність матеріально-технічної бази, регіональні спортивні традиції, кадрове забезпечення та бажання учнів (останнє визначається обов'язковим опитуванням). Перед початком навчального року шкільне методичне об'єднання розглядає вибір та розподіл варіативних модулів у кожному класі.

Змістове наповнення предмета «Фізична культура» навчальний заклад формує самостійно з варіативних модулів. На їх опанування відводиться приблизно однакова кількість годин. Не виключається можливість мотивованого збільшення чи зменшення кількості годин на вивчення окремих модулів.

Наявність матеріально-технічної бази, регіональні спортивні традиції, кадрове забезпечення та бажання учнів є критеріями відбору варіативних модулів навчальним закладом. Бажання учнів визначається обов'язковим письмовим опитуванням. Результати опитування додаються до протоколу шкільного методичного об'єднання.

За потреби, у межах одного варіативного модуля можна освоїти навчальний матеріал, передбачений на два роки вивчення.

Належний стан фізичного виховання в школі можливий за активної участі в ньому адміністрації, класних керівників, учителів фізичної культури у тісному контакті з медпрацівником школи, інакше кажучи, за повноцінної співпраці педагогів та лікаря. Необхідно, щоб всі заходи з фізичного виховання проводилися з урахуванням фізичного стану і вікових особливостей учнів, при дотриманні всіх дидактичних методів. Учитель фізичної культури повинен

постійно здійснювати контроль за станом виконання фізичних вправ учнями на уроці, їх дозування, правильність виконання та рівень фізичного навантаження.

На сучасному етапі розвитку закладу загальної середньої освіти значна увага приділяється впровадженню в навчально-виховний процес інноваційних технологій, орієнтованих на перспективу розвитку нетрадиційних форм та систем оздоровлення, що допоможе учням встановити зв'язки з природою, навчитись керувати своїми емоціями, поведінкою, рухами, досягти гармонії між тілом і духом.

Відповідно до Інструкції про розподіл учнів на групи для занять на уроках фізичної культури, затвердженої наказом МОЗ та МОН від 20.07.2009 № 518/674, учні розподіляються на основну, підготовчу та спеціальну медичні групи.

Медичне обстеження учнів проводиться щорічно в установленому законодавством порядку. Не допускаються на уроки фізичної культури учні, які не пройшли медичного обстеження. Враховуючи загальнодержавні карантинні заходи, можуть бути доповнення щодо медичного обстеження учнів.

Учні, незалежно від рівня фізичного розвитку та медичної групи, а також тимчасово звільнені від фізичних навантажень обов'язково повинні бути присутніми на уроках фізичної культури. Допустиме навантаження для учнів/учениць, які за станом здоров'я належать до підготовчої та спеціальної медичних груп, встановлює учитель фізичної культури.

Домашні завдання для самостійного виконання фізичних вправ учні/учениці отримують на уроках фізичної культури. Вони мають бути спрямовані на підвищення рухового режиму у вільний час, досягнення рекреаційно-оздоровчого ефекту. У разі відставання в розвитку фізичних якостей учитель разом з учнем складає індивідуальну програму фізкультурно-оздоровчих занять, де вказуються завдання занять, фізичні вправи, послідовність їх виконання, кількість повторень, інтервали відпочинку, засоби самоконтролю, відмітки про виконання завдання. Самостійні заняття за індивідуальною програмою надають учневі/учениці додаткові бонуси під час оцінювання навчальних досягнень.

Для оцінювання розвитку фізичних якостей використовуються орієнтовні навчальні нормативи, які розроблено для кожного року вивчення. Порядок їх проведення визначає вчитель відповідно до календарно-тематичного планування.

Оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках фізичної культури може здійснюватися за такими видами діяльності:

1. Засвоєння техніки виконання фізичної вправи (може здійснюватися окремо від прийому навчального нормативу).
2. Виконання навчального нормативу (з урахуванням динаміки особистого результату).
3. Виконання навчальних завдань під час проведення уроку.
4. Засвоєння теоретико-методичних знань.

При цьому оцінка за виконання нормативу не є домінуючою під час здійснення тематичного, семестрового чи річного оцінювання. Учитель має зробити так, щоб урок фізичної культури був не просто уроком, а подією, на яку хотілося бігти. Учні мають бути мотивовані не оцінкою, а результатом і своїм прогресом.

У попередні роки період з 01.09 до 01.10 кожного навчального року з метою адаптації учнів до навантажень на уроках фізичної культури прийом навчальних нормативів не здійснювався, а заняття мали рекреаційно-оздоровчий характер з помірними навантаженнями. Рекомендуємо у 2021/2022 навчальному році збільшити період адаптації учнів до фізичних навантажень за рішенням педагогічної ради та наказом директора школи.

Необхідно максимально використовувати можливість проведення уроків фізичної культури на пришкольніх спортивних майданчиках, особливо у тих закладах загальної середньої освіти, в спортивних залах яких перебувають декілька класів одночасно.

Невиконання нормативів з причин, незалежних від учня/учениці, непропорційний фізичний розвиток, пропуски занять з поважних причин не є підставою для зниження підсумкової оцінки успішності.

Для недопущення перевантаження учнів необхідно враховувати їхнє навчання в закладах освіти іншого типу (спортивних школах тощо). Так, у закладах загальної середньої освіти за рішенням педагогічної ради при оцінюванні учнів дозволяється враховувати результати їх навчання з відповідних видів спорту (легка атлетика, гімнастика та ін.) у позашкольніх закладах.

Під час проведення занять із фізичної культури слід дотримуватися «Правил безпеки життєдіяльності під час проведення занять з фізичної культури і спорту в загальноосвітніх навчальних закладах» (наказ МОН України від 01.06.2010 № 521, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 серпня 2010 р. за № 651/17946).

На уроках фізичної культури, спортивно-масових заходах систематично здійснювати візуальний контроль за самопочуттям учнів, технічним станом спортивного обладнання та інвентарю. При забезпеченні належного організаційно-методичного проведення уроку, особистісно зорієнтованого навчання, індивідуально дозованого навантаження, дотримання дисципліни, стану спортивного обладнання та інвентарю переважна кількість травм може бути попереджена. Місця для занять з фізичної культури і спорту обладнуються аптечкою (відкриті спортивні майданчики – переносною аптечкою).

Організація дистанційної роботи вчителя фізичної культури в умовах карантину.

Карантинні заходи обмежують людину в «живому» спілкуванні, звичному для себе способі життя, але найвагомішою проблемою є обмеження рухової активності. Це найбільше відчуває організм дитини, який потребує постійної динаміки, впливу ультрафіолетових променів, свіжого повітря тощо. Все це в

комплексі ставить перед вчителем фізичної культури завдання – знаходити дієві шляхи у вирішенні складних питань дистанційного навчання.

Вимушене дистанційне навчання стало викликом для всіх учасників освітнього процесу: вчителів, учнів та батьків. Організувати якісне навчання з використанням цифрових технологій, надихати й мотивувати школярів, давати раду технічним проблемам виявилось зовсім не просто.

Для фахівців фізичної культури це досить складне завдання, тому що виконання фізичних вправ самостійно потребує неабияких психологічних та фізичних зусиль учнів.

Із метою залучення школярів до здорового способу життя, організації на уроках фізкультури нових видів спорту (петанк, фрізбі, workout, чирлідінг, хортинг та інших) проведено Всеукраїнський проєкт «Junior Z» для вчителів фізичної культури «Онлайн уроки з Junior Z».

Онлайн уроки містять вправи, які відповідають різним варіативним модулям навчальних програм з фізичної культури. Усе це дає змогу вчителям моделювати процес фізичного виховання максимально наближено до їх календарних планів. За цим посиланням можна ознайомитись із 14 онлайн уроками фізичної культури: [youtube.com/channel/Uck_izXCN4_fP2OoRC-YoexQ?view_as=subscriber](https://www.youtube.com/channel/Uck_izXCN4_fP2OoRC-YoexQ?view_as=subscriber).

Міністерство цифрової трансформації підготувало для школярів освітній серіал із фізичної культури, що складається з 12 відеоуроків по 3 – 6 хвилин.

Теми уроків фізкультури охоплюють присідання та випади, планку, згинання-розгинання, біг на одному місці, йогу, стрибки, прес, набивання м'яча та багато іншого. Вам продемонструють, як смартфон може стати міні-тренером.

https://osvita.diia.gov.ua/courses/digital-fizra?fbclid=iwar08iqbhaqv7_wrbwtww9tdmq_dagptvm9dj1kl97_qm7lkcjvntthove

Під час організації дистанційного навчання вчителю необхідно врахувати таке:

особистий приклад вчителя,
план роботи вчителя фізкультури на період карантину,
знання учнями правил самостійних занять фізичними вправами,
правила самоконтролю під час виконання практичних завдань,
виконання фізичних вправ протягом дня (ранкова руханка, фізкультурні паузи під час роботи за комп'ютером, смартфоном тощо).

Робота з батьками щодо організації дистанційної роботи з фізичної культури.

Виконання фізичних вправ тільки за умови гарного самопочуття, дотримуючись усіх вимог карантинних заходів.

Урахування місця проживання учнів (квартира, будинок, наявність власного подвір'я тощо).

Використання нестандартного обладнання для занять в домашніх умовах.
Забезпечення зворотного зв'язку з учнями та батьками.

Під час карантину ефективним буде проведення учнями самостійних занять фізичними вправами в умовах проживання школяра.

Ці заняття надають можливість оволодіти певними руховими уміннями та навичками, які не передбачені програмою з фізичного виховання, розширити діапазон рухових дій.

До основних форм самостійних занять належать:

ранкова гігієнічна гімнастика;

фізичні вправи протягом дня;

виконання елементів спеціальної фізичної підготовки варіативних модулів навчальної програми «Фізична культура».

Ранкова гігієнічна гімнастика входить в розпорядок дня у ранковий час після пробудження.

У комплекс слід включати вправи для всіх груп м'язів, вправи на гнучкість і дихальні вправи. Не рекомендується виконувати вправи статичного характеру, зі значними обтяженнями, на витривалість (наприклад, тривалий біг до втоми).

Під час складання комплексів та їх виконання рекомендується фізичне навантаження на організм підвищувати поступово, з максимумом у середині чи в другій половині комплексу.

Кожну вправу слід починати в повільному темпі, з невеликою амплітудою рухів та поступовим її збільшенням. Між серіями із 2 – 3 вправ (а для силових вправ – після кожного) виконуються вправи на розслаблення або повільний біг (20 – 30 с).

Дозування фізичних вправ, тобто збільшення або зменшення їх інтенсивності, забезпечується зміною амплітуди рухів, прискоренням або уповільненням темпу, збільшенням або зменшенням числа повторень вправ, включенням в роботу більшого або меншого числа м'язових груп, збільшенням або скороченням пауз для відпочинку.

Ранкова гігієнічна гімнастика може поєднуватися із самомасажем і загартовуванням організму. Відразу після виконання комплексу рекомендується зробити самомасаж основних м'язових груп ніг, тулуба і рук та виконати водні процедури з урахуванням правил і принципів загартовування.

Фізичні вправи протягом дня попереджають стомлення, підтримують працездатність тощо. Вправи виконуються в перервах між заняттями з інших предметів.

Зазвичай це прості загальнорозвивальні вправи (нахили, повороти, кругові рухи голови, кругові рухи в плечових, ліктьових суглобах тощо); ізометричні (максимальна напруга і розслаблення м'язів кистей, рук, ніг, тулуба); спеціальні для м'язів очей (рухи очей вправо-вліво, вгору-вниз, кругові рухи).

Вибір кількості занять на тиждень залежить значною мірою від мети самостійних занять. Для підтримки фізичного розвитку на досягнутому рівні достатньо займатися двічі на тиждень; для його підвищення – не менше трьох разів, а для досягнення помітних результатів – 4 – 5 разів на тиждень і більше.

Займатися фізичною культурою потрібно через 2 – 3 години після прийому їжі. Не рекомендуються фізичні навантаження вранці натщесерце, відразу після сну, а також пізно ввечері.

Тренувальні заняття, як правило, мають комплексний характер, тобто повинні сприяти розвитку всього комплексу фізичних якостей, а також зміцненню здоров'я та підвищенню загальної працездатності організму. Спеціалізований характер занять вимагає індивідуального підходу і попередньої підготовки, тобто спеціального добору тренувальних засобів, навантажень, місця і часу занять, консультацій з фахівцями.

Самостійні тренувальні заняття проводяться за загальноприйнятою структурою: підготовча (розминка), основна і заключна частини.

Під час організації самостійних занять учнів фізичними вправами вчителю фізичної культури рекомендуємо:

забезпечити відповідний рівень допомоги та підтримки самостійної роботи учнів;

допомогти сформувати перелік вправ, і скласти комплекси для загального фізичного розвитку, розвитку окремих груп м'язів та основних фізичних якостей;

запропонувати підбір окремих вправ та комплексів вправ із використанням дрібного інвентарю: амортизатори, джгути, еспандери, гантелі та ін.;

розробити і запропонувати учням доступну систему моніторингу розвитку фізичних якостей.

Під час самостійних занять фізичними вправами учням необхідно слідкувати за самопочуттям. У разі виникнення симптомів простудних захворювань заняття потрібно негайно припинити, повідомити про погіршення самопочуття батькам дітей і звернутися до закладу охорони здоров'я.

Важливе питання для розбудови Нової української школи, перетворення закладів загальної середньої освіти на простір здоров'я, де діти не втрачають здоров'я, сидячи за партами і ведучи малорухливий спосіб життя, а навпаки – зміцнюють імунітет, гармонійно розвиваються, демонструють високий рівень рухової активності, фізично готуються до захисту своєї країни. Для досягнення цієї мети розроблено нову модель фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи закладів загальної середньої освіти «Від «Джуніор3» до здорового способу життя». Також розроблено і надано гриф модельній навчальній програмі з фізичної культури для 5 – 6 класів до нового Державного стандарту базової середньої освіти, яку цьогогоріч розпочнуть пілотувати і апробувати у 5 експериментальних класах НУШ. Основне завдання програми – здійснювати не спортивну підготовку учнів, а розвивати фізичні якості здобувачів освіти.

Захист України

Організація освітнього процесу на уроках з навчального предмета «Захист України» у закладах загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році здійснюватиметься відповідно до законів України «Про

освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про військовий обов'язок і військову службу», Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії воєнної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 25.03.2021 № 121/2021, Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженої Указом Президента України від 18.05.2019 № 286/2019, Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392, Положення про допризовну підготовку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.11.2000 № 1770, та інших нормативних документів.

Конституція України визначає захист Вітчизни обов'язком громадян України, найважливішою функцією держави. Безпека людини, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Як визначено в Конституції України (ст. 17, 65) – захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу.

Одним із обов'язкових елементів державності країни, атрибутом її самостійності, суверенітету, а також суб'єктом міжнародного життя є Збройні Сили. Вони виконують одну з найголовніших функцій держави – захисну.

Проблема національної безпеки є однією з ключових у розвитку будь-якого суспільства. Суспільна система, що не здатна забезпечити власну національну безпеку, завжди перебуває на межі ризику свого припинення.

Готовність Збройних сил України до виконання своїх функцій значною мірою залежить від її особового складу, зокрема підготовленості молоді до проходження військової служби.

Комплектування професійними та вмотивованими військовослужбовцями здійснюватиметься в єдиній системі, що охоплюватиме *військову підготовку в закладах загальної середньої освіти*, навчання в системі військової освіти та управління кар'єрою військовослужбовця, турботу про збереження життя і здоров'я особового складу, належне соціальне забезпечення військовослужбовців, членів їх сімей та осіб, звільнених з військової служби в запас і відставку, підготовку військово-навченого резерву. (Указ Президента України від 25.03.2021 №121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.03.2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»).

Реформування загальної середньої освіти передбачає модернізацію змісту освіти, що має ґрунтуватися на компетентнісному та особистісно орієнтованому підходах до навчання, а найголовніше – орієнтуватися на здобуття учнями умінь і навичок, необхідних сучасній людині для успішної самореалізації у професійній діяльності, особистому житті, громадській активності.

Статтею 12 Закону України «Про освіту» визначено мету повної загальної середньої освіти – всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має

прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Відповідно до статті 9 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» допризовна підготовка включається до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, що реалізується у закладах середньої освіти III ступеня (або структурних підрозділах інших закладів освіти), що забезпечують профільну середню освіту; закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Допризовна підготовка здобувачів зазначених вище закладів освіти реалізується через викладання навчального предмета «Захист України» та військово-патріотичне виховання. У закладах загальної середньої освіти предмет «Захист України» вивчається впродовж *10 і 11 класів* та під час навчально-польових занять (зборів) і навчально-тренувальних занять (дівчата).

Нагадуємо, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26.02.2020 № 143 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» та наказу МОН від 31.03.2020 № 464 «Про внесення змін до типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня» назву навчального предмета «Захист Вітчизни» змінено на «Захист України». Також, відповідно до зазначених нормативних документів, внесено зміни у навчальні програми з цього предмета.

Навчальні програми «Захист України» (рівень стандарту) та «Захист України» (профільний рівень) для 10 – 11 класів закладів загальної середньої освіти затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 04.11.2020 № 1377 (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>).

Водночас інформуємо, що навчально-методичне забезпечення (підручники, навчальні посібники, засоби навчального призначення) використовуватиметься те саме, що й під час вивчення предмета «Захист Вітчизни».

Типовою освітньою програмою закладів загальної середньої освіти у 2021/2022 навчальному році на вивчення предмета «Захист України» в закладах загальної середньої освіти передбачено:

10 – 11 класи (рівень стандарту) – 1,5 години (інваріантна складова) та 2 години за умови виділення 0,5 години з варіативної складової освітньої програми навчального закладу;

10 – 11 класи (профільний рівень) – 5 годин (інваріантна складова) на тиждень.

Суттєвою загальною рисою програм, що відповідає сучасним тенденціям в освіті, є надання вчителю значно більшої свободи в питаннях планування освітнього процесу. Вибір форм, методів та засобів навчання, зокрема і підручників, розподіл кількості годин, що відводяться на вивчення розділів та

окремих тем (це стосується як порядку вивчення тем, так і розподілу часу на їх вивчення), учитель здійснює самостійно.

Метою навчального предмета «Захист України» є формування в учнівської молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту Вітчизни та дій в умовах надзвичайних ситуацій, а також системного уявлення про військово-патріотичне виховання.

Військово-патріотичне виховання визначено складовою національно-патріотичного виховання, що в часи воєнної загрози стає пріоритетом національно-патріотичного виховання. Військово-патріотичне виховання орієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Української держави, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози.

Відповідно до поставленої мети окреслено такі комплексні освітні та виховні завдання:

ознайомлення учнівської молоді з основами нормативно-правового забезпечення захисту України, цивільного захисту та охорони життя і здоров'я;

усвідомлення учнівською молоддю свого обов'язку щодо захисту України у разі виникнення загрози суверенітету та територіальній цілісності держави;

набуття знань про функції Збройних Сил України та інших військових формувань України, їх характерні особливості;

засвоєння основ захисту України, цивільного захисту, домедичної допомоги, здійснення психологічної підготовки учнівської молоді до захисту України;

підготовка учнів до захисту України, професійної орієнтації молоді до служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, визначених чинним законодавством, до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу.

Під час викладання навчального предмета «Захист України», окрім загальних підходів та принципів (науковості, доступності, достовірності, наочності та ін.), потрібно враховувати те, що молода людина 16 – 17 років (допризовного віку) отримує перше системне враження про Збройні сили України (інші збройні формування) і в цілому про сучасну проблематику національної безпеки та оборони нашої держави. Тому варто акцентувати увагу саме на такій привабливості предмета, а не на заучуванні нормативно-правових актів, військових понять та визначень.

Для стимулювання пізнавальної активності учнів, їх дієвої самостійної діяльності під час уроків тематичного плану № 1 бажано використовувати роботу в групах, подібних до військових формувань, підрозділів (двійки, трійки, відділення тощо), а під час уроків тематичного плану № 2 – розширювати діапазон організаційних форм, методів навчання, способів

навчальної взаємодії, які максимально наближають навчальний процес до реального життя та забезпечують практичну спрямованість навчання.

Для цього застосовують:

вправи і завдання до них, що створюють передумови для співпраці, активної участі учнів у процесі навчання;

завдання, що спонукають до діалогу, висловлюванню власних думок, міркувань, позицій, способів розв'язання проблеми;

завдання творчого характеру, при розв'язанні яких учні виявляють ініціативу, самостійність, мають право вибору та власної аргументації;

завдання, що спонукають до обміну думками, враженнями, включають спеціально сконструйовані ситуації вибору та моделювання життєвих ситуацій.

Сучасні виклики сприяли трансформації освітнього процесу та формуванню нових освітніх концепцій, серед яких ключовою є концепція навчання протягом усього життя. Все більше значення надається самостійній роботі, рівноправним відносинам між педагогом і учнем. Особливої актуальності ці зміни набули у зв'язку з необхідністю застосування дистанційного навчання, досвід якого варто використовувати в перспективі.

Відповідно до навчального плану закладу заняття можуть проводитися: 10 клас – по 1,5 години на тиждень впродовж навчального року; 11 клас – по 1,5 години на тиждень впродовж навчального року; 18 годин відводиться на проведення навчально-польових занять (зборів) і занять у лікувально-оздоровчому закладі, які можна проводити три дні поспіль, а якщо немає такої можливості – під час занять за розкладом закладу освіти до кінця другого семестру. При тижневому навантаженні 2 години на тиждень: 10 клас та перший семестр 11 класу – по 2 години, другий семестр 11 класу – по 1 годині на тиждень; 18 годин – на проведення навчально-польових занять (зборів) (тематичний план № 1) і навчально-тренувальні заняття (тематичний план № 2).

Предмет вивчається юнаками та дівчатами окремо. Дівчата за їх власним бажанням (особистим вмотивованим рішенням, у разі згоди батьків, опікунів або піклувальників) навчаються за програмою для групи юнаків. Юнаки, які за станом здоров'я, релігійними поглядами (за поданням відповідних документів) не можуть вивчати основи військової справи, навчаються за програмою для групи дівчат. Навчальний предмет при цьому в обох випадках називається «Захист України» з уточненням «Основи медичних знань».

Поділ класів на групи юнаків та дівчат здійснюється незалежно від кількості учнів у класі. Проте якщо у групі є менше ніж 5 осіб, то учні цієї групи навчаються за індивідуальними навчальними планами.

Навчально-польові заняття (збори) і навчально-тренувальні заняття проводяться з метою практичного закріплення рівня знань, умінь та навичок учнів у 11 класі наприкінці навчального року. Триденні (18 годин) навчально-польові заняття (збори) та навчально-тренувальні заняття проводяться на базах військових частин, військових комісаріатів, лікувально-оздоровчих установ, базових навчальних закладів та навчальних закладів. До їх організації та проведення залучаються обласні, міські/районні територіальні центри

комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), органи місцевого самоврядування. В окремих випадках навчально-польові заняття (збори) допускається проводити поетапно (з урахуванням поступового вивчення тем або розділів), у кінці першого семестру або навчального року за рахунок літньої практики (10 клас). Оцінка за навчально-польові збори/заняття (НПЗ) і навчально-тренувальні заняття (НТЗ) виставляється окремо від семестрових та визначає підсумкову (річну) на *рівні з семестровими*. Проведення навчально-польових зборів/занять, навчально-тренувальних занять записуються на *окремій сторінці журналу*, підсумкова оцінка за НПЗ, НТЗ *виставляється перед річною оцінкою* з предмета «Захист України» за другий рік навчання.

Основною організаційною формою вивчення предмета «Захист України» в закладах загальної середньої освіти усіх типів є урок, що проводиться вчителем згідно з календарно-тематичним плануванням та навчальним планом, складеними відповідно до навчальної програми. Важливими умовами успішності занять з предмета є висока дисципліна, організованість, відповідальність учнів.

Заняття з предмета «Захист України» в усіх закладах загальної середньої освіти рекомендується починати з виконання гімну України. Обов'язковою умовою для тематичного плану № 1 є: шиккування, перевірка готовності класу до уроку і тренування (розминки, стройового тренажу) за тематикою уроку протягом 3 – 5 хвилин. Спілкування між учнями та вчителем, а також учнів між собою підтримується на зразок статутних взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних сил України та інших силових структур. Для тематичного плану № 2 заняття організовуються відповідно до статуту закладу освіти.

Обов'язкова форма одягу для вчителя під час проведення занять з предмета «Захист України» (програма за тематичним планом № 1) – військова (форма Збройних формувань України).

Рекомендована форма одягу для учнів під час проведення занять з предмета «Захист України» (програма за тематичним планом № 1) – військова (форма Збройних формувань України).

На посаду вчителя предмета «Захист України» призначають офіцерів запасу або резерву, які мають вищу *військову* або *педагогічну* освіту, спроможні за віком і станом здоров'я якісно проводити заняття, а також випускників вищих педагогічних навчальних закладів, які закінчили їх за спеціальністю вчителя предмета «Захист України» або навчались на військовій кафедрі.

У разі коли немає можливості укомплектувати ці посади офіцерами запасу або резерву, вчителями можуть бути призначені добре підготовлені та досвідчені сержанти (старшини), солдати (матроси) запасу або резерву з вищою освітою.

Актуальною є проблема своєчасності надання невідкладної домедичної допомоги постраждалим під час надзвичайних ситуацій мирного та військового характеру. За оцінкою медичних фахівців, в Україні зі 100 осіб, які померли на догоспітальному етапі, 20 % летальних випадків пов'язані з отриманням травм,

несумісних з життям, а інші 80 % випадків – з недостатньою системою організації надання медичної допомоги постраждалим безпосередньо в зоні надзвичайної ситуації та неефективністю здійснення заходів з медичної евакуації постраждалих до лікувальних закладів. Першочерговим завданням для подолання зазначеної проблеми є забезпечення якомога раннього початку надання домедичної допомоги постраждалим. Для цього під час вивчення предмета «Захист України», в частині розділу «Основи медичних знань», центральним є навчання навичкам надання домедичної допомоги.

Навчання з домедичної допомоги регламентується Законом України «Про екстрену медичну допомогу» від 05.07.2012 № 5081-VI та наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах» від 16.06.2014 № 398.

Домедична допомога – це невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя і здоров'я людини у невідкладному стані та зменшення наслідків дії на їх здоров'я, що надають пересічні громадяни або рятівники, які не мають медичної освіти.

Метою вивчення розділу «Основи медичних знань» є засвоєння базових теоретичних положень першої долікарської допомоги, оволодіння практичними навичками надання невідкладної домедичної допомоги потерпілим на місці події та при транспортуванні до лікувального закладу. Основними завданнями є оволодіння знаннями, вміннями та навичками домедичної допомоги постраждалим із метою збереження їм життя; надання першої медичної допомоги при різних видах ушкоджень мирного та військового часу, невідкладних станах та нещасних випадках; способи перенесення і транспортування потерпілих; надання домедичної допомоги при порушенні дихання, зупинці серцевої діяльності, опіках і відмороженнях, утопленні та інших видах механічної асфіксії, непритомності, шоку, загальному переохолодженні організму, тепловому і сонячному ударах, отруєннях чадним газом та іншими отрутами, ураженні електричним струмом.

Надзвичайна важливість вивчення цього питання висуває нові вимоги до організації навчання в умовах сьогодення, а саме включення до навчальної програми елементів тактичної медицини та постійне удосконалення матеріальної бази для відповідного забезпечення навчального процесу (манекени, засоби для зупинки кровотечі тощо).

Слід акцентувати на відмінностях у наданні домедичної допомоги на полі бою від аналогічної в цивільних умовах.

Істотного значення набуває рівень відповідної підготовки вчителів, які б могли якісно викладати предмет з урахуванням певних особливостей. Відповідно до сучасних вимог щодо розвитку професійних компетенцій та для оволодіння базовими маніпуляціями і обов'язковими уміннями навчання надання домедичної допомоги вчителям *необхідно* пройти відповідні курси.

Безпека під час проведення навчальних занять із предмета «Захист України» забезпечується їх чіткою організацією, суворим дотриманням заходів, що визначаються статутами, курсом стрільб, відповідними керівництвами та

настановами. Обов'язковими є *інструкції з безпеки для учнів*, затверджені керівником закладу освіти, під час проведення різних форм практичних занять та запис в графі журналу *зміст уроку* про проведення інструктажу з початком заняття.

Керівники закладів загальної середньої освіти зобов'язані вживати заходів щодо попередження загибелі та травмування учнів, встановлювати необхідні вимоги безпеки під час роботи з озброєнням та військовою технікою, під час здійснення маршу в район занять, проведення занять, стрільб, спеціальних занять і робіт, своєчасно доводити ці вимоги до учнів та вимагати їх суворого виконання.

Перед початком практичних занять керівник закладу загальної середньої освіти зобов'язаний особисто впевнитися, що для цього створені безпечні умови, учні засвоїли вимоги безпеки та мають достатні практичні навички щодо їх виконання.

Відповідальність за дотримання учнями вимог безпеки на заняттях покладається на вчителів предмета «Захист України».

Теоретичні теми є основою формування практичних навичок учнів під час вивчення предмета «Захист України», тому під час дистанційного навчання викладачам пропонується скорегувати поурочно-тематичні плани, щоб учні самостійно в домашніх умовах могли опрацювати ту чи іншу теоретичну тему програми, вивчаючи відповідні параграфи підручників.

Якість засвоєння теми (теоретичні знання) можна перевірити за допомогою тестів, тестових завдань, тематичних карток, ребусів, електронних диктантів та інших дидактичних засобів.

Години практичних занять можуть бути відпрацьовані, наприклад, за *рахунок теоретичних годин* під час навчально-польових занять наприкінці вивчення повного курсу предмета «Захист України».

Рекомендується використовувати такі Інтернет-ресурси:

Сайт для викладачів та здобувачів освіти з предмета «Захист України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/zahist56/>
ЗАХИСТ УКРАЇНИ електронний навчально-методичний журнал учителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Zahuct.at.ua/>

Сайт вчителя захисту України НВО № 16 м. Кропивницького Савенка Сергія / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sites.google.com/a/kirovogradschool16.klasna.com/kabinet-zv/>

Дзюба Ігор – учитель предмета «Захист України» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lviv-school32.blogspot.com/>

«ЗАХИСТ УКРАЇНИ від Ганни Ягнич / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://jahnu4.blogspot.com/>
ЗАХИСТИМОУКРАЇНУ! / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://viktorpoli.blogspot.com/>

Електронний збірник дидактичних ігор із предмета «Захист України» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://didacticgameszu.blogspot.com/>.